70

1996

metmenys

kūryba ir analizė

70/1996

metmenys

Alfonsas Nyka-Niliūnas, Dienoraščio framgmentai: 1944 3 * *Saulius Pivoras*, Mirties estetika paskutiniaisiais senosios Lietuvos laikais (1794–1864) 42 * *Kostas Ostrauskas*, Žodžiai, žodžiai, žodžiai... 64 * *Aldona Veščiūnaitė*, Kalbančios eilės 78 * *Leonidas Donskis*, Lietuvos intelektualai ir kultūriniai elitai: kaip/ar galimà visuomenės ir kultūros kritika nūdienos Lietuvoje? 80 * *Artūras Tereškinas*, Įsivaizduojamų tautų ir moralizuojančių kultūrų ritualai: kol demonai šėlsta 115 * *Zita Čepaitė*, Trumpaplaukis driežiukas 140 * *Vytautas Doniela*, Pseudomorfozės dinamika 170*

Ingė Lukšaitė, Artūras Tereškinas, Saulius Pivoras, Darius Kuolys, Egidijus Aleksandravičius, *Atsinaujinimo galimybės Lietuvos kultūros istorijoje* 179 * Almis Grybauskas, *Istoriniai kultūriniai lietuvių ir čekų santykiai* 189 *

*Dailės darbai: Algis Kemėžys 159–169 * Vincas Kisarauskas 158 * Bill Woodman* (The New Yorker) 77 *

DIENORAŠČIO FRAGMENTAI: 1944

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

Vilnius

Gegužės 9

Aš nežinau, kas yra būti laimingam, nes aš žinau tik kaip *kiti* yra laimingi arba nelaimingi. Aš tik *esu*. Todėl aš nenoriu būti laimingas: aš noriu būti.

Gegužės 14

Ah, que ce temps est long à mon impatience!

Gegužės 21

O. nukopijavusi atsiuntė mano prieš tris metus padaryto įrašo durų staktoje (ar aš dar atsimenąs?) žodžius:

Tu buvai kaip paukščiukas, spurdantis rankoj
Vidudienį užbėgus nuo lietaus senon bažnyčion,
Ir kaip strėlė, karaliaus paleista iš lanko,
Pataikiusi į širdį man netyčia.

Birželio 28

Karo veiksmų „orkestrui" kaskart vis grėsmingiau artėjant, Vilniuje viešpatauja keistai nereali nuotaika. Žmonės tarytum neteko ryšio su aplinka, pasidarė tylūs ir nekalbūs. Gatvėse praeina vieni pro kitus, įsmeigę akis į kažkokį rūpestį, lyg nieko

už savęs nematytų. Miestas pastebimai tuštėja, bet kažkaip apatiškai, be tokiems atvejams būdingos panikos, senka kaip vanduo, nes frontas, galima sakyti, čia pat, kažkur tarp Minsko ir Naujosios Vilnios. Jonas išvažiavo į Kauną. Draugų ir pažįstamų, išskyrus Jurgį, Vytautą P. ir Džonį, kaip ir nebeliko. Prieš porą dienų išleidome p. Sruogienę su Dalia, kurios bandys pasiekti Bugius. Algis tebėra Vilniuje, bet, užsiėmęs kažkokių grandiozinių žygių planavimu, nebesirodo. Paskutinį kartą jį atsitiktinai mačiau viename Domininkonų gatvės kieme, pilname sunkvežimių ir groteskiškų įvairių uniformų mišiniu apsirengusių ginkluotų vyrų; jis ten kažką komandavo, kažkam davinėjo instrukcijas. Pamatęs mane, iš tolo pasisveikino, riktelėjo tradicinį „būk šaltas" ir vėl tęsė man nesuprantamo kariško rituralo pantomimą.

Vasaros imperija pačiame savo galybės zenite. Žydėjime ir žalume nė mažiausios dekadanso žymės. Rytais — gili rasa ir nasturtų kvapas; dieną oras pilnas milijonų nematomų vabzdžių zvimbimo; tik kartais išsiskiria familiarus žiedo taurelėn nusileidusios kamanės kontrabasas, kol jį nematomas dirigentas ir vėl grąžina į vasaros orkestrą. Vakarais iš Neries pakilęs rūkas pamažu slenka į Žvėryno pusę, ir Lukiškių kalėjimas atrodo kaip užburta pilis.

Koks ciniškai išmintingas gamtos abejingumas žmogiškiems rūpesčiams!

Tenudžiūsta mano dešinė, jei aš tave užmirščiau, Jeruzale!

Birželio 29

Rytoj bandysime išvažiuoti į Kauną; Jurgis su savo motina, Džonis, Monika ir aš. Buvome nuėję į stotį apsižiūrėti. Kamšatis gerokai sumažėjusi. Beveik vien tik pravažiuojantys kareiviai. Civiliniai traukiniai sustabdyti. Vokietis gelžkelietis pažadėjo „für eine kleine Spende" prijungti mus prie karinio transporto, dalykiškai nurodydamas, kada ateiti, kur laukti.

Šįryt atsikėliau anksti, norėdamas dar kartą pasibastyti po miestą. Ryto vėsa ir drėgme tebedvelkiančiose gatvėse nebuvo nė gyvos dvasios. Tik retkarčiais kažkur pravažiuojančio sunkvežimio urzgimas ir ritmingai pasikartojančios tolimos kanonados griūtys. Visa Lukiškių aikštė tebebuvo šešėlyje. Tik už šv. Jokūbo bažnyčios iš anapus Antakalnio kalvų pakilusi saulė nuplieskė skysta ryto migla padengtą Neries tėkmę. Netoli Žaliojo tilto, kitoje upės pusėje, kažkoks žmogus, stovėdamas valtyje, kuitėsi su meškerėmis, ruošdamasis kasdieniniam žvejybos ritualui. „Jei būčiau Nemeikščiuose, ir aš eičiau meškerioti", pagalvojau, nė kiek nesistebėdamas žvejotojo abejingumu „istoriniams įvykiams".

Katedros aikštėje jau buvo šioks toks judėjimas. Pro atdaras didžiąsias duris šmėkšojo kelios klūpančios žmogystos. Bekešo kalno atšlaitės krūmuose rykavo kažkoks paukštis, kurio balsas, man rodėsi, buvo toks savas ir pažįstamas, kaip Juodabrasčiuose. Einant pro šv. Onos bažnyčią girdėjosi kažkur kažkieno atidaromų sunkių durų ar vartų girgždesys. Iš Bernardinų šventoriaus sena moteris vilko didžiulį ryšulį įvairiaspalvių bažnytinių rūbų, vienoje rankoje laikydama kažkokį labai ilgą pagaikštį, panašų į žvakių gesintuvą.

Teprilimpa mano liežuvis prie gomurio, jei aš prarasiu tavo atminimą, Jeruzale!

Nuo Bokšto gatvės aukštumos žemyn tiesėsi viena nuostabiausių Vilniaus panoramų, kuri prieš penkerius metus mane taip pritrenkė savo mistiniu realumu, — ištisas miškas bažnyčių, tarytum rūsčiai šaukiančių *Tavo apgynimo*; į dešinę — Bernardinų kapinės ir melsvas Belmonto šilas.

Aušros Vartai. Panelės Švenčiausios veido nesimatė. Šv. Teresės bažnyčioje dūsliai ūžė vargonai.

Bandžiau užeiti į Augustijonų bendrabutį. Neįleido. Per anksti. Tad patraukiau į Universiteto pusę. Aikštelė tarp Centrinio pašto ir šv. Jono bažnyčios buvo pilna sustojusių pailsėti į frontą žygiuojančių kareivių. Petro Skargos kieme matėsi

lauko virtuvės ir dengtas sanitarinis sunkvežimis su dideliu raudonu kryžium viršuje ir šonuose.

Taip praklaidžiojau iki pat vidudienio, tarsi bandydamas išgelbėti nesugrįžtamai praėjusių penkerių metų pėdsakus. Grįžęs namo, kritau į lovą ir kelias valandas miegojau kaip užmuštas.

Atsikėlęs mėginau dėtis daiktus. Bet visą laiką kartu su „ką imti?" ir „ko neimti?" kankino niekaip neatsiginama mintis: rytoj! O gal dar palaukti? Bet ką aš čia darysiu, vienas pasilikęs? Nebegalėdamas ilgiau ištverti, einu dar kartą pasižvalgyti po miestą.

Kaunas
Birželio 30

Iš Vilniaus išvažiavome be didesnių sunkumų. „Pateptas" gelžkelietis, kaip buvo pažadėjęs, įspraudė mus į atvirą vėžio žingsniu judančio pusiau karinio transporto vagoną, iki pusės prikrautą medinių dėžių ir tuščių brezentinių maišų. Gera buvo važiuoti vasaros naktį po atviru dangum, toli nuo realybės, tik savyje ir su savim. Apie vidurnaktį užskridę sovietų lėktuvai įžiebė „Akermano lempas", bet bombų nemetė. Traukinį lydėjusio kariškio įsakymu, turėjome bėgti į rasa pažliugusį rugių lauką ir slėptis.

Kauną pasiekėme jau gerokai praaušus. Visi išsiskirstė kas sau, aš gi laikinai apsistojau pas Jonynus.

Palyginus su Vilnium, Žaliakalnis tebėra tikras „ramybės uostas". Jonynų namuose penatų hegemonija absoliuti. Tatai sakyte sako virtuvės lange melancholiškai zirziančios musės, intymus laikrodžio tiksėjimas ant komodos, neseniai išskalbtų baltinių kvapas ir diskretus stiklų švitėjimas valgomojo kambario indaujoje. Viskas čia „couleur Francis Jammes":

Il y a une armoire à peine luisante
qui a entendu la voix de mes grand'tantes.

Pats profesorius Jonynas, sūnų su meile vadinamas Patriarchu, lyg niekur nieko, darbuojasi sode kartu su karu nesidominčiomis bitėmis, nes dabar kaip tik pats medonešis.

Liepos 1

Sentimentalinė kelionė po miestą. Ilgai nemačius, Kaunas atrodo kažkoks nutriušęs, apsinešiojęs, praradęs anksčiau turėtas dimensijas — kaip po daugelio metų sutiktas ir ligi neatpažįstamumo susenęs žmogus. Nusilupinėję sienos, įdubę šaligatviai, susidėvėjęs asfaltas, pro grindinio akmenis besiveržianti žolė — viskas persunkta provincijos miestams būdingo graudulio ir melancholijos, kurios tiek daug Rytų Europos žydų akyse ir poezijoje.

Aukštaičių ir Kipro Petrausko gatvių sankryžoje, sustojęs praleisti į miesto pusę žygiuojantį vokiečių dalinį su *Grossdeutschland* divizijos insignijomis, netikėtai atsitrenkiu į Kaupą. Einąs pas D. Už poros dienų trauksią į Suvalkiją, o iš ten bandysią pasiekti Vieną. Iš jo taip pat sužinau, kad Vincas esąs Sargėnuose ir į Kauną grįšiąs tik ryt ar poryt.

Liepos 4

Šios ir vakarykštės dienos Kaune balansas.

Vincas pagaliau grįžo, ir aš ta proga persikėliau pas jį. Ilgiau pasilikti pas Jonynus, nors ir labai kvietė, būtų buvę nemandagu.

Aplankėme kun. A. Lapę, kuris žada, nežiūrint kas beatsitiktų, pasilikti savo vietoje. Po to gerą pusdienį praleidome Bronės K., visų vadinamos „Kriuka" ir jos draugių Baleto studijos mokinių kompanijoje. Šįkart ji buvo dar isteriškiau nusiteikus, negu paprastai: lakstė po kambarius, nelyginant koks nykštukas Nosis, savo trumpomis ir kreivomis kojelėmis groteskiškai šokinėjo ant sofų, ant kėdžių bei kitokių baldų ir nuolat zirzė kaip neklaužada vaikas, reikalaudama, kad motina tučtuojau pakuotų daiktus ir siųstų ją atgal į Vieną, kur gyvena

jos draugė D., „vienintelis tikrai brangus žmogus pasaulyje", kaip ji nuolat ir nuolat kartojo.

Buvome nuėję į Generalkomisariatą pabandyti gauti leidimus įvažiuoti į Vokietiją. Prie kiekvieno langelio stovėjo ilgiausios eilės norinčių grįžti namo vokiečių kolonistų. Vokietis būdamas, negi bėgsi iš degančio namo, nepaprašęs valdžios leidimo! Ordnung muss sein! Man, kaipo nevokiečiui, staiga šovė į galvą tiesiog genialus planas, kurį įvykdžius, nereikėtų stovėti eilėje ir kuris, kaip tuojau pamatysime, visu šimtu % pavyko. Leidimus išdavinėjančiam valdininkui nuėjus į kambario gilumą ir ten knisantis kažkokioje kartotekoje, nutaisęs pareigūniškai rimtą miną ir užsidėjęs pieštuką už ausies, kad visi manytų, jog aš esu Generalkomisariato tarnautojas, drąsiai priėjau prie langelio, įkišau ranką į vidų ir iš čia pat esančios krūvelės paėmiau gerą tuziną pasirašytų ir antspaudais patvirtintų leidimų blankų. Tik įrašyk savo vardą ir važiuok! Po to, mandagiai atsiprašęs laukiančiųjų, neskubėdamas nuėjau į kitą skyrių, kur manęs laukė Vincas. Iš ten nėrėme lauk, lyg giltinės vejami, ir atsigręžėme pažiūrėti, ar kas iš tikrųjų nesiveja, tik anapus Valstybės teatro, Kęstučio gatvėje, netoli Vinco namų.

Perskaičiau Eichendorffo novelę *Die Glücksritter*, pilną vasaros nakties blūdijimų ir paslaptingos girių romantikos:

Es ist ein Klang gekommen
Herüber durch die Luft,
Der Wind hats gebracht und genommen,
Ich weiss nicht, wer mich ruft.

Ypač įstrigo atmintyje paskutinės dvi eilutės. Jos skamba ir kartojasi mano sąmonėje, kaip tolimas ir tolydžio vis labiau tolstantis aidas:

Der Wind hats gebracht und genommen,
Ich weiss nicht, wer mich ruft.

Šįvakar namo parėjau šuniškai išvargęs ir skaudančiomis kojomis. Nesant jokių susisiekimo priemonių, visur teko eiti pėsčiomis. O čia dar karšta kaip pirtyje. Namuose vėsu ir ramu.

Gera basam išsitiesus lovoje svajoti. Kažkas prie durų. Einu atidaryti. Taškas.

Liepos 6

Lipdamas Kauko alėjos laiptais į viršų pasiveju Bronių Krivicką. Jis čia atsiradęs prieš porą savaičių. Klausiamas apie bendrus draugus bei pažįstamus, jis mažai ką daugiau žino negu aš. Neišvengiamai užsiminus mūsų dabartinę padėtį, jis kategoriškai ir su jam nebūdinga melancholija sako, jog viskas žuvę, niekas nebeturį nė mažiausios prasmės, mums nebesą jokios ateities. Ką darysiąs toliau, dar nesąs galutinai apsisprendęs, bet greičiausiai ryt ar poryt (dar tik turįs pasimatyti su Keliuočiu) bandysiąs grįžti į tėviškę. Vakarai, tokie kokie jie dabar yra, jo visiškai netraukią. Užlipus į kalną jis pasiūlo užeiti pas netoliese gyvenančius p. Narutavičius. Po trumpo vizito čia pat atsisveikiname.

Liepos 7

Visą dieną užėmė Bronės perkraustymas į Sargėnus. Ir tai buvo nepaprastai sudėtinga operacija, savo peripetijomis artimesnė tragikomiškai melodramai negu realybei. Veiksmas prasidėjo isteriška atsisveikinimu su tėvais, kuris, kaip man atrodė, nežiūrint gausių ašarų, pakartotinų apsikabinimų, grįžimų nuo durų bei darkartinių puolimų į glėbį, tebuvo gryna vaidyba, patetiška ir išpūstai perdėta, kaip lėlių teatre. Po šios „linksmosios" dalies sekė jau visiškai rimtas ir sunkus darbas — daiktų gabenimas prie Neries. Smulkesnius ryšulius nešė „balerinos". Tualeto reikmenų čemodaną vilko kažkoks nepripažintas devynių menų genijus, liesas, perblyškusiu gavėnios veidu kokių aštuoniolikos metų vyrukas, kurio meteoriškas iškilimas, Bronės tvirtinimu, esąs tik laiko klausimas. Jinai su juo elgėsi be galo familiariai, tarytum jis būtų buvęs jos nuosavybė, čia aprėkdama už neatsargų jos tualetinio čemodano pastatymą ant šaligatvio, čia vadindama įvairiais mažybiniais bei

maloniniais vardais. Man teko pats sunkiausias jos mantos objektas — rankinis krepšys su sidabriniu servizu. Ypač daug prakaito išliejome, kol užsikasėme į Žaliakalnį. Ties Savanorių prospektu „nepripažintas genijus", užduseęs ir galutinai išsisėmęs, dezertyravo, sakydamas turįs muzikos pamoką, kurios praleidimas būtų fatališkas tolimesniam jo talento vystymuisi. Bronei tatai atrodė visiškai suprantama. Ji tik išbarė savo globotinį, kodėl jis anksčiau nepasakęs: aukotis ir rizikuoti ateitim, girdi, nebuvę jokio reikalo... Čemodaną dabar turėjo tempti merginos.

Paskutinis ekspedicijos etapas baigėsi be jokių incidentų. Perkeldinus valtimi Bronę su visa jos manta per Nerį, sutartoje vietoje laukęs ponų G. atsiųstas su vežimu žmogus nugabeno ją į Sargėnus. Aš pats su „balerinomis" grįžau į Kauną.

Sargėnai
Liepos 9

Ponas G. pakvietė Vincą „vasariniu ūkvedžiu"; Vincas savo ruožtu pasikvietė mane, ir taip aš atsiradau Sargėnuose. Galėčiau sakyti net „gyvenu Sargėnuose", nes niekur kitur negyvenu. Jaučiuosi kažkaip nejaukiai: svetimas ir tolimas visiems, nelyginant gegužiukas svetimam lizde.

Keliuosi anksti, kai visi dar tebemiega, ir skaitau vokišką Hamsuno *Viktorijos* vertimą. (A. savo rezervuotumu bei atokumu šiek tiek primena Viktoriją. Tas pats šaltas akių mėlynumas, tas pats užsisklendimas prieš save. Man besikalbant su ja, nejučiomis atsiranda tolydžio vis ilgesni tylos tarpai. Tuomet ji staiga susiima ir, rašydama kojos pirštu smėly, sako: „Man reikia eiti"). Dieną padedu Vincui ūkvedžiauti. Kodėl gyvenimas negalėtų būti kaip knygose arba svajonėse, kur spalvos, garsai ir emocijos susilieja į nepakartojamą džiaugsmą?

Knygų ir svajonių akimis žiūrint, čia turėtų būti nuostabiai gražu. Namas stovi prie pat Neries slėnio atkrantės. Apačioje — upė; priešais, kitoje Neries pusėje, mėlynas Kleboniškio miškas. Bet iš tikrųjų, t.y. realistiškai žiūrint, viskas atrodo kažkaip

nusinešioję arba nejaukiai nuoga. Aplink namus — nei familiariai šlamančių medžių, nei tvorų, nei mistiško builio, nei varnalėšos, tik skurdi, išblukusi perėjūnė žolė — kaip fabrikų kiemuose arba turgavietėse. Kambariuose — jokio intymaus ryšio, jokio švelnaus sąmokslo tarp laikrodžio, langų ir vazonėliuose žydinčių pelargonijų. Durų girgždesys toks kietas, mechaniškas, ir aš beviltiškai bandau visa tai atkovoti iš rūstaus materijos domaine'o. Tarp namo ir gyventojų stovi nematoma, bet aiškiai jaučiama, demarkacijos linija.

Vasaros žalumas šiek tiek apsiblausė. Lapuose ima rodytis gelsvai balzgani tonai. Rugiai nebevilnija, bet guli palinkę prie žemės kaip siena. Ūkvedžiauti mums nelabai sekasi. Dirbti niekas nebenori ir tik dėl akių jieško šiokių tokių priežasčių atsisakymui, nedrįsdami ar nenorėdami atvirai pasipriešinti, nors jau senokai visiškai aišku, kas bus. Vienintelis žmogus, kuris dar šiek tiek kruta, yra Matvejus, gigantiškų proporcijų karo belaisvis rusas iš Saratovo srities, nepaprastai panašus į Boklevskio iliustruotų Gogolio *Mirusiųjų sielų* Sobakevičių; bet jį labai sunku prikelti. Užlipu ant tvarto, kur jis šiauduose įsirausęs miega, ir bandau pažadinti. Atsikelia, pasiraivo, pasiskundžia bloga savijauta bei diegimu paširdžiuose ir vėl krinta į guolį. Tik man pagraudenus, kad niekuo nekalti gyvuliai alksta ir trokšta, kad vis dėlto reikėtų jiems duoti vandens ir papjauti dobilų, keliasi bambėdamas: „Ir kam man dirbti? Kam? Kas man tie gyvuliai?“ Aš ir pats stebėdamasis galvoju, taigi, kam jam dirbti? Kodėl jis nebėga? Bet jis vistiek eina, girdo gyvulius ir pjauna dobilus bambėdamas: „Jeigu nebūtų gaila, tai...“

Paskutinė žinia iš fronto: užvakar maršalo Černiachovskio vadovaujamos III sovietų armijos daliniai pasiekę Vilnių.

Liepos 14

Maskvos radijas pakartotinai skelbia vakar įvykusį Vilniaus užėmimą.

Neries pakrantės šlaito krūmuose apsistojo nežinia iš kur atsibastę čigonai. Apdriskę vaikai staiga išniro iš bruzgynų ir ėmė zuiti aplink namus, landžioti po kiemus, po kambarius, po tvartus — visur, kur tik galėjo įsivogti. Vieną tuojau pat nučiupo kažką benukniaukiantį iš virtuvės. Sekdami bėgančio „nusikaltėlio" pėdsakais suradome jų stovyklavietę. Niekas ten nė nebandė teisintis už vaikus ar juos barti, tik pakvietė vakare pas juos atsilankyti. Dar nespėjus mums grįžti, tie patys čigoniukai jau vėl siautė po kiemą. Kelis kartus pakartotinai sugauti ką nors vagiant ir nuvesti į stovyklavietę, jie tuojau pat vėl grįždavo — kaip žvirbliai į kviečius, nejausdami dėl to jokios gėdos, nekreipdami nė mažiausio dėmesio į pabarimus ar grasinimus.

Mane nuo pat vaikystės traukė ir žavėjo šios daugiau iš knygų bei romansų, negu iš tikrovės pažįstamos *tribu prophétique aux prunelles ardentes* buitis, todėl nekantriai laukiau vakaro. Ponas G. patarė neiti — dar galį kas atsitikti. Bet mūsų smalsumas buvo didesnis už atsargumą. Temstant patraukėme į stovyklos pusę, dėl visko pasiimdami su savimi Matvejų, kuris mielai sutiko mus palydėti, pabrėždamas, kad su juo mums nė plaukas nuo galvos nenukrisiąs. Taip ir mes patys galvojome, todėl jautėmės visiškai saugiai.

Mūsų viešnagė mažai ką teturėjo bendra su realybe. Tai buvo greičiau kažkuomet skaitytų ar girdėtų romantiškų *Zigeunergeschichten* rekonstrukcija, tokia įtikinanti, jog aš protarpiais turėjau klausti savęs, ar tik aš čia nesapnuoju.

Stovyklos viduryje liepsnojo laužas, aplink triūsė moterys, taisydamos kažką virti, ir lakstė mums jau pažįstami vaikai. Vyrai tįsojo žolėje, sunėrę rankas po galvomis. Iš viso galėjo būti kokia penkiolika galvų — dvi ar trys šeimos. Mums atėjus, aukštas, nuskusta galva ir dideliais auskarais ir nepaprastai juodais antakiais čigonas, matyt, stovyklos vyresnysis, atsistojo pasitikti. Merginos, tarytum kokiai nematomai rankai davus ženklą, pradėjo tyliai dainuoti. Toji daina buvo kažkoks laukinis,

nepaguodžiamas ir nesibaigiantis kūkčiojimas, skirtas aiškiai ne mums, bet sau patiems, savo pačių vienatvei.

Bandymas užmegzti kontaktą ir pasikalbėti su jais nedavė jokių vaisių. Ko nors klausiami, jie ne tik kad neatsakinėjo, bet ir žiūrėjo ne į mus, kažkur pro šalį, į kažkokią tik jiems vieniems težinomą tolumą. Visą vakarą mes pasilikome tik *žiūrovai.*

Vizito atomazga buvo nelaukta ir paslaptinga. Staiga iš upės pusės pasirodė iki šiol nematytas čigonas; nuskustgalvis kažką garsiai riktelėjo, ir visi kaip vienas ėmė paskubomis kinkyti arklius, krauti daiktus ir sodinti vaikus į vežimus. Paklausus, kas atsitiko, jokio atsakymo, tik tie patys žvilgsniai pro šalį, lyg mūsų ten nė būti nebuvę. Per keliolika minučių stovyklos vietoje liko tik ugniavietė ir mes patys, apstulbinti tokios netikėtos spektaklio pabaigos.

Liepos 16 (rytą)

Ponai G. & B.K., pabūgę kaskart vis grėsmingesnio fronto „urzgimo", išvažiavo į Suvalkiją. Aš juos palydėjau iki pat Maisto fabriko. Sekančią dieną staiga dingo Matvejus. Matyt, prisijungė prie apylinkėse vis dažniau pasirodančių pabėgusių sovietų karo belaisvių. Pribrendę rugiai stovi nepjauti. Likome tik mudu su V. ir senute virėja. Ji visą dieną triūsia virtuvėje, vesdama su savim nenutrūkstamą dialogą. Kartais ji ima garsiai koliotis, kad visi esą tinginiai, kad ir rytoj reikėsią valgyti... Susipakavome kuprines ir esame parengties stovyje, kad, reikalui esant, galėtumėm „tvarkingai pasitraukti į naujas pozicijas".

Naktį (prieš užmiegant):

Tuoj po vidudienio iš Jonavos pusės sovietų artilerija ėmė apšaudyti Kauno aerodromą. Galėjai sekti netoliese prašvilpiančių sviedinių evoliuciją iki jų sprogimo Aleksote. Prieš pat vakarą kanonada netikėtai nutilo, ir ją netrukus pakeitė taikingas vasaros nakties koncertas. Apie vienuoliktą kažkas pasibeldė į langą. Nuėjau pažiūrėti. Lauke stovėjo vokiečių kareivis, kokių dvidešimties metų šviesiaplaukis jaunuolis su šautuvu per petį ir

lūpine armonikėle rankose. Jis mandagiai atsiprašė už sutrukdymą. Pasijutęs be galo vienišas ir norėjęs su kuo nors pasikalbėti. Jis dar kartą atsiprašąs. Kareivio vienatvė dažnai pasidaranti nebepakeliama. Kalbėdamas kartas nuo karto vis papūsdavo į armonikėlę. Tik gerokai po vidurnakčio, atsiminęs, kad turi prisistatyti į savo dalinį, atsisveikino ir dingo tamsoje.

Bandysiu užmigti.

Liepos 19

Paryčiu kažkas norėjo įsilaužti pro virtuvės duris. Tik paklausus, kas ten, tylomis pasitraukė. Rodos, lyg būčiau girdėjęs Matvejaus balsą. Pradaręs langą kelis kartus šukterėjau jį vardu, bet niekas neatsiliepė.

Senutė virėja žiūri į mus ir šluostosi prijuoste ašaras. Laikrodis muša devintą. Laikas dėtis kuprines ir eiti.

Kulautuva, Tėvų Jėzuitų vila
(naktį iš liepos 19 į 20)

Raudondvarį pasiekėm dar gerokai prieš dvyliktą. Šiek tiek atsikvėpę ir užkandę, traukėme panemuniais į Kulautuvą. Ten, Vinco žiniomis, turėjo būti apsistoję Maceinos, Griniai ir Ivinskiai, su kuriais jis būtinai norėjo pasimatyti. Po vidudienio pasidarė nepakenčiamai karšta. Kritome į pavėsį ir, dvylikos tinginių bernų pavyzdžiu, pratįsojome iki pavakarių. Kulautuvoje atsiradome jau sutemus. Man būtų labiau patikę miegoti pušyne, *À la Belle Étoile*, su niekuo nesusitikti, nieko netrukdyti. Bet tas Vincas! Gerai. Kaip nori.

Mus sutiko ir priėmė, kaip sakoma, išskėstomis rankomis. Maceinos, Griniai ir p. Ivinskienė (Ivinskis kažkur išvažiavęs). Pakvietė vakarienės. Ačiū! Valgant pasikeitėme naujienomis: kas, kur, kada, kaip ir kodėl. Tuo tarpu grįžo Ivinskis. Fronto padėtis esanti nepasikeitus. Vokiečiai tebesitraukią, nors ir lėtai. Rusai greičiausiai bandysią atkirsti Kurše tebekovojančios armijos

likučius. Kaunas nebūsiąs rimčiau ginamas. Taip maną ir jo sutikti vokiečių karininkai.

Man visa tai atrodo kažkaip svetima ir be galo tolima. Tikrai būtų buvę geriau pasilikti miške su vasaros dangum ir milijonais žiogų, čirškiančių žolėje ir medžiuose, negu klausytis šio armijos biuletenio. Žiogai ir pušys frontu nesidomi.

Butvilonys
Liepos 21

Butvilonyse, pasakius kas esame, ponai Jonaičiai mus pakvietė, kaip jie išsireiškė, pas juos pavasaroti. Padėkojome sakydami: „Garbė tai rankai, kuri ištiesia vandens stiklą ištroškusiam pakeleiviui ir atšauna durų velkę nakvynės jieškančiam benamiui", ir pasilikome. Pralinksminti ir sužavėti mūsų retorikos, šeimininkai tuojau liepė dengti stalą. Susėdus valgyti, mes dar kartą nustebinome ir sužavėjome vaišinguosius šeimininkus savo kolosališku apetitu.

Liepos 23
Sekmadienis

Rytas. Ilgiau nesimiega. Kažkur toli skambina „ant ankstyvosios", kaip mama sakydavo. Nusiritau nuo šieno ir šildausi vos per sprindį tepakilusioje saulėje. Dvare dar tylu, tik kaimynystėje girdisi kažkoks šūkaliojimas.

Butvilonys — tikras vasaros rojus. Karą čia primena tik pusę gyvenamojo namo užėmę artilerijos pulko štabo karininkai. Jie ne tik kad mums netrukdo, bet dargi apsaugo nuo apylinkėse besibastančių kareivių užmačių. Kur tik nepažvelgsi — visur nepaprasta gausa: sodas lūžta dar neprinokusiais obuoliais, daržai kvepia braškėmis, žaliais agurkais ir kanapėmis. Be pačių šeimininkų, dvare pastoviai gyvena ponas M. iš Varšuvos su žmona (kuri yra p. Jonaičio sesuo) ir dviem sūnumis. Jaunesnysis sūnus — šimtaprocentinis lietuvis, kalba be jokio akcento. Vyresnysis — nemažiau šimtaprocentinis lenkas: lietuviškai kalba

nenoromis, lyg bijodamas susitepti, ir su tyčiomis pabrėžtu lenkišku akcentu, kietąjį *l* ištardamas *u*. Jis visą dieną sėdi prie radijo, klausydamasis fronto žinių. Aš pats radijo klausausi tik vakarais. Maskva duoda nepaprastai smulkius ir detalizuotus pranešimus: Raudonosios armijos daliniai X fronto sektoriuje užėmė Y miestelį ir dar keletą apgyventų vietovių etc. Vilniaus dar nepagauname. Šiaip beveik visą laiką praleidžiame laukuose, ir namo pareiname tik valgyti. Vakar su jaunesniuoju M. buvome nusitrenkę ligi pat Dubysos.

Dienos čia dabar karštos ir permatomai skaidrios. Tik į vidurnaktį atvėsta; tuomet oras pasidaro švelnus ir glostantis kaip rankos.

Liepos 27

Un seul être vous manque, et tout est depeuplé!

Liepos 29

Rudens himnas (greitomis užrašyti apmatai). Sunkiai suvaldomas emocijų antplūdis. Aš tiesiog fiziškai girdžiu, kaip kukčioja languinės, vaikystės vakarais man neišsprendę skausmo mįslės amžinos.

Liepos 31

(Apleistame name prie Veliuonos)

Veliuonos, kaip buvome suplanavę, šiandien nebepasieksim. Nemuno slėnis turėtų būti čia pat, anapus pietuose įkalniui dunksančio miško, uždengiančio nuo mūsų „mėlynuosius tolius". Rytų pusėje, virš horizonto, kybo melsvai rausvas debesis ir girdisi nenutrūkstamas fronto murmėjimas.

Vincas guli ant grindyse pamesto šiaudinio čiužinio ir kažką skaito, o aš tuo tarpu, pasinaudodamas saulėleidžio šviesa, rašau šiuos įspūdžius.

Idilija Butvilonyse baigėsi netikėtai greit. Mus pasikvietęs dvare įsikūrusio artilerijos pulko štabo kapitonas, malonus ir in-

teligentiškas vokietis iš Hamburgo „neoficialiai" painformavo, jog netrukus Butvilonyse pasirodysiąs atsitraukimą dengiančių tankų dalinys. Po to viskas priklausysią nuo bendros situacijos. Jie patys dar šiandien išsikelia į saugesnę vietą. *Hals- und Beinbruch!*

Nesinorėjo, ir dar taip staiga, apleisti šios vasaros gėrybių salos. Šeimininkas, ponas M. ir abu jo sūnūs ragino pasilikti ir kartu laukti karo pabaigos. Bet mus daugiau viliojo kelionė ir avantiūra. Pažiūrėsim!

Atsitraukimą dengiantys vokiečių tankai pasirodė žymiai greičiau, negu kad mes tikėjomės. Artilerijos pulko štabas jau buvo išsikraustęs. Sušilę ir suprakaitavę kareiviai tuoj puolė ieškoti maisto — kas į daržus, kas į klėtis. Vieną iš jų, bandžiusį atidaryti avilį ir išsiimti medaus, bitės taip žiauriai sugėlė, jog turėjo būti nugabentas į lauko ligoninę. Šiurpiai ištinusiu veidu jis man priminė Wilhelm Buscho *Die kleinen Honigdiebe* berniuką.

Iš vakaro atsisveikinę su šeimininkais, sekantį rytą, dar saulei nepatekėjus, patraukėme į vakarus. Ir taip be sustojimo keliavome kokią dešimtį kilometrų, stengdamiesi per daug nenukrypti į šiaurę, ir laikytis arčiau Nemuno. Apie devintą valandą pasiekėme mišku apaugusias kalvas, už kurių, mūsų nuomone, turėjo būti Veliuona. Į kairę nuo išmušto ir seniai bežvyruoto vieškelio bolavo medžiais apaugęs vienkiemis. Sustojome. Nutariame užsukti atsigerti ir sužinoti, kur iš tikrųjų esame.

Vartai į sodybą tvarkingai užsklęsti. Įeiname pro šalutinius vartelius į kiemą, laukdami kiekvienu momentu išpuolančio šuns. Vidury kiemo — cementinis mediniu stogeliu šulinys. Ant rentinio krašto stovi puspilnis viedras ir alumininis puodukas, grandinėle pritvirtintas prie keliamojo volo rėmų. Šalimais — girdomieji loviai. Vis dar atsargiai dairydamiesi, apvaikštome erdvų kiemą, pereiname pašiūres ir tvartus: niekur nė gyvos dva-

sios, nei žmogaus nei paukščio, nei gyvulio. Garsiai šūkteliu — nieko. Sodyba aiškiai apleista.

Einame į gyvenamąjį namą. Durys praviros. Dėl visko pasibeldžiu — niekas neatsako. Įeiname į vidų. Ir čia nė gyvos dvasios. Lange — du žydinčių pelargonijų vazonėliai; sienoje — mergaitės gimnazistės uniforma fotografija ir šalia jos kabanti violetiniu kaspinu papuošta gitara. Tarpulangėje stovinčioje etažerėje — trys Žemaitės *Raštų* tomai, J. Londono *Vienišas vilkas*, E. Mniszek *Ordinatas Micharauskas*, J. Marcinkevičiaus *Sukaustyti latrai*; *Mūsų Vilniaus*, *Trimito* ir *Naujo žodžio* komplektai. Kampe — ilgas ąžuolinis stalas (prie kurio aš dabar rašau) ir trejetas aplūžusių kėdžių.

Iš pradžių galvojome tik pailsėti (čia taip maloniai vėsu ir tylu), bet dabar apsisprendėme pernakvoti ir tik rytoj leistis į Nemuno slėnį, nes abiejų mano kojų padai — dvi didžiulės, čiurkšinčios pūslės.

Rugpjūčio 6
(Vienkiemyje prie Mituvos).

Sėdžiu prie atviro lango. Šilta pavakarė (mano knygų užnuodyta atmintis tuoj pat tęsia: „tartum lelijų kvapsnis)". Netoliese, tik už kokių poros šimtų metrų nuo gyvenamojo namo, dunkso melsvai žalias miškas.

Lygiai dešimtį dienų nebuvau paėmęs rankon plunksnos dienoraščiui. Nebuvo nei noro, nei sąlygų. Be to, norėjosi kiek galima ilgiau pagyventi su nepermąstytais ir žodžių nesudarkytais įspūdžiais, nes rašte gyva patirtis atrodo kaip karalaitė, paguldyta į stiklo karstą; graži, bet amžinai prarasta.

Paimu plunksną ir rašau.

Naktį iš 27 į 28, prieš pat aušrą, turėjom skubiai keltis ir palikti apleistą sodybą, nes fronto triukšmas, kaip mums tuomet atrodė, buvo čia pat. Bet aš beveik negalėjau paeiti. Laimei, pravažiuojanti pro šalį vokiečių gurguolė paėmė mus ant savo vežimų, ir taip su jais nusileidome į Nemuno slėnį. Čia viskas

atrodė tarsi kitame pasaulyje. Šaudymo kaip nebūta. Saulė jau buvo patekėjusi. Laukai, pievos ir lygus kaip stiklas upės paviršius skendėjo pamažu tirpstančioje rytmečio migloje. Atsisveikinę su kareiviais ir padėkoję jiems už pavėžėjimą, patys ėjome prie Nemuno, kurio sekliame pakrašty stypčiojo du ilgakojai paukščiai. Malonu buvo braidyti gaivinančiam vėsiam vandeny, nuo kurio man net kojas apstojo skaudėti.

Prieš dešimtą grėsmingas fronto urzgimas vėl pasiekė mūsų ausis. Tuo tarpu mes jau buvome spėję užvalgyti, išsimaudyti ir numigti, tad galėjome pagalvoti apie tolimesnę kelionę. Šį kartą mums sekėsi. Eidami panemuniais, Armenos upelėje, visiškai prie pat jos žiočių, netikėtai radome tarp karklų įsipynusią didžiulę valtį, kuri buvo palyginti gerai išsilaikiusi: trūko jai tik vieno irklo ir pro dugne esančią skylutę šiek tiek sunkėsi vanduo. Vaikiškai džiaugdamiesi šia paties dangaus siųsta dovana, nepraėjus nė pusvalandžiui, mes jau buvome pačiame upės viduryje ir srovės greičiu plaukėme į vakarus.

Girdžiu Vincas su Administratorium parėjo iš lauko, kabina dalgius ir eina sausai čežančia kiemo žole durų link. Saulė jau visai nebetoli laidos. Turiu ir aš eiti prie savo kasdieninio darbo — tvarkyti gyvulius nakčiai.

Ir vėl rašau. Šįkart prie vos-ne-vos stalą teapšviečiančios žibalinės lempos, nors Administratorius ir bamba už sienos, ragindamas eiti gulti: šviesa lange dar pritrauksianti kokį perėjūną.

Pirmoji didesnė kelionės Nemunu kliūtis buvo netoli Skirsnemunės vokiečių pionierių montuojamas pontoninis tiltas, pro kurį pavyko prasmukti nepastebėtiems. Jie mus pamatė tik už kokio trejeto šimtų metrų anapus tilto ir ėmė vytis motorine valtim, bet, priplaukę arčiau ir pasiklausę, kas esam ir kur keliaujam, apsisuko ir grįžo atgal. Už Skirsnemunės nutarėme laikytis arčiau kairiojo kranto ir čia tuoj pat patekome į nepaprasto greitumo srovę, kuri mūsų vos nenuskandino. Bet viena bėda ne bėda. Šiaip taip iš jos išlaviravę, dabar jau laikydamiesi paties

vidurio, užplaukėme ant didžiulės seklumos ir turėjome gerą valandą plūktis, kol nuo jos nusikapstėme. Jau visai netoli Jurbarko su būreliu kareivių pakrantėje stoviniuojąs puskarininkis ėmė šaukti, kad sustotumėm, grasindamas šaudyti, jei nepaklausysią. Kadangi niekur arti nesimatė jokios valties, kuria galėtų mus vytis, nutarėmė visai nereaguoti ir plaukti tolyn, bet jie iš tikrųjų pradėjo šaudyti, ir mes buvome priversti irtis į krantą. Puskarininkis tuoj pat be jokių ceremonijų pareikalavo išsipirkti. Aš jam pasiūliau savo labai gražų suomišką peilį, kuri 1939 metų žiemą buvau pirkęs Vilniuje. Jis sutiko, ir mes už keleto minučių vėl buvome savo valtyje.

Jurbarką pasiekėme jau vakarėjant. Plaukti toliau nebesiryžom. Valtį dėl viso pikto gerai paslėpę švendryne (o gal dar prireiks?) patys pėsčiomis patraukėme į mums tik iš vardo tepažįstamą Jurbarko miestą.

Rugpjūčio 7

Šįryt nubudau labai anksti. Vincas su Administratorium dar tebemiega. Pasinaudodamas namų tyla ir ramybe (mane vis dažniau ir dažniau pradeda kankinti nemiga ir noras kiek galima ilgiau pasilikti tik su savim pačiu), tęsiu vakar vakare nutrauktą dienoraštį.

Jurbarkas pasirodė besąs labai nesvetingas. Niekur negalėjome gauti nakvynės. O vakaras buvo čia pat. Matyt, neatrodėme verti pasitikėjimo. Nieko nepadarysi: karas! Neliko nieko kita daryti, kaip tik keliauti toliau. Už miesto sutiktas dideliame dviem nusipenėjusiais eržilais pakinkytame ir visokių gėrybių prikrautame vežime važiuojąs Vinco pažįstamas kunigas P. nesutiko mūsų pavėžėti: turįs įsipareigojimų, kuriuos vykdant, pašaliniai asmenys sudarytų nepatogumų. Viskas buvo aišku kaip ant delno. Iš jo mums buvo tik tiek naudos, kad sužinojome apie Kauno užėmimą (VIII.1). Ėjome tolyn, nežinodami ką darysim, kur sustosim, ir jausdamiesi kaip tas pasakos

kareivis, kuriam per naktį reikės atlikti tris karaliaus užduotus darbus arba prarasti karalaitę įsimylėjusią galvą.

Bet čia mums, lygiai kaip ir pasakos kareiviui, atėjo netikėta pagalba. Prie Mituvos radome ant skalbiamo tiltelio sėdintį žmogėną, nuleidusį basas kojas į vandenį ir „siuvantį čebatus" lygiame akivaro paviršiuje. Pasisveikinus, pasisakius kas esam ir kad ieškom nakvynės, žmogėnas, nepertraukdamas darbo, kalbėjo: kodėl mes negalį apsistoti pas jį, kad ir vienai nakčiai. Jis gyvenąs visiškai vienas ten ant kalnelio esančiame į Vokietiją pasitraukusio pasienio policininko ūkelyje, kurį šisai jam pavedęs laikinai administruoti. Vietos esą kiek nori, nors balius daryk. Baigęs kalbėti žmogėnas lėtai atsikėlė ir kartu su mumis ėjo sodybos link.

Tad štai jau daugiau negu savaitė gyvename pas šį svetingą žmogėną, kurį mes tuoj pat praminėme Administratorium (dėl jo labai dažnai vartojamo žodžio „administruoti"). Namas iš tikrųjų erdvus jau vien dėl to, kad jame beveik nėra jokių baldų: tik didelis stalas ir ketvertas sulūžusių kėdžių. Nei lovų, nei spintų. Visi, neišskiriant nė Administratoriaus, miegame ant kiaurų šiaudinių čiužinių. Pernakvoję tą pirmąją naktį, jau buvome besiruošią keliauti toliau, bet jis, ne tai pats sau, ne tai mums, ir vėl kalbėjo: kodėl mes negalį ilgiau pasilikti, ką jis čia vienas veiksiąs, ypač dabar, pjūties metu. Ir mes pasilikome. Bet dabar beveik nebėra čia kas veikti. Kad dar būtų ką skaityti. Man jau nusibodo vartyti kasdien vis tuos pačius *Policijos* žurnalo egzempliorius, netvarkingai sumestus gyvenamojo kambario kampe. Administratorius darosi vis keistesnis ir keistesnis. Vieną dieną jis karštligiškai aktyvus ir užsiėmęs „ūkio administravimu". Kitą dieną jau nieko nedaro ir tik guli lovoje, akis į vieną tašką įsmeigęs, arba ištisas valandas sėdi ant skalbiamojo tiltelio ir „siuva čebatus" ,— kaip pirmąją dieną. Priminus, kad reikėtų tą arba tą padaryti, jis tik burbteli: „Darykit patys, jei norit, ir nelįskite man į akis".

Jaučiu, kad neužilgo teks skirtis. Pats laikas, nes aš vis labiau imu priprasti prie kambarių kvapo, prie kiemo žolės, prie laukų. Paskui bus sunkiau. Frontas (su kurio esimu kažkur netoliese jau visiškai apsipratome — kaip ir su visais kitais negandais), vakar sutikto praeivio pasakojimu, greitu tempu artėjąs prie Jurbarko. Bet gana rašyti. Reikia eiti pakasti bulvių, nes šios dienos pusryčių „meniu" aiškiai įrašyta: „Bulvių košė su spirgais".

Rugpjūčio 11

Antra diena kelionėje. Atsiskyrimas su pamituvio sodyba buvo sunkus ir liūdnas, nes man visuomet ir su viskuo sunku skirtis. Administratorius mus išlydėjo su ašaromis akyse, mechaniškai kartodamas, ką jis dabar veiksiąs vienas šiame tuščiame name (ir dabar, aš esu tikras, jis sėdi ant skalbiamojo tiltelio ir „siuva čebatus" akivare). Nakvojome į karčemą panašiame pavieškelės name vidury girios. Būtumėm ten gal kiek ilgiau pasilikę, bet niekur negalėjome rasti vandens; nes vienintelis šulinys buvo užverstas pusiaukelėje įstrigusia rūbų spinta su išdužusiu veidrodžiu. Šiandien, prieš pat vidudienį, išvargę nuo klampojimo smėlėtu vieškeliu, pasukome į didžiulės miško properšos gilumoje boluojantį Baltrušaičių (taip buvo įrašyta kelrodės gairės lentelėje) vienkiemį (kuriame rašau šį dienoraščio puslapį). Ir gerai padarėme. Šeimininkai mus sutiko su išskėstomis rankomis, siūlydami pasilikti pas juos ir gyventi tol, kol patiksią. Jie visi (trys suaugę sūnūs ir kokių 16 metų duktė) nesijausią tokie vieniši, nes visi kiti properšos gyventojai jau senokai pasitraukę į vakarus. Savaime aišku, nereikėjo mums to du kartu sakyti.

Štai mes ir vėl turime pastogę!

Rugpjūčio 14
(Miške pakeliui į Tauragę).

Vidudienis.

Tylu kaip bažnyčioje.

Gulime po didžiule egle, minkštose samanose ištiesę basas kojas, nesakydami nė žodžio, abu paskendę savo mintyse. Ir vėl miške, ir vėl vienatvėje, ir vėl tik su savim pačiais.

Iš Baltrušaičių, kur mus taip svetingai priėmė ir vaišino, kaip ir iš visur kitur (iš Kauno, Sargėnų, Butvilonių) paskubomis teko „nešti muilą". Anksti rytą pasirodę vokiečių pionieriai pareiškė turį užminuoti kelius ir lengviausiai prieinamas vietas laukuose, „um den Vorstoss des Feindes zu verhindern". Patarė išsikraustyti, kol dar nevėlu. Šeimininkai, nepaisydami pavojaus, nutarė pasilikti. Mes gi, būdami „laisvi paukščiai" ir neturėdami nieko prarasti, ko ligšiol dar nepraradome, apsisprendėme leistis tolyn ir patraukėme miškais į Tauragės pusę.

Rugpjūčio 16

Vis dar miške, vis dar pakeliui. Kaip lengva išsijungti iš supančiojo pasaulio (kuris man dabar atrodo kažkur už manęs, visiškai kitam erdvės ir laiko plane, nerealus ir vienamatis kaip teatro dekoracijos) ir įsijungti į amžinai ir viskam abejingai vykstantį gamtos procesą, kuriame nieko nėra laikina ir nereikalinga. Lašas nesirūpina savo kritimo geometrija.

Tauragė

Rugpjūčio 24

Antra savaitė Tauragėje. Vos įžengus „pro miesto vartus", mus suėmė vokiečių saugumas ir pristatė dirbti *Sägewerk und Mühle „Jūra"*, tuoj pat už tilto, prie vieškelio į Žygaičius. Apgyvendino lentinio barako virtuvėje. Tame pačiame barake, be manęs su Vincu, gyvena dar keletas lenkų belaisvių, nežinia kokiu būdu čia atsiradęs Peipuso žvejys — rusas (kiekvienam naujai sutiktam žmogui jis pasakoja vis kitokią savo gyvenimo istoriją) ir iš Katowicų kilęs O.T. eilinis, pavarde Goj — plačiapetis, gerokai nutukęs, „ežiuku" kirptais plaukais vokietis, labai

panašus į Bechsteino pasakos ežį. Visi jie puikūs žmonės: draugiški, nesavanaudžiai, kiekvienu momentu pasiryžę padėti.

Į lentpjūvę mus atvedęs saugumietis pagrasino: jei bandysią bėgti, sušaudysią. Norint išeiti į miestą, reikia gauti lentpjūvės ir malūno komisaro O.T. meisterio Ahrendt leidimą.

Darbininkų branduolį sudaro grupė senyvo amžiaus vokiečių iš Rytprūsių. Be jų darbas neitų į priekį. Jie visą laiką bamba, nepatenkinti akis badančia netvarka, bet dirba uoliai ir sąžiningai. Mūsų visų pareiga užkelti rąstus ant vagonėlio ir bėgiais nuvairuoti iki gaterio. Iš tiesų mes tik pridedame rankas ir šaukiame kartu su iš visų jėgų stumiančiais vokiečiais: *los!* Šiems gerokai prisikankinus, pagaliau ir mes stumtelim — ir rąstas ant platformos. „Na, endlich!" — patenkintas sako pilvotas prūsas iš Gumbinės.

Mano karjera prie gaterio buvo trumpa. Už poros dienų „wegen Einsatzlosigkeit" buvau pažemintas į „Sägespäneschlepper" rangą ir kurį laiką turėjau maišu vilkti gaterio pjūvenas iš apačioje esančio rūsio. Bet dabar ne tik kad esu „rehabilituotas", bet dargi pakeltas tarnyboje. Dirbu nebe lentpjūvėje, bet malūne: tikrinu leidimus, registruoju malti atvežtus grūdus etc. Vincas dirba centrinėje įmonės raštinėje.

Formalus malūno šefas jau minėtas O.T. meisteris Ahrendt; faktinis — malūnininkas, tylus aukštaūgis žemaitis. Iš malūno daugiausia „nubyra" jam; po jo — O.T. meisteriui. Wehrmachtui palieka tik menki likučiai.

Darbo valandos ilgos. Prasideda šeštą ryto ir baigiasi šeštą popiet. Tad keliuos labai anksti, bėgu į čia pat esančią Jūrą praustis, užkandu ir skubu į malūną. Vincui šia prasme geriau. Jo diena prasideda kone dviem valandom vėliau, užtat jis stovi žymiai toliau nuo „lovio". Už sumalimą be leidimo apylinkės ūkininkai priveža visokių gėrybių, neišskiriant nė „naminės", kurią taip mėgsta mūsų kaimynas Goj ir kurios prisigėręs ima dainuoti lenkiškai.

Maitinamės, galima sakyti, karališkai. Kas lieka — dedam „juodai dienai".

Rugpjūčio 26

Oras pasakiškai gražus. Dienos saulėtos ir šiltos. Naktys — tokios didelės, plačios ir žvaigždėtos. Aš dar niekad negyvenau taip be rūpesčių, negalvodamas, kas bus rytoj, ir tokioje absoliučioje vienybėje su gamta. Karas ir čia pat urzgiantis frontas pasiliko visiškai kitame realybės plane.

Vakarais bastomės po apylinkes arba einame į kiną, kuriame pakaitomis rodomi du visą laiką tie patys filmai: *Die grosse Liebe* ir *Die grosse Nummer*, tarp kitko, jau ir anksčiau matyti. Bet argi tai svarbu? Nėra kėdžių, tad sėdime ant grindų su pravažiuojančiais iš fronto arba į frontą kareiviais.

Jokio kitokio ryšio su pasauliu, jokio laikraščio, jokios knygos, išskyrus tas, kurias turime kuprinėse. Jokių žinių apie namus. Skaitau senus namiškių laiškus, rašytus iš Nemeikščių į Vilnių. Ona viename jų rašo, kad liepos baigiančios sprogti, kad laukianti manęs pareinančio... Man esant namuose, jai viskas atrodę šviesiau...

Rugpjūčio 31

Vincas gavo žinių apie G. Visi jie gyvenų Rytprūsiuose ir planuoja keltis į kažkokį mažą miestelį prie Šveicarijos sienos.

Netikėtai malūne mus aplankė Aldona Valeišaitė.

Rugsėjo 4

Staiga pajutau, kad baigėsi vasara. Vanduo Jūroje atvėso. Rytais, einant praustis, gili rasa degina kojas. *Adieu, pâle clarté de nos étés trop courts!*

Neseniai išpjautų lentų kvapas tolydžio vis aštrėja. Malūno durų girgždesys kaskart vis panašesnis į šauksmą. Pamažu apima beveik neatsispiriamas noras keliauti.

Kanonada artėja. Frontas už kokių dvidešimties kilometrų (o gal ir kiek toliau). Šiaip viskas atrodo gana normaliai. Malūne darbo ligi kaklo. Ūkininkai, frontui artėjant, nori susidaryti miltų atsargas. Malu visiems, kas tik atveža, nepaisydamas griežto įsakymo malti tik tiems, kurie turi karinės valdžios leidimus. Oras vis dar toks pat nuostabus, pilnas širdis kutenančio ilgesio ir šviesos: *Herr: es ist Zeit.*

Ruošiamės bėgti. Organizuojame maisto atsargas. Iš vokiečių puskarininkio už lašinių bryzą nusipirkau kariškus išvirkščios odos batus.

Rugsėjo 6

Vakar ir šiandien intensyviai ir tarsi pusiau sąmoningai dirbau prie *Kuosų* ir *Praradimo simfonijos*, susiliejęs su viskuo, gerai nebežinodamas, kur baigiuosi aš ir kur prasideda rugsėjis. *Praradimo simfonija*, pradėta dar Kaune, galima sakyti baigta, bet *Kuosose* dar turėsiu šį bei tą paretušuoti.

Königsberg

Rugsėjo naktį iš 15 į 16

Königsbergas. Laukiame traukinio į Berlyną, kuris turėtų išeiti tuoj po dvyliktos. Be abejo, vėluos, nes turi praleisti visus karinius transportus.

Pabėgimas vyko labai sklandžiai. Iš barako išlipome pro langą ir, dengdamiesi lentpjūvės bei malūno ūkiniais trobėsiais, pasiekėme paupį. Iš ten valtim persiyrėme į kitoje pusėje esantį miesto parką, kuriame iš vakaro buvome paslėpę kuprines. Į stotį ėjome laukais, kad neatkreiptumėm bereikalingo dėmesio. Stotyje taip pat viskas ėjo kaip per sviestą. Parodę Kaune „suorganizuotus" nebeegzistuojančio Generalkomisariato leidimus, nusipirkome bilietus į Vieną. Ir taip, nė valandai nepraėjus nuo atsisveikinimo su malūnu bei lentpjūve, sėdėjome tuoj pat išeinančiame traukinyje. Leidimai veikė tiesiog magiškai. Amžina garbė tiems, kurie išgalvojo leidimus, ir dar didesnė tiems,

kurie jais tiki! Sienos kontrolės valdininkas, žvilgterėjęs į šiuos impozantiškais antspaudais su svastikomis patvirtintus popiergalius, ne tik jokių kitokių dokumentų nereikalavo, bet net ir daiktų netikrino. Rutiniškai paklausęs, kur važiuojam, palinkėjo laimingos kelionės ir nuėjo.

Važiavome tylėdami.

Tilžėje, dar teberūkstančioje po naktinio lėktuvų antskrydžio, turėdami apie valandą laiko, išėjome pasibastyti po miestą. Prie stoties — didelis judėjimas: kareiviai, visokio plauko pabėgėliai. Toliau — ramios, apytuštės gatvės: vos vienas kitas praeivis, lyg tai būtų normaliausia sekmadienio popietė tokio dydžio provincijos mieste. Kuklūs, bet nepaprastai švarūs namai su pelargonijų vazonėliais palangėse, klevo lapų prikritęs fontano baseinas aikštelėje priešais kažkokį viešą pastatą.

Ir man staiga užėjo graudus noras sušukti: lietuvi, nusiimk kepurę Tilžėje! Paliesk kakta jos, mirštančios, gatvių grindinį! Susikaupk jos agonijos dieną! Tavo *Lugdunum* žiūri mirčiai į akis!

Tilžė, ne Vilnius, buvo pirmas miestas, neišdildomai įsirėžęs mano sąmonėje. Kone visos vaikystės knygos buvo pažymėtos šio miesto vardu. Ir aš vos-ne-vos išsilaikiau neapsiverkęs.

Elbing

Rugsėjo 16

Traukinyje tarp Königsbergo ir Elbingo paskutinėmis nakties valandomis kankino įvairiais pavidalais pasikartojantis ir nuolat grįžtantis sapnas.

Rodos, nubudau kažkokiame nepažįstamame name, kurio sienos buvo iškaišytos stipriai kvepiančiais žolynais. Namas atrodė svetimas ir niekad nematytas, bet aš gerai žinojau, kad tai *mūsų* namas Nemeikščiuose. Laikrodis buvo gerokai pakrypęs į kairę. Iš veidrodžio tebuvo likusi trikampė šukė apatiniame kampe, dešinėje, iš kurios kyšojo gyvų ir nepaprastai šviesių

plaukų sruoga. Atvirose duryse, ant slenksčio, sėdėjo maža mergaitė senosios Uršulės veidu ir 1931 metais kariuomenėje tarnaudamas miręs mano brolis, tokio paties ūgio kaip mergaitė, rugienojų spalvos plaukais, duriančiai mėlynomis akimis ir su milžinišku šalmu ant galvos — kaip išlikusioje jo fotografijoje. Aš priėjau prie jų, bet jie į mane nekreipė nė mažiausio dėmesio. Katė, tupėdama prie rankšluosčiu uždengto duonos kepalo, prausėsi burną. Staiga kažkieno nepaprastai aukštas ir skaidrus balsas pradėjo dainuoti. Daina greitai virto nepaguodžiamu raudojimu; veidrodžio šukėje pasirodė veido fragmentas su didele ašarom pasruvusia akim; sienos iš visų pusių ėmė artintis prie manęs, tarsi norėdamos apkabinti. Panikos apimtas, norėjau bėgti, ir tą pačią akimirką nubudau kitame sapne, bet tame pačiame name. Visi daiktai buvo nusisukę nuo manęs. Kambario erdvėje viešpatavo *kito* pasaulio nuotaika, kaip Delvaux paveiksluose. Stalo medis buvo praradęs laiko spalvą ir kvapą, tarytum sumarmurėjęs. Iš kažkur atsiradęs brolis, sunkaus šalmo prislėgta galva ir kruvinomis lūpomis kūdikis, tylėdamas paėmė mane už rankos, išsivedė į kiemą ir parodė ranka aukštyn: Vaškelio beržo viršūnėje suposi didžiulis rubino spalvos karstas. Aš norėjau jam kažką pasakyti, bet kaip tik tuo metu įėjęs konduktorius nutraukė sapno žodžius ir galutinai išblaškė miegą.

Berlin
(tą pačią dieną, prieš pat vidurnaktį)

Kelionė iš Elbingo į Berlyną praėjo be žymesnių incidentų. Beveik visą laiką išstovėjau traukinio koridoriuje, prie lango, stebėdamas blyškios rudens saulės nušviestas ir kažkaip lietuviškai pilkas Pomeranijos lygumas. Išlipome Silezijos stotyje (Schlesischer Bahnhof) ir čia pat apsisprendėme į Vieną, bent kol kas, nevažiuoti. Berlynas mums patiko „iš pirmo žvilgsnio". Tad nieko nelaukdami šokome ieškoti nakvynės. Vienur buvo viskas užimta, kitur reikalavo leidimo apsigyventi (Aufenthaltserlaubnis). Po poros valandų nesėkmingo klaidžiojimo pagaliau

radome kambarį (kuriame rašau šiuos žodžius) mažame Koppenstrassės viešbutėlyje. Ir dabar jaučiamės kaip karaliai: viskuo aprūpinti ir įsikūrę!

Rugsėjo 21

Vis dar Koppenstrasse viešbutyje. Šeimininkas, plačiau išsikalbėjus, pasirodė besąs puslietuvis iš Rytprūsių. Jeigu ne tautinė „giminystė", jau vakar būtumėm turėję išsikraustyti (savaitei apsistoti reikia specialaus leidimo). Kol jo niekas nejudinąs, tol jis ir mūsų nejudinsiąs. Norint ilgesniam laikui apsigyventi, reikia kur nors užsikabinti, bent fiktyviai: ką nors dirbti, ko nors mokytis, kitaip negausi išganingojo *Aufenthaltserlaubnis*, per kurį eina kelias į visagalį (tiksliau būtų visagalę) *Bedarfsbescheinigung*, duodantį teisę į nuolatines maisto korteles. Jei čia nepavyks įleisti šaknis, tęsime kelionę į Vieną. Kadangi „viskas gerai, kas blogai baigiasi", kaip mes sakydavome Vilniuje, tai nėra ko iš anksto perdaug rūpintis.

Rugsėjo 24

Sekmadienis

Šiandien visą popietę prasibasčiau mieste (diena buvo nepaprastai graži), apžiūrinėdamas iš knygų pažįstamas Prūsijos sostinės *Sehenswürdigkeiten*. Berlynas man diena iš dienos vis labiau patinka visų pirma savo viešojo susisiekimo priemonių ritmu bei romantika. Tik važinėdamas S- arba U- Bahnais gali pilnai pajusti specifinę šio miesto atmosferą. Pirmomis dienomis važinėjau jais be tikslo, tik stebėdamas įvairiomis kryptimis judančius sužaloto miesto gyventojus, studijuodamas jų fizionomijas bei laikyseną. Šiomis susisiekimo priemonėmis dabar naudojasi visų luomų ir visų profesijų berlyniečiai, išskyrus gal tik režimo bonzas. Be to, tai vienintelė daugiau ar mažiau sveika išlikusi miesto „dalis". Sėdėdamas vagone ir nematydamas kilometrų kilometrais besitęsiančių visiškai sugriautų kvartalų, galėtum pagalvoti, jog tai normalių normaliausi laikai: visi

keleiviai, kas jie bebūtų, ar į fabrikus skubą darbininkai, ar į laikraščius įsikniaubę įstaigų žiurkės, švariai ir tvarkingai apsirengę, nusiskutę, apsikirpę. Ypač gražiai atrodo į mokyklas važiuojantys vaikai — lygiai tokie, kokius matydavau vokiškuose skaitymų knygose: baltomis apikaklėmis ir dailiai sušukuotais plaukais „bildschöne Mädchen und Knaben". *Kiekvieno* berlyniečio batai blizga kaip veidrodis. Į vieną šoną iškrypusio ar nunešioto užkulnio čia nė su žiburiu nerasi. Įlipęs pirmą kartą į traukinį, aš staiga pajutau kažkokį nemalonų skirtumą tarp savęs ir kitų keleivių: tai buvo mano kaip reikiant nenublizginti batai!

Išlipau Börse stotyje. Po to klaidžiojau po Museums-Insel. Gražiausias iš jų — Schinkelio Altes Museum, stovintis frontu į Lustgarten su katedra ir Stadtschloss. Kur tik nepažvelgsi, visur į vienas kitą panašūs ir labai jau negražūs paminklai su raitais kaizeriais ir kurfiurstais, bet jie kažkaip derinasi su pernelyg prūsiškai valdiška šios miesto dalies nuotaika. Iš Lustgarteno per Schlossbrücke (pirmojo Heinės laiško pėdomis) į Unter den Linden. Visur bombų žymės. Kairėje — Kronprinzenpalais griaučiai; už jų — Knobelsdorffo Opernhaus. Dešinėje — Zeughaus, Neue Wache, universitetas, Prūsijos valstybinė biblioteka etc. Tarpas nuo Friedrichstrasse iki Pariser Platz beveik totaliai sunaikintas. Taip praeina pasaulio garbė! Už Brandenburger Tor ši gatvė vadinasi jau Scharlottenburger Chaussee — plati, kokių dviejų kilometrų ilgumo alėja, strėlės tiesumu šaunanti per Tiergarten parką iki Grosser Stern su garsiąja Siegessäule, kuri iš tolo gana įspūdingai atrodo. Pats parkas — dailiai sutvarkytas, bet jam kažkaip trūksta gamtinio natūralumo ir vienatvės. Ir čia, kaip ir mieste, pilna visokių valstybinių bei istorinių atributų: vis tie patys neišvengiami kurfiurstai, tos pačios „pergalės" ir kiti panašūs dalykai. Ypač neskoninga taip vad. Sieges-Allee su kariškai išrikiuotomis neregėto šlykštumo skulptūromis.

Grįžau šuniškai išvargęs. Dabar kaip tik parėjo Vincas ir sakosi parnešęs gerų naujienų.

Rugsėjo 25

Vakar vakare Vinco parneštos „geros naujienos" buvo šios: 1) esą nemaža šansų įstoti į universitetą (žiemos semestrui), bet prieš tai reikėsią lankyti Deutsches Institut für Ausländer an der Universität Berlin ruošiamus vokiečių kalbos kursus būsimiems studiozams; 2) jis iš kažkur gavo dviejų kambarių adresus: reikėsią tik apsispręsti, kurį imti (vienas iš jų Wilmersdorfe, o kitas pačiame miesto centre).

Rugsėjo 30

Pagaliau gavome kambarį. Koppenstrasse viešbutyje, kuriame paskutinėmis dienomis gyvenome jau nebe tiek „tautinės giminystės", kiek cigarečių pagalba, toliau pasilikti buvo rizikinga ne tik mums, bet ir šeimininkui. Dabartinės (pastovios!) mūsų buveinės adresas: Berlin SW 68, Friedrichstrasse 234, netoli Belle-Alliance-Platz. Artimiausios požeminio traukinio stotys — Kochstrasse ir Hallesches Tor. Be manęs su Vincu, tame pačiame kambaryje gyvena du danai iš Kopenhagos: bedantis Jansen ir „der schmutzige Hansen", kaip jį mums buto šeimininkė Frau Esser pristatė. Jis visuomet užmiega su pilna burna kramtomojo tabako, kurį naktį išspjauna ant pagalvio. Abu jie dirba mechanikais kažkur Spandau rajone esančiuose fabrikuose. Mes vieni kitiems per daug netrukdome, nes jie nemoka vokiškai, o mes nemokame daniškai.

Spalio 5

Šįryt, važiuojant aplankyti Halensee apylinkėse gyvenančių pažįstamų, Westkreuz stotyje mus buvo suėmusi vokiečių policija. Einant persėsti į kitą traukinį, staiga sujudimas: *razzia!* Kažkas pabėgo, kažko jieško. Ir mus, kaip įtartinai, t.y. aiškiai neberlynietiškai atrodančius, čiupo. Du civiliškai apsirengę valdininkai, senyvo amžiaus storulis ir jaunas spuoguotu veidu išblyškėlis, mus nuvežė į miesto centre esantį Polizeipräsidiumą (Alexanderplatz 7). Ten du kartu nuodugniai iškratė ir po to nu-

siuntė pas kažkokį aukštesnį valdininką apklausinėti ir surašyti protokolo. Šis pirmiausia mandagiai pasiteiravo, kas mes esą ir ko atvažiavę į Berlyną. Pasisakėme esą studentai ir kad norime čia studijuoti. Tada jis pats ėmė pasakoti, kad jaunystėje ir jis studijavęs — klasikinę filologiją, nors ir nebaigęs. Jo sūnus, lotynistas kaip ir jis pats, baigęs, bet pačiomis pirmosiomis karo dienomis žuvęs Vakarų fronte. Kiek patylėjęs, greitomis surašė trumpą protokolą (kurį mes nesiginčydami pasirašėme) ir tuo tarpu įėjusiam uniformuotam policininkui liepė mus išvesti į gatvę.

Spalio 12

Kasdien vis labiau ir labiau įsijungiame į šio dar taip neseniai visiškai nepažįstamo miesto gyvenimo ritmą ir diena iš dienos „berlynėjame": nebereikia niekieno klaustis, kas, kur, kaip — viską žinome patys. Pagaliau gavome ir nuolatines maisto korteles. Kad nereikėtų rūpintis maistu, įsijungiau į Frau Esser vadovaujamą bendro maitinimosi sistemą, kuriai, be manęs, priklauso dar Jansenas su Hansenu ir vienrankis Herr Johannes iš gretimo namo. Už tam tikrą kortelės dalį ir 30 RM ji mums duoda gana gerus pietus. Tik pusryčiais ir vakariene turiu pasirūpinti pats.

Susipažinome ir su kitais Frau Esser buto įnamiais. Priešais mus esančiame kambarėlyje gyvena miesto savivaldybės tarnautoja Fräulein Kantelhardt; pas ją vakarais, jei neturime nieko geresnio veikti, lošiame kortomis. Dviejuose likusiuose kambariuose gyvena muzikos mokytojas Hugo Paatz ir dar vienas aukštas, nepaprastai ilgu kaklu ir storomis lūpomis vidutinio amžiaus ponas, kuriam įėjus, visa mūsų *Tischgesellschaft* kalba tik apie orą.

Spalio 16

Rytą — *Eine Fussreise im Herbst.* Vidudienį be jokio aiškaus tikslo, vien tik norėdamas būti vienas, basčiausi

Hoffmanno Berlyne, t.y. Unter den Linden, Charlottenstrasse ir Gendarmenmarkt rajone. *Das öde Haus* autoriaus laikais miesto *atmosfera* turėjo būti panaši į šiandieninę: visur kažkokia antlaikiška tyla, paslaptingos tuštumos, niekieno nebelankomi kampai ir pasakų iliustracijas primeną architektūriniai fragmentai. Jokia, kad ir paslaptingiausia, figūra, pasirodžiusi lango arba durų kiaurymėje, nenustebintų praeivio.

Lutter & Wegner smuklės laiptų plyšiuose, man praeinant, šiureno kažkokia vaiduokliška žolė; ant sulankstytų geležinio balkono likučių pešėsi žvirbliai. „Žandarų turgavietėje" (Gendarmenmarkt) rūsčiai dunksojo išdegęs Weberio ir Spontini laikais Schinkelio pastatytas Königliches Schauspielhaus ir abi katedros, vokiškoji ir prancūziškoji, bombų nuplėštais kupolais. Balandžių (Tauben) gatvė, kurios 31 nr. Herr Kammergerichtsrat praleido paskutines savo gyvenimo dienas, atrodė seniai nebegyvenama. Šaligatviais vėjas nešė su griuvėsių dulkėmis sumišusius lapus ir iš kažkur girdėjosi nejaukus atplėštos skardos žvangėjimas. Kadaise prašmatniōs Dorotheenstrasse vilos sodo vartų granitinis liūtas rūsčiai staugė, tarytum gedėdamas čia pat gulinčios skeveldrų sužalotos patelės.

Vakare — *Immensee* (su pertrauka slėptuvėje).

Spalio 18

Eidamas į miestą, jeigu niekur neskubu, pasuku pro netoliese esančią pradžios mokyklą ir stebiu aukšta pinučių tvora nuo gatvės atitvertame kieme žaidžiančius vaikus. Jų klyksmas ir tik jiems vieniems suprantama logika paremtas nuolatinis judėjimas, tikslingas ir kartu absoliučiai betikslis, labai gerai veikia į nervus ir bent kuriam laikui grąžina tolydžio vis labiau blėstantį normalaus gyvenimo jausmą.

Nežiūrint ir jų pasaulį jau pasiekusių beprotiško suaugusiųjų karo žymių, nežiūrint kiek daug jų nešiotų juodus gedulo raiščius ant rankovių, geriau įsižiūrėjęs, turi pripažinti, kad jie vistiek dar tebereprezentuoja normalų gyvenimą visoje jo etinėje,

estetinėje ir socialinėje įvairovėje. Vieni jų — gražiai, estetiškai aprengti, tvarkingai sušukuoti, vaikai — elitas, vaikai — aristokratai. Kiti — vaikai plebėjai, vaikai — proletarai, kurių laikysenoje ir fizionomijose nesunku atpažinti būsimąsias jų profesijas miniatiūroje: rubuilį mėsininką, akiniuotą valdininką, kuris jau ir dabar vaikšto, pieštuką už ausies užsikišęs; majestotišką policininką, pedantišką mokytoją etc. Tas profesinis štampas mažiau pastebimas pirmojoje — elito — grupėje, nors ir čia jau, kad ir ne taip aiškiai, gali įžiūrėti monokliuotą generolą; žemažiūrį profesorių arba santūrų diplomatą.

Spalio 23

Įdomus, pilnas realybės nuojautos laiškas iš Alinos P.

Lapkričio 7

Kaupo laiškas iš Vienos.

Lapkričio 9

Pagaliau oficialiai įsirašėme į Deutsches Institut für Ausländer kursus (nors neoficialiai jau ir prieš tai lankėme) ir padavėme prašymus į universitetą. Kursuose nemaža lietuvių: dail. Galdikas, J. Ambrazevičius, Henrikas Radauskas su žmona, Girniai, Maželis etc., na ir mudu su Vincu. Dauguma šiuos kursus lanko dėl to, kad, turint jų pažymėjimą ir atliekant savaitinę darbo prievolę prie universiteto atstatymo darbų (tris dienas po keturias valandas), Arbeitsamtas palieka ramybėje. Įdomiausias dėstytojas — prof. Hemmerling, kuris, tarp kitko, labai gražiai deklamuoja vokiečių senesniąją poeziją, ypač Th. Stormo eilėraštį *Die graue Stadt.*

Lapkričio 14

Šiandien atlikau pirmąjį darbo prievolės pusdienį. Girnius, Maželis, Vincas ir aš sudarėme vieną ekipą. Frakuotas *Pedell* išdalino jūrininkų uniformas, ir po to visi dirbome prie subombar-

duotos Hegelhaus dalies griuvėsių valymo. Darbas nekomplikuotas ir palyginti lengvas: mudu su Girnium krovėme sveikas išlikusias plytas į vežimėlius, kuriuos Vincas su Maželiu stūmė į plytų surinkimo punktą. Pritrūkus plytų, į tuos pačius vežimėlius pylėme visokį nenaudingą šlamštą, kurį jie savo ruožtu vežė į kitoje gatvės pusėje esančią Schutthaufen. Reikalą šiek tiek gadino nepaprastai įkyrus ir nesimpatiškas ukrainietis, neva atstatymo darbų prižiūrėtojas. Mes, žinoma, į jį nekreipėme jokio dėmesio. Po pertraukos dirbome bibliotekoje, rankiodami sprogimų sukelto oro spaudimo išblaškytas knygas.

Vakare — užbaigiau *Rudens himną.*

Lapkričio 15

Berlyno našlės

Berlyno kavinėse, restoranuose, stotyse ir priešlėktuvinėse slėptuvėse labiausiai išsiskiria ir į akį krinta elegantiškai, dažniausiai juodai, apsirengusios vyresnio amžiaus moterys, visuomet vienos, visuomet tik su savim, tarytum kokia nematoma siena skirtų jas nuo likusio pasaulio, visuomet akis įsmeigę į kažkokį kitiems nematomą ir nesuprantamą skausmą. Jos visuomet atrodo lyg kur nors skubėtų arba iš kur nors grįžtų. Savo vienišumu jos primena Baudelaire'o *petites vieilles.* Jos visuomet su savimi nešiojasi erdvų odinį krepšį, su kuriuo niekad nesiskiria, tarytum jame būtų sudėtos jų žuvusio pasaulio liekanos. Tai karo našlės ir motinos. Jų veiduose, nežiūrint išdidžios rezignacijos ir abejingumo, nesunkiai gali įskaityti biblinį motto: „Kam aš pasakysiu savo skausmą?"

Viena jų, atsitiktinai susipažinta Savigny-Platz valgykloje, po keliolikos „inteligentiškos konversacijos" minučių — Hofmannsthal (*Der Schwierige*), Debussy (*Estampes, L'ille joyeuse, Suite bergamasque*) Gustav Mahler (*Das Lied von der Erde*) — netikėtai ima pasakoti savo skausmą, nuolat atsiprašinėdama ir šluostydamasi ašaras, bliaukiančias apvytusiais buvusios gražuolės skruostais. Jos vyras, kavalerijos pulkininkas,

žuvęs Prancūzijoje; sūnus, artilerijos leitenantas, dingęs (verschollen) Stalingrado apsupime. Vis tebeatsiprašinėdama, išsiima iš rankinuko paskutinius jų laiškus ir skaito. Jie man skamba taip, lyg būtų rašyti iš anapus: tiek daug juose pareigos, meilės ir iš kiekvieno žodžio trykštančios inteligentiškos nevilties. Jeigu tai nebūtų *anstandswidrig*, ji pasikviestų pas save, parodytų savo vyro biblioteką, Meisseno figūrėlių kolekciją etc. Dėl visa ko užsirašau adresą ir pažadu būtinai ją aplankyti „in einer besseren Zeit".

Lapkričio 16

Berlyno pensininkai

Kitas nemažiau į akį krintantis Prūsijos sostinės tipas — Weimaro Respublikos pensininkai: miniatiūriniai senukai juodais senamadiškais kostiumais, baltais kietomis apykaklėmis marškiniais, Wilhelmo II laikų sukirpimo paltais ir rūpestingai nublizgintais batais. Visi jie atrodo kažkur matyti arba skaityti, matyti *Simplicissimus* karikatūrose ir skaityti Th. Fontane romanuose. Nuo karo našlių jie skiriasi pirmiausia savo plebėjiška laikysena — kaip paprasti gatvės šunys nuo aristokratiškų afganų. Visur jų pilna, nelyginant musių. Juos sutinki parkuose, kino teatruose, kirpyklose, knygynuose, požeminiuose traukiniuose etc. Prireikus ko nors pasiklausti, užtenka tik apsidairyti, ir čia pat pamatysi bent keletą. Jie visuomet pasiruošę patarnauti arba užmegsti pokalbį. Kartais pagalvoji, jog jie skaito tavo mintis ir žino, kad nesi visiškai tikras dėl krypties. Pasiklausus kelio, jie ne tik kad smulkiai paaiškina, kaip turėtum eiti, bet dargi paslapčiomis seka tave ir, pasukus ne į tą pusę, griebia už rankovės.

Tarp kita ko, jie nepaprastai susirūpinę savo miesto reputacija, lyg jis būtų asmeninė jų nuosavybė. Jie nuolat piktinasi *dabartine* netvarka, *dabartiniu* pareigūnų nemandagumu, *dabartinėmis* kainomis ir *dabartiniais* laikais apskritai, nebijodami pasakyti vieną kitą aštresnį žodį ir *dabartinio* režimo adresu.

Lapkričio 17

Su Girniais *Café Wien* Kurfurstendamme, kurioje, jei anksti, t.y. dirbantiems dar neužplūdus, nueini, gauni skanios forelės. Prieš tai — Nikalojaus Hartmano paskaitoje universitete. Vakare — *Haimatochare.*

Dalios laiškas iš Greifsvaldo.

Lapkričio 18

Šeštadienis

Šiandien Vincas atsivedė Nagį. Tai mano pirmas susitikimas su juo. Lietuvoje buvau jį matęs, bet tik iš tolo. Šiltas, malonus, nors gal ir kiek nervingas (nenusėdi vietoje ir nuolat vaikšto po kambarį) žmogus. Visai kitoks, negu kad aš iki šiol galvojau, remdamasis jo draugų (A.G., B.K., V.K. etc.) pasakojimais. Per B. protekciją gavęs darbą Reichsnährstande ir nuo dabar gyvensiąs Berlyne. Pasakoja apie Kaupą, savo seserį (aš nežinojau, kad jis turi seserį), kuri taip pat rašanti eiles. Po to kalba nukrypo į poeziją. Beveik visą dieną praleidome kartu: jis mane nusivedė į savo įstaigą, vis pasakodamas apie Kauno laikus, — Sereikį, Bavarską, Švedą. Pietaujant (pas Aschingerį) rodė savo naujausius eilėraščius ir čia pat keletą jų paskaitė.

Lapkričio 27

Visiškai nelauktai atsirado Jurgis. Pakeliui į universiteto biblioteką, išlipęs iš požeminio traukinio Unter den Linden stotyje, žiūriu ir savo akimis netikiu: perone stovi Jurgis. Raidiškai puolėme vienas kitam į glėbį. Jau kelios dienos Berlyne, bet tik šiandien sužinojęs, kad ir aš čia. Bandysiąs užsikabinti filmų pramonėje režisūros asistentu, mokiniu, bet kuo. Trumpai papasakojęs, kaip po mūsų išsiskyrimo Kaune per Šiaulius, Bugius, Liepoją, Danzigą ir Dresdeną atsidūrė Berlyne, nuskubėjo į kažkokį reikalinį pasimatymą. Susitarėme rytoj susitikti jo viešbutyje ir plačiai išsikalbėti apie viską.

Ž.M. laiškas iš Landshuto.

Gruodžio 3

Rytą — pas Jonus, kurie dabar gyvena prie pat Kurfürstendammo, einant nuo Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche į kairę. Jų bute visuomet šilta. Tad sėdžiu vienas (jie visi turėjo kažkur išeiti) ir skaitau *Die Nachtwachen des Bonaventura.*

Gruodžio 8

Šįryt, laukiant eilės kirpykloje, kur dirba mūsų pažįstamas Clausen, danas iš Kopenhagos, draugų vadinamas Herr Rasiermesser, be galo mandagus, visuomet išsikvėpinęs, susišukavęs, visuomet dailiai apsirengęs, priplota raudona nosimi pilietis, ėmė kaukti sirenos. Fliegeralarm. Visi keliamės ir bėgame į netoliese esančią Französische Strasse požeminio traukinio stotį. Šalia manęs bidzena užduseęs Herr Rasiermesser ir nebaigtas kirpti jo klijentas — liesas ir beveik visai plikas vokietis. Tik spėjus nusileisti laiptais į požemį, iš lauko pasigirsta ilgas, nepertraukiamas sirenos kauksmas: Entwarnung! Visi nepatenkinti keikiasi. Grįžtame atgal. Nebaigtasis kirpti užima savo vietą. Herr Rasiermesser, galąsdamas skustuvą, filosofuoja: kirpėjo darbas pasidaręs lengvesnis, nes klijentų su vešliais plaukais, jaunimui išėjus į karą, beveik nebepasitaiką; likę vieni pusplikiai.

Vakarais jis dažnokai užeina pas mus, nors gyvena gana toli, kažkur Moabito rajone. Kartais atsineša su savim man nematytą muzikos instrumentą, kurį jis pats vadina citra (Zither), ir, juo pritardamas, dainuoja. Prieš pradėdamas, jis staiga pasidaro labai panašus į seną, valandas mušti besiruošiantį laikrodį. Su pirmaisiais citros garsais jo veidas, o ypač nosis, smarkiai parausta, akys iššoka, gerai įtempti ir sušukuoti plaukai išsitiesia, ir pro dviejų auksinių dantų sargybą vargais negalais prasiveržia kažkas panašu į sugedusios boite à musique mechanizmo švokštimą, kuris pamažu skaidrėja, valosi, kol pagaliau išsilieja harmoninga kažkokios be galo gražios ir nostalgijos kupinos danų liaudies dainos melodija.

Baigus visi kurį laiką tylim, dainos sujaudinti.

— Junge, Junge! — kreipdamasis į mane, giliai atsiduseęs, sako mūsų kambario draugas Jansen.

Gruodžio 14

Lauke žvarbiai šalta. Nėra kas veikti. Vartydamas knygas šeimininkės bibliotekoje (tai vienintelis padoriau apkūrentas kambarys visame bute), randu seną poezijos antologiją su išblukusia, violetiniu rašalu įrašyta dedikacija: Für Fanny Esser. Gottfried R. Berlin, den 17 Januar 1916, auf der Durchreise nach Frankreich. Po ja įklijuota Th. Storm *Immensee* mergaitės dainos nuotrupa, iškirpta iš knygos:

Sterben, ach, sterben
Soll ich allein.

Tarp puslapių — sudžiūvusių gėlių likučiai; puslapiuose — nuvytę ir šiandien niekieno nebeskaitomi vardai: Scherenberg, Schneckenburger, Thiersch, Freiligrath, Geibel, Hoffmann von Fallersleben, Wildenbruch... Staiga pasijutęs kaltas, kad braunuosi į svetimus gyvenimus (nors ir be piktos valios), padedu knygą atgal į lentyną ir grįžtu į savo kambarį.

Parėjęs Vincas veda į kiną. Einu. Parėjus (lovoje) — Strindberg.

Gruodžio 24

Pirmos mano gyvenime Kūčios ne namie ir ne su savaisiais. Tokį rytą paprastai sėdėdavau už stalo Nemeikščiuose, vartydamas kalėdines laikraščių laidas, arba vaikščiodavau laukuose, negalėdamas savyje sutalpinti džiaugsmo, kurs tryško iš namų, iš dangaus ir iš žemės. O dabar... Bet geriau apie tai negalvoti.

Žiemos ofenzyva Vakaruose (Ardenų fronte) „in vollem Gange". Spauda ir radijas skelbia „triuškinančias pergales" etc. Bet skeptiški berlyniečiai nebetiki, kad šis paskutinis pasispardymas turėtų įtakos į bendrą karo eigą. Mūsų slėptuvės (į kurią, nežiūrint „milžiniškų laimėjimų", vistiek reikia bėgti bent du

kartu į dieną) „strategų" nuomone, visa tai tik „viel Lärm um Nichts". Viena tik Fräulein Kantelhardt, rezonuodama valdinės propagandos nukaltą frazę, šį beviltišką žygį vadina fiurerio „Weihnachtsgeschenk dem deutschen Volk".

Lauke pradeda po truputį sniguriuoti. Gatvėje, žmonių veiduose ir judesiuose, ore, net bombų sudraskytuose namų fasaduose ir langų kiaurymėse, vistiek kažkokiu būdu prasimuša Kalėdų nuotaika. Pilkasermėgis žvirblis atrodo lyg būtų atskridęs iš anapus užšalusio vaikystės pasakų knygos lango. Staiga aš ir vėl einu Utenoje skersai žibalu, silkėmis ir cinamonu dvelkiančią turgaus aikštę namo. Taku pro varpinę nusileidžiu žemyn, dvaro alėja išeinu į laukus ir ten, praskleidęs milžinišką be garso krintančio sniego ir tamsos užuolaidą, paskęstu neaprėpiamo džiaugsmo pasaulyje.

Danai savo sieną papuošė iš namų gautomis mažytėmis vėliavėlėmis.

Gruodžio 25

Kūčių vakarą praleidau vienui vienas. Buvo šalta ir nyku. Danai kvietė eiti kartu į bendras kūčias, ir jau buvau besusigundąs, bet paskutiniu momentu apsisprendžiau pasilikti vienas. Šiandien einu pas Girnius.

Gruodžio 26

Vakar vakare — pas Girnius (su Vytautu Maželiu). Jam (Maželiui) pavyko „suorganizuoti" porą bonkų vyno, kurį gėrėme pakaitintą. Buvo šilta, gera ir ramu. Jaučiausi lyg būčiau atgavęs dalį prarastų namų. Grįžęs namo, ilgai dar nėjau į vidų ir beveik iki paryčių vaikščiojau, nelyginant panaktinis Bonaventūra, tuščiomis Belle-Alliance-Platz apylinkių gatvėmis. Prie Hallesches Tor sutiktas įsilinksminęs pilietis bandė „išlieti širdį", bet aš neturėjau jokio noro jo klausytis ir, iš mandagumo pasikeitęs keliomis frazėmis, tęsiau savo vienišą bastymąsi. Pro aklinai uždangstytus langus nieko nesimatė, bet ore nežinia iš kur

girdėjos protarpiais nutrūkstanti *Stille Nacht, heilige Nacht* melodija.

Gruodžio 29

Vaikystėje mane žavėjo švelnios, neperdaug pabrėžtai moteriškos, siaurais pečiais ir strėnomis berniukiškai savarankiškos mergaitės, kurios dalyvaudavo visuose mūsų žaidimuose, eidavo kartu žuvauti ir kartu su mumis dienų dienas prasikarstydavo medžiuose, nepastebėdamos ar nenorėdamos pastebėti savo besikalančio moteriškumo. Bet vieną dieną jos staiga nebeateidavo: imdavo šalintis nuo mūsų, lyg sužinoję, kaip mums tuomet atrodydavo, kažkokią didelę ir neatspėjamą paslaptį.

Gruodžio 31

Paskutinė metų diena. Po vidurnakčio. Vienas (nes norėjau būti vienas, įsiklausyti savyje, atgauti kontaktą su savim). Dieną — Am Rütli su Girniais. Į pavakarį — su Fräulein Dorado giliai užsnigtame Tiergartene. Vaikščiojom iki santėmio. Tai toks skurdus negyventos ir negyvenamos paskutinės metų dienos balansas. Bet dabar aš Utenoje einu temstančia Ladygos gatve iš mokyklos. Sniegas didžiulėmis skepetomis krinta ant apledijusio šaligatvio. Čiuoždamas nusileidžiu nuo kalno, pasuku dvaro alėja į laukus ir išnykstu viską aprėpiančios kolosališkos tylos ritme.

MIRTIES ESTETIKA PASKUTINIAISIAIS SENOSIOS LIETUVOS LAIKAIS (1794–1864)

SAULIUS PIVORAS

Šiandieninis žmogus vertina gražią mirtį, kad ir kaip jis ją suprastų. Tačiau vargu ar būtent graži mirtis šiandien yra didelė socialinė ir kultūrinė, jau nekalbant apie egzistencinę, vertybė. Gražios mirties apoteozė išnyko, bet tai galbūt kaip tik skatina mus pasekti jos atsiradimą. Tuo būdu galėsime geriau suprasti vieną iš pagrindinių egzistencinių kultūros reikšmių.

1. PAKILIOJI MIRTIS

Žymus prancūzų istorikas Ph. Ariès yra išskyręs XIX a. pirma pusę kaip naują etapą Vakarų požiūrio į mirtį istorijoje. Anot Ariès'o, tai — gražių mirčių epocha. Remiantis Ariès'o darbais,[1] ją galima būtų apibūdinti keliais pagrindiniais bruožais:

---

1 Ph. Ariès, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje* (Vilnius, 1993), 284 p.; *idem. Western Attitudes Toward Death* (Baltimore, 1976); *idem.* Человек перед лицом смерти (Maskva, 1992), 572 p.

Laidoti pradedama specialiai įrengtose kapinėse už miesto ribų, uždaromos kapinės prie bažnyčių, uždraudžiama laidoti bažnyčiose.

Pradedama nebesibaiminti savo mirties momento.

Išnyksta konkretus pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas.

Ypatingą mirties grožį sukuria jausmingas mirštančiųjų išsiskyrimas su savo artimaisiais.

a. Požiūrio į mirtį kitimas Lietuvoje

Požiūrio į mirtį pasikeitimus Lietuvoje pirmiausia liudija Rasų kapinių įsteigimas Vilniuje 1801 metais, uždraudus laidoti šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios prie Aušros vartų šventoriuje.[2] Atrodo, tai buvo vienos iš pirmųjų Lietuvoje naujo tipo kapinių, kurios reiškė papročio laidoti mirusiųjų palaikus kriptose po bažnyčiomis ar žemėje šalia bažnyčios atsisakymą.

Baiminimosi dėl savo mirties momento nykimą Lietuvoje gerai iliustruoja kun. Juozapo Bakos knygos „Pastabos apie mirtį neišvengiamą, visiems lygią" istorija. Ši knygelė iš XVIII amžiaus atitiko to meto kalbėsenos apie mirtį stilių. Anot prancūzų istoriko G. Duby, viduramžių Europoje tikėta, kad mirtis yra perėjimo į tikrąjį gyvenimą momentas. Ir jis žmogui buvo svarbiausias. Kas gali gyventi teisuolio gyvenimą žemėje, kur tiek daug pagundų? Bet kiekvienas gali bent jau teisingai numirti. Viskas yra pastatyta ant kortos šią paskutinę, sprendžiamąją minutę, perėjimo į kitą pasaulį momentą. Jam reikia būti pasiruošusiam. Todėl yra ruošiami specialūs teisingos mirties receptai, „Artes moriandi".[3] Panašiam pasiruošimui, atrodo, buvo skirta ir Bakos knyga. Tačiau XIX a. pradžioje banalus Bakos svarstymų apie mirtį stilius sukėlė pašaipą, beje, išpopuliarinusią patį šio žmogaus vardą tarp to meto intelektualų.

---

2 V. Girininkienė, A. Paulauskas, *Rasos* (Vilnius, 1988), p. 4.

3 Ж. Дюби, Европа в средние века (Smolensk, 1994), p. 281.

1807 m. Vilniuje, Zavadskio spaustuvėje išėjo antras Bakos knygos leidimas. Raimundas Korsakas parašė eiliuotą šio leidimo pratarmę. Tiksliai sekdamas autoriaus stilių pavaizdavo jo paties grumtynes su mirtimi, prieš kurią visus perspėjo. Bėgančiam nuo jos Bakai iškrito iš rankų knygelė. Mirtis į ją pažiūrėjo ir „skaito apie save paskvilius". Įpykusi, nepaisydama gudrių jėzuito išsisukinėjimų, kerštо dėlei verčia jį uostyti mirtiną tabaką. „Po to, kai jam nosį stipriai panižo, nusičiaudėjo, kūnas triskart sutrukčiojo ir jau jo nebuvo". Knygelė buvo iliustruota, mirtis joje pavaizduota su šikšnosparnio sparnais skriejanti link Vilniaus, o po iliustracija buvo užrašas: „Į miestą skrenda ir skrenda..."[4] Mirties vaizdavimas su sparnais yra senas Vakarų ikonografijoje ir reiškia jos priskyrimą gėrio (angelas) arba blogio (velnias) jėgoms. Veikiau tai blogis — nes sparnai yra skraidančio nakties gyvūno.[5]

1855 m. Vilniuje knygą „Atgimęs Baka. Pastabos apie mirtį neišvengiamą visiems lygią" išleido jau garsus tuo metu Lietuvoje poetas Vladislavas Sirokomlė. Sirokomlės knygą puošė grafiko Antonio Zaleskio iliustracija. Zaleskis mirtį vaizdavo kaip giltinę, be sparnų, dešine ranka laikančią sugriebtą už plaukų Baką, kairėj rankoj laikomu dalgiu rodančią į ant žemės gulinčią knygą ir klausiančią: „Ką reiškia tas odos gabalas?" Pokalbis vyksta Vilniaus senamiesčio aplinkoje, o jį įrėmina mirties šokis, kurį susiėmę už rankų šoka karalius, kunigas, riteris, dama, bajoras, valstietis, elgeta, miestietis, žydas, gydytojas su didžiuliu švirkštu ir mokslininkas, apsivilkęs universiteto toga. Ratelį veda kunigas jėzuito sutana, kurį už rankos traukia mirtis. Visi šokėjai skrieja ore iš paskos.[6] Taigi iš banalaus priminimo apie mirtį ir apie lygybę jos atžvilgiu atvirai tyčiojamasi. Kodėl? Geriau tai suprasti padeda

---

4 M. Stolzman, „Syrokomla i świat książek," *Roczniki biblioteczne*, 1980, R. XXIII, Z. 1, p. 159.

5 Ф. Арьес, Человек перед лицом смерти, 126.

6 M. Stolzman, *op. cit.*, p. 174.

Adomo Mickevičiaus eilės ta pačia Bakos tema. Kūrinyje „Ponas Tadas" jos skamba taip:

> Gerai ir atvirai yra parašęs Baka:
> Mirtis — bendra pirtis, visus vienodai plaka —
> Ir jaunus, ir senus, ir vargšą, ir turtuolį,
> Kareivį lygiai taip, kaip ir mane, vienuolį.
> Mirtis — motulė, ji, kaip tas svogūnas, graudžią
> Paglosčius ašarą mums iš akių išspaudžia,
> Lopšely gulinčius, jau prie savęs mus glaudžia!
> [...]
> Šiandien čia, ryt kapuose gulėsim!
> Todėl nedelsdami, gal būt, prie stalo sėsim?[7]

Nors ironizavimas akivaizdus, bet svarbiau kas kita. Paskutinės eilutės liudija akcentų sukeitimą: svarbiau ne anas, o šis pasaulis, ne ruošimasis mirčiai, o mirties vertas gyvenimas. Tad banalus kalbėjimo apie mirtį išjuokimas, kaip ir mirties momento baimės sunykimas, yra susijęs su konkretaus įsivaizdavimo apie pomirtinį gyvenimą išnykimu. Apie tai tiesiogiai sako jau minėto V. Sirokomlės žodžiai. Dvidešimties metų amžiaus jis rašo laiške savo draugui: „...Visa tai leidžia manyti, kad pomirtiniame gyvenime laukia didelė laimė [...] Didelė turi būti laimė! Nes kitaip žmogus ne kartą pasigailėtų, kad turi nemirtingą sielą. Laimė, kokia ji bus — betgi ne ta, kokios norėtume, kažkokia moralinė laimė, kažkoks pasitenkinimas, kažkoks šaltinis malonumo, kuriuo negalima pasisotinti. Bet kas žino, kas..."[8]

Šie pasikeitimai turėjo žymiai pakeisti požiūrį į socialinį gyvenimą. Suaktualėja socialinės lygybės klausimas. Valstietis gali teisėtai skųstis tuo, kad:

> Meluoj, kas sako, jogei žmonės lygūs;

---

7 A. Mickevičius, *Ponas Tadas* (Vilnius, 1978).

8 Cit. pagal F. Fornalczyk, *Hardy lirnik wioskowy* (Poznań, 1972), p. 60.

Bajors be prekės, mužiks didžiai pigus.
Ką tada dirbti, kol sulauksim smertį? —
Vilty gyvenant, arielką reik gerti.[9]

Anksčiau, kai buvo svarbesnis anas, o ne šis pasaulis, lygybė nebuvo tokia svarbi, nes mirtis buvo didysis lygintojas. Dabar, nors mirtis visiems lygiai galioja, bet pradedama jausti, kad žmonės miršta nevienodai, nes gyvena nevienodai, o mirtį pradedama laikyti gyvenimo paskutiniu ženklu. Gyvenime siekiama lygių teisių, bet ne tam, kad būtų galima teisingiau numirti, o tam, kad galima būtų teisingiau gyventi.

Dar vieną pakitimą ženklina mirties grožio įžiūrėjimas. Mirtis jau savaime gražina, iškelia žmogų. Buvęs Vilniaus universiteto studentas S. Moravskis, gavęs žinią apie savo gana lengvabūdiškai gyvenimą praleidusios pažįstamos mirtį, taip ją perpasakoja:

> Man rašo, jog iki pat paskutinių savo gyvenimo dienų ji išlaikė savo veido žavesį, kuris buvo suėdęs tiek daug širdžių. Bet štai kas keisčiausia: mirtis taip atjaunino jos bruožus, jog tie, kurie jos nepažinojo, atsisveikindami su kūnu, manė ją esant dvidešimt penkerių, daugiausia — trisdešimties metų moterimi. Ji gyveno, eikvojo ir piktnaudžiavo viskuo, kas sudaro žemišką prabangą. O jos palaikai bylojo, kad būtent tuo tikslu į šią žemę ją buvo atsiuntusi kažkokia galingesnė — ne žmogaus — ranka. Kad ji, kaip kadaise Venera, iš baltutėlės ir lengvutės jūros putos buvo nulipdyta.[10]

Lietuvos dvarininkė Helena Skirmuntaitė 1859 m. kovo 1 d. laiške savo seseriai Jadvygai taip aprašo jų senelės mirtį: „Atrodė nuostabiai miela, kupina ramybės ir gerumo; toks jau buvo

---

9 „Giesmė mužikėlio", cit. pagal J. Riškus, *Lietuvių literatūra. XIX a. pirmoji pusė* (Vilnius, 1982), p. 54.

10 S. Moravskis, *Keli mano jaunystės metai Vilniuje. Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)*, iš lenkų kalbos vertė R. Griškaitė (Vilnius, 1994), p. 380.

gyvenimo atspaudas, kad ir mirtis nepaliko pėdsako".[11] Apie pačios Helenos Skirmuntaitės mirtį, beje, jos atsiminimų redaktorius parašys, kad „paskutinė akimirka iššaukė merdinčios veide neaprėpiamos ramybės ir laimės išraišką".[12]

Mirties grožį išryškindavo iškilmingos laidotuvių procesijos. Anot vilnietės Gabrielės Puzynienės:

> nuostabios buvo jos, sušaukiančios visus konventus, visų mokyklų ir cechų susirinkimus; varguoliai bernardinai su mediniu kryžiumi pradėdavo eiseną, toliau basieji karmelitai, pusiau balti ir pusiau juodi augustiniečiai, balti kaip sniegas su plėvesuojančiais škaplieriais domininkonai, galop misionierių kleras su drobiniais arnotais ant juodų klostytų sutanų, su juodomis beretėmis ant galvų, pabaigoje aukštoji dvasininkija: kanauninkai, prelatai tamsiai raudonomis togomis ir pelerinomis iš pelenų spalvos kailinukų, kaip Šv. Jono Nepomuko paveiksluose. Jeigu mirusysis buvo geradaris, ar bent jau labdaros namų narys, ėjo virtine vargšai našlaičiai ir baltais kykais gailestingosios seserys. Jeigu mirusysis buvo aukštas dignitorius ar universiteto profesorius, pirma karsto ėjo universiteto auklėtiniai, o aukščiausi valdininkai, apsirengę paradiniais mundurais, ant aksominių pagalvėlių nešė velionio insignijas ir ordinus; katafalką paprastai traukė šeši arkliai, iki kojų apdengti juodais užtiesalais; karstas apmuštas sidabrinėmis skardelėmis, dažniausiai atidengtas, o jame — negyvas ir geltonas seno žmogaus veidas su sudėtomis ant krūtinės rankomis. Kartą jame pamatėme gražią ir po mirties Konstanciją Radvilaitę-Čiudovienę, kurią gydytojai, nerūpestingai gydydami tikrąja to žodžio prasme pribaigė, kai ji pirmąkart turėjo gimdyti. — Ta ekipažų eilė, sekanti paskui katafalką, ta nesuskaitoma žmonių masė ir už jos minios elgetų, visa ta vingiuojanti procesija nekartą traukė nuo Rotušės iki Katedros, o graudžiai skambantys katalikų bažnyčių varpai, kunigų giesmės, besigirdinčios pakaitom su karine muzika, pakylėdavo ir nužemindavo dvasią, kaip kokie galingi memento mori. Visi langai buvo pilni smalsių vaikų galvų, visose tarpuvartėse būrėsi tarnai, nes nors ir ne kartą pasikartojantis

---

11 B. Zaleski, *(sudar.) Z życia litwinki 1827–1874. Z listów i notatek H. Skirmunttównej* (Poznań, 1876), p. 86.

12 *Ibid*, p 280.

tai buvo ne bet koks reginys, o kadangi laidotuvės vykdavo dažniausiai vakarais, eitynės ir kunigų rankose laikomos žvakės darė tą reginį fantastišką ir iki šiol nepamirštamą.[13]

Procesijos tebėra ir dabar, bet nebėra visuotinio dėmesio, nebėra vaikų galvomis pilnų langų, nebėra ir ypatingo grožio, tiksliau, jis nebepastebimas ar jo stengiamasi nepastebėti.

b. Artimo žmogaus mirtis

Bet ypatingą mirties grožį to meto amžininkai pastebėdavo išsiskyrime su artimaisiais. Pradžiai peržvelkime populiaraus tuo metu Lietuvoje beletristo Igno Chodžkos aprašymą apie jo senelio mirtį. Chodžka — rašytojas realistas, tad jo aprašymo tikroviškumu galima beveik neabejoti. Taigi:

...mirštančiojo atsikvėpimai darėsi vis aiškesni; atvėrė akis, ramiu žvilgsniu peržvelgė mus, supančiuosius..., paskui paėmė kunigui klebonui už rankos, ir iš pradžių tyliu, bet vis aiškesniu balsu tarė: — Dekoju tau, mano tėve, kad manęs nepalieki šią paskutinę valandą... — Meldžiau Dievą prie altoriaus, tarė klebonas, tau sveikatos, ponas iždininke, ir prašiau visų parapijiečių, kad taip pat melstųsi už tavo sveikatą... — Ak, mano tėve! Kad savo valia melstųsi už mano sielą! . . Pašaukite mano mužikėlius, reikia man ir su jais atsisveikinti... — Nereikėjo šaukti, visi jie iš pamaldų užėjo tiesiog į dvarą ir priemenėje neramiai laukė, kas bus su jų numylėtu ponu. Tad buvo atvertos durys ir trobą užplūdo valstiečiai. Mano senelytis pasuko galvą į jų pusę ir pratarė kaip galima aiškiau: — Mano vaikeliai! Mirštu aš, ir atsisveikinu, ir laiminu... ir jus, ir jūsų vaikus... ir vargus... ir trobeles jūsų!!! Dėkoju jums už jūsų nuolankumą man! Ir už jūsų darbą! Ir už duoną! . . — Nutrūko senuko balsas, ilsėjosi ir kaupė paskutines jėgas... — Atleiskite man, jeigu kurį iš jūsų nevalingai nuskriaudžiau! — Atleiskite dėl Dievo meilės!!! Kas jus po mano

13 G. Puzynina-Günther, *W Wilnie i w dworach litewskich 1815–1843* (Wilno, 1928), p. 39-40.

mirties išdrįs skriausti, tą į baisų teismą šaukiu!!! — Tą pastarąjį šauksmą ištarė aiškiau ir vėl nutilo...

Gailesčio apimti valstiečiai nežinojo patys ką daryti. Vieni, apsipylę ašaromis, suklaupė šalia lovos ir bučiavo paklodės, kuria buvo pridengtas mirštantysis, kraštus; kiti, nulenkę galvas į žemę, taip pat klūpodami, savo dešine ranka lietė abu savo skruostus: tai jų gilios pagarbos ir adoracijos ženklas; kiti sukrito ant žemės kryžiumi prie pono Jokūbo ir kalbėjo už jį litaniją.

Pagaliau mano senelytis linktelėjo, kad prieičiau ir atsiklaupčiau: ištiesė ranką, uždėjo ant mano galvos ir kurį laiką palaikęs, peržegnojo po to mano kūną... pakartojo žegnonę kartą kitą, stengdamasis ištarti man savo palaiminimą! Deja! Jo akys, kurias į mane atgręžtas laikė, tik užėjo ašaromis... ir ranka nuo mano galvos nukrito... dar kartą pakėlė ją mano senelytis, paėmė medinį kryželį su Kristaus atvaizdu, kurį ant krūitnės nešiojo. ir prie savo lūpų pridėjo, bet priglausti lūpų ir pabučiuoti kryžiaus, jau nebegalėjo: taip su kryžiumi prie lūpų ir liko...

Matydamas kaskart retesnius ir silpnesnius mirštančiojo atsikvėpimus, kunigas klebonas įdėjo degančią grabnyčią jam į ranką ir prilaikydamas ją savo paties ranka tarė iškilmingu balsu: — Atsiduok Dievui, krikščioni! O šalia stovintis kunigas definitorius niūriai pridūrė: — išeik, krikščioniška siela!!! — Sudrebėjau į tuos iškvietimo žodžius!!! Klebono rankos ir grabnyčios paspaudimas davė suprasti, kad merdintysis dar gyveno!.. gili po to tyla užvaldė trobą, visų veidais tekėjo ašaros, bet niekas neišdrįso nė krustelėti... Mirties angelas jau buvo tarp mūsų!!! Po to kunigas klebonas pasilenkė ties merdinčiuoju. Po valandėlės, pakėlęs galvą, nukreipė akis į dangų... ir užpūtė žvakę!!!

Netrukus suskambėjo bažnyčos varpai ir patvirtino mano senelio nujautimą! — Štai samanom apaugęs akmuo ant jo kapo, o jame jau vos galima įskaityti žodžius: „gyveno garbingai! tikėjo paprastai! numirė ramiai![14]

Toks jaudinantis atsiskyrimas su šeimos artimaisiais ir su socialiniais globotiniais — mužikėliais. Iš šio epizodo matome,

---

[14] J. Chodźko, „Śmierć mojego dziadka", *Obrazy litewskie. Serya pierwsza* (Wilno, 1855), p. 128-131.

kad artimųjų užtarimas prieš Dievą imamas laikyti ypatingai vertingu. Todėl priešmirtinė akimirka yra atsidavimo artimo malonei momentas. Ir tik savanoriška artimo malonė yra tikra. Todėl ponas net savo valstiečių malonės ir atleidimo turi prašyti.

1831 m. rugsėjo 2 d. laiške iš Vilniaus Rachelė Romerienė rašo savo vyrui Mykolui Juozapui Romeriui, kad uždraudė pranešti tarnams apie vieno iš jų (atrodo, buvusio prie M.J. Romerio tremtyje) mirtį, nes nenorėjo, kad sužinotų to žmogaus sužadėtinė Rozalija, auginanti žavingą kūdikį.[15] Nuo artimųjų stengiamasi nuslėpti mirtį, jeigu ji įvyko toli nuo jų ir jos skausmingas įspūdis gali būti žalingas. Be to, ponia rūpinosi savo tarnų jausmais ir neabejotinai laiko, kad tiek pono, tiek tarno jausmai mirties akivaizdoje yra vienodi. Tai irgi naujas požiūris, be kita ko, reiškiąs, kad ne po mirties, o iki jos žmonės yra lygūs savo dvasinių išgyvenimų atžvilgiu.

Ypatingas jausmingumas, išplaukiantis iš atsiskyrimo su artimaisiais momento, gerai atsekamas nekrologuose. Net ne itin pasižymėjusių žmonių nekrologuose jis matyti. 1859 m. *Kuryer Wileński* 62 nr. yra toks nekrologas: „praeitą šeštadienį, rugpjūčio 1 d. po ilgos ligos Vilniuje mirė Slucko apskrities dvarininkas Pranciškus Zaleskis. Ta žinia matyt skausmingu aidu atsilieps artimų kaimynų širdyse, kaip visų jį pažinojusių širdis pripildė tikras gailestis".[16] Šis žmogus galbūt neturėjo artimesnių už kaimynus. Bet kitame panašiame nekrologe skaitome: „birželio 10 d. Gardino gubernijos Slonimo apskrities Grudapolės dvare mirė dvarininkas Adomas Jundzilas. [...] 1848 m. jis vedė Terezą, taip pat kilusią iš Jundzilų. Liūdėdamas dėl sunkios žmonos ligos, kaip švelnus sutuoktinis jis lydėjo ją visur, kur medicinos mokslas teikdavo palengvėjimą..."[17] Ir tikra, nors

---

15 D. Komolowa, *red. Nie ustawajmy więc w ochocie pisania... Z listów i dzienników rodziny Römerów 1826-1852* (Warszawa, 1992), p. 85.

16 *Kuryer Wileński*, 1859, Nr. 62.

17 *Ibid*, Nr. 54.

gana netikėta, atsižvelgiant į velionio padėtį, jausmų drama štai šiame nekrologe:

> Šių metų [1859] rugpjūčio 5 d. iš šio pasaulio Minsko gubernijoje, Naugarduko paviete, Didžiosios Kosičos dvare pasitraukė Jo Didybė Aleksandras Olendzka, buvęs Volkovysko pakamaris, turėdamas 81 metus amžiaus. Kai tik pasklido žinia apie šio garbingo senelio mirtį, gausūs kaimynai ir draugai susibėgo, kad atsisveikintų šioje žemėje bent su negyvais palaikais to, kuris gyvas būdamas kiekvienam ir kiekvienu atžvilgiu buvo meilus ir mandagus. Mirusiojo bendrapiliečiai, kaimynai ant savo pečių išnešė savo numylėto žemiečio karstą ir paguldę jį į laidotuvių vežimą, lydėjo jį kartu su visais nuliūdusiais tarnais ir valstiečiais, kurių globėjas ir tėvas buvo velionis, gedulingoje eisenoje iki parapijos bažnyčios Starojelnioje.
>
> Į gedulingas pamaldas susirinko dar didesnis skaičius gyventojų, nes žinia apie šviesiausiojo pono Aleksandro Olendzkos mirtį pasiekė ir atokias vietoves, tad bažnyčia vos galėjo sutalpinti atvykusius suteikti paskutinę paslaugą mirusiajam, kurį gyvą taip mylėjo. Sunku aprašyti visuotinį susijaudinimą ir verksmą kalbant V.X. Biedžinskiui, Naugarduko gimnazijos kapelionui, kai jis švelniais, bet tiesos pilnais žodžiais nusakė dorybingą, ramų ir geradarišką mirusiojo gyvenimą; išsiliejo gilus likusios našlės, vaikų, artimųjų, draugų, tarnų ir valstiečių liūdesys; visa susirinkusi publika, kaip viena šeima, apsipylė karčiomis ašaromis.
>
> Tegu ilsisi ramybėje teisiojo dvasia.[18]

Lietuvių etnolingvistinės kultūros ugdymo rėmėjo grafo Jurgio Platerio nekrologe skaitome: „...pagarbą grafui J. Plateriui rodo skaitlingas dvarininkų, atvykusių į Raseinius, į laidotuves, kurių iškilmės vyko tėvų dominikonų vienuolyne, susirinkimas. Ją rodo nesuskaitomo valstiečių, kaip jo paties, taip ir pašaliečių, skaičiaus susibūrimas jo dvare Švėkšnoje, kur iš Raseinių buvo pervežtas jo kūnas atiduoti žemei. Ši buvo sudrėkinta tikrojo liūdesio ašaromis, nes geraširdis kaimietis nemoka apsimetinėti,

---

18 *Ibid.*, Nr. 71, p. 835.

nei slėpti savo jausmų".[19] Gal kiek pakilesnis buvusio Vilniaus universiteto agronomijos profesoriaus M. Fričinskio nekrologas: „...Tegu tau bus lengva šita žemė. Tai tavo gimtoji žemė, sudrėkinta tėvynainių pagarbos ir broliškos meilės ašara; o tokia ašara yra patepimas nemirtingumui, šventa aureolė, kuri vainikuoja išrinktųjų galvas priešais Visagalio sostą. Tegu šita ašara bus tau apdovanojimas už visas skriaudas, už visą gyvenimišką kartėlį, o mums tebūna garbė, kad mes dar mokame ja pagerbti šaunumą ir tikrus nuopelnus".[20] Vilniaus periodikoje buvo išspausdinti du V. Sirokomlės nekrologai. Pirmasis buvo gana trumpas:

> Mūsų miestą vakar vakare apgaubė dvejopos sutemos — nakties ir gedulo, kuris sukrės visą kraštą. Apie 9 valandą po vidudienio užbaigė žemišką gyvenimą Liudvikas Kondratovičius (Vladislavas Sirokomlė) — vyras, kurio tik vardą pakartoti pakanka, kad tautai būtų priminta jo šlovė, viena iš šviesių jos aureolės žvaigždžių, deja! perdaug anksti užgesusi. Neturime nei užtektinai dvasios jėgų, nei užtektinai laisvės drebančiose rankose, kad galėtume plačiau kalbėti apie mums neatlyginamą skriaudą. Miserere mei, Domine! miserere mei..."[21]

Ilgesniajame, be kita ko, buvo aprašyta V. Sirokomlės laidotuvių procesija:

> Ištisą dieną žmonių bangos plaukė iš visų pusių link Pilies gatvės, o iš ten link Karališkojo malūno, į Bobiatinskio namus, kad ten dar kartą pažvelgtų į sustingusius pranašo veido bruožus ir ilgam įsidėtų juos į atmintį ir širdį. Ta dievobaiminga piligrimystė į per anksti užgesusio pranašo butą truko ištisą trečiadienį nepaisant lietingo rudens oro. Apie penktą valandą gausiausios minios apgulė prie Karališko malūno vedančią gatvę ir artimą Katedros aikštę [...] Šalia karsto ėjo mirusiojo motina, žmona, seserys ir du sūnūs bei draugai. Karstą su išskleistomis vėliavomis apsupo

19 *Kuryer Litewski*, 1836, Nr. 35, p. 302.
20 *Kuryer Wileński*, 1859, Nr. 77, p. 896.
21 *Ibid.*, 1862, Nr. 69, p. 354.

> Vilniaus miesto cechų ir įvairių Šv. Jono ir Šv. Dvasios bažnyčių brolijų nariai. [...] Tūkstančių drebančių rankų mesta žemė visiems laikams uždengė numylėto mirusiojo veidą.[22]

Ir viduramžiais procesijos buvo iškilmingos, bet „tūkstančio drebančių rankų" įvaizdis visiškai nebūdingas anai epochai.

Nekrologuose mažai minėtos konkrečios mirties aplinkybės, nieko nebuvo rašyta apie incidentą laidotuvių metu, kun. Lipnickiui papriekaištavus velioniui Kondratavičiui dėl šeimyninės neištikimybės. Tik privačiame laiške J. Kraševskiui A.H. Kirkoras parašė, kad kunigas „tiesiog išplūdo velionį 6 tūkstančių žmonių akivaizdoje".[23]

O V. Sirokomlė dar 1847 m. laiške savo draugui labai gražiai suformulavo mirties egoizmo sampratą: „jeigu žmogus nebūtų įsipareigojęs, jeigu būtų atlikęs viską, ką privalo atlikti, jeigu nebijotų užnuodyti dienas tiems, kuriuos paliks, galbūt vyriškiau paaukotų save, savo malonumus, viltis".[24] Žmogui būtų lengviau mirti matant artimuosius laimingais. Bet juk mirtis sukelia didžiausią artimųjų skausmą. Štai — neišspendžiamas uždavinys ir kurį laiką patetinės egzaltacijos šaltinis. Anot A.H. Kirkoro, aprašiusio Rasų kapines, jos turėjo veikti į jas užklydusį taip:

> Dabar stabtelėkime pačiame kapinių viduryje ir apgaubti aplinkui tvyrančios iškilmingos, bet keistai iškalbingos tylos, nors čia, po mūsų kojomis ir šalia mūsų paslaptingai be paliovos aktyviai yra kūnai, pasižiūrėkime į save, susimąstykime apie mūsų laukiantį tokį pat likimą ir su tylia malda lūpose, krikščioniško amžino atilsio linkėjimu širdyse pagerbkime mūsų artimuosius užmigusius tuo palaimingu miegu, kuris nesibaigia taip, kaip paprastas mūsų miegas! Nesgi vargas tam, kuris nemoka ar nenori pagerbti anksčiau mirusių brolių atminimo, kuris abejingai ar lengvabūdiškai eina šia

---

22 *Ibid.*, Nr. 70, p. 361.

23 M. Stolzman, *Nigdy od ciebie miasto...* (Olsztyn, 1987), p. 137.

24 Cit. pagal F. Fornalczyk, *op. cit.*, p. 155.

žeme, nuolat sugeriančią šitiek tėvų, našlaičių, bičiulių ir giminių ašarų.[25]

c. Patrioto mirtis

Ko gero, bene pati pakiliausia mirties forma to meto Lietuvoje — tai kovotojo už tėvynės laisvę mirtis. Bent jau tokia ji tampa XIX a. viduryje. Pažiūrėkime, kaip liudininkai savo atsiminimuose užrašė pogrindinę veiklą Lietuvoje organizavusio Simono Konarskio mirties akimirkas. Anot buvusio Vilniaus Medicinos Akademijos studento E. Pavlovičiaus:

> ...už Trakų vartų, ant kurių tada dar buvo Lietuvos vytis (dabar dvigalvis erelis) į kairę pusę yra kalnelis. Tai ten 1839 m. buvo sušaudytas Simonas Konarskis. [...] O, baisi tai buvo akimirka, atsimenu ją — tarsi tai būtų buvę vakar. Iš trijų pusių atsistojo kareiviai, iš ketvirtos buvo iškasta duobė — virš jos stulpas, o prie stulpo pririštas baltais ilgais marškiniais su užrištomis akimis Konarskis. Iš po žydros kepuraitės, sužadėtinės ranka nunertos, jam krenta ilgi šviesūs plaukai — baltus skruostus puošia gyvas raudonis ir — tarsi dėl kontrasto su tuo, kas vyksta žemėje — virš visa to dangus gražus, aiškus. — Nesuskaičiuojamos žmonių minios supa kareivius, užpildo laukus. Laukimo, nerimo — ir kažkokios vilites — akimirka; nes pasklido gandas apie ruošiamą malonę. — Bet štai išeina keliolika šaulių, nutilo būgnai — tyla. Uždengti kareivių gretų, — žiūrime į tai apstulbinti — o bloga nuojauta bado širdį ir atima kvapą! — Po to — tyliu balsu sukomandavo — pasigirdo keliolikos gaidukų trakštelėjimas — akimirka — šūvis — ir štai iš po dūmų pasirodė kulkų suvarpytas kalinys. — Ištryško kraujas, — palinko į dešinę pusę, — galva pavirto į kairę, — ir pakibo ant raiščių. — Pamatė tai minia ir viena ilga, baisi aimana pasigirdo iš keliatūkstantinės krūtinės... Kažkur pasigirdo širdingas moterų verksmas. — Bet vėl suskambėjo būgnai, užgrojo muzika ir kareiviai ceremoningu maršu patraukė link duobės. — Kartu su minia puolėme per tas gretas prie kapo,

25 A.H. Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes* (Vilnius, 1991), p. 180-181.

kad dar kartą pamatytume su antrankiais į duobę įmestą auką! — Mus mindžiojo, mušė buožėmis, — bet nusinešėme žiupsnelį sukruvintos žemės — meilės ir pasišventimo jai simbolį.[26]

Konarskio mirtis yra ypatingai graži dėl prasmės, kurią jai suteikia stebėtojai. Buvęs N. Muravjovo „komandos" narys, tad gana bešališkas liudytojas, A. Mosolovas pateikė atsiminimų apie kai kurių 1863-64 m. sukilėlių egzekucijas. Apie A. Mackevičių jis tik pažymėjo, kad„Mackevičius žvaliai sutiko mirtį...[27] nes pats Kaune vykusios egzekucijos nematė. K. Kalinausko bausmę jis aprašė plačiau:

> Kalinausko egzekucija vyko jau 1864 m. kovo mėnesį ar vasario mėnesio pabaigoje ir buvo ar tik ne viena iš paskutiniųjų Vilniuje. Buvo giedras, šaltas rytas; Kalinauskas drąsiai ėjo į mirtį, atėjęs į aikštę, jis atsistojo veidu tiesiai į kartuves ir tik retkarčiais žvilgčiojo į tolimą minią. Kai jam skaitė konfirmaciją, jis ėmė daryti pastabas; taip, pavyzdžiui, kai įvardino jo pavardę: bajoras Vikentijus Kalinauskas, jis sušuko: „pas mus nėra bajorų, visi lygūs!" Policmeisteris palingavo jam galva ir paprašė nutilti.[28]

Taigi, Kalinausko mirtis ne tik prasmingai, o ir konjunktūriškai graži, nes Kalinauskas stengėsi būti savo mirties autorius. Jis nenusileido ir nepasidavė kokiam nors tarpininkui tarp jo ir mirties, nors kaip tik tarpininkai atnešė jo mirties laiką. Dėl apverstų prasmių, kartuvės ir pakorimas tampa pagerbimo, o ne išniekinimo ženklu. Apie Sierakausko egzekuciją Mosolovas rašė: „Bausmės metu Sierakauskas pasirodė labai silpnadvasiškai; keikėsi, šaukė ir netgi sudavė budeliui".[29] Bet tai — nukrypimas nuo pavyzdinės patrioto mirties ir pats Mosolovas aprašė siekimą

---

26 E. Pawłowicz, *Wspomnienia znad Wilji i Niemna* (Lwów, 1883), p. 80.

27 А. Н. Мосолов, Виленские очерки. 1863–1865. Спб., 1898, p. 111.

28 *Ibid.*, p. 126.

29 *Ibid*, p. 31.

užtušuoti šį nukrypimą: „prie to meto prancūziškos iliustracijos pateiktoje biografijoje buvo pasakyta, kad jis, peršauta krūtine, žuvo mūšio lauke už savo tėvynę".[30] Panašių estetizacijos atvejų aptinkame ir reliacijose apie Liudviko Narbuto mirtį.

> Pasak Narbuto sesers Teodoros Mončiunskienės, Liudvikas žuvo 1863 m. gegužės 3 d. Esą, girioje prie Katros ežero riogsojo pilies griuvėsiai, prie kurių aikštėje stovyklavo Narbuto dalinys, laukdamas maisto iš Dubičių, kur jis pasitraukė po sėkmingų kautynių prie Lukštutėnų. Vieta buvo saugi: užnugary tanki giria, priešaky Pelesos ežerėlis, vietą pasiekti tebuvo galima per upelį, o paupio krūmuose budėjo sargybiniai. Narbutas sėdėjo ratelyje — prie jo buvo brolis Balys, Andriolli, keli artimiausi bičiuliai. Stovykloje buvo apie 120 vyrų. Anapus upės pasirodė grupė vyrų, kuriai kelią rodė Narbuto pažįstamas pasiuntinys. Andriolli tarė: „Perdaug vyrų ateina". Narbutas įsakė „užimti pozicijas, dėl visa ko". Jis stebėjo kaip pažįstamas pasiuntinys su „duonos nešėjais" gyvai bėgo per upelį nutiestu tilteliu, o kiti plaukė valtimis. Pasiuntinys priėjo, parodė vadą: „Štai Narbutas". Nešėjai atskleidė sermėgas ir, vietoj duonos, pasirodė šautuvai. Pasigirdo šūviai. Liudvikas krito peršautas per krūtinę ir kaktą. Draugai, patys „mirtinai sužeisti", griebė vadą už rankų, mėgino jį vilkti, ir visi sukrito ratu aplink vadą. Narbutas dar sušuko: „Trauktis". Dar vienai kulkai kliuvus, Liudvikas užmerkė akis, gulėdamas ant miško samanų. Jo paskutiniai žodžiai: „kaip saldu mirti už tėvynę...[31]

Tai pagal klasikinį modelį „Judas išduoda Jėzų Kristų" nukaltas įvaizdis. Gerokai patikimesnis yra kitas liudijimas: „traukimasis vyko tvarkingai, kai staiga Narbutas susvyravo, krito ant kelių ir atsisėdo ant žemės. Draugai pribėgo, bet jis ramino, „tai niekis, tai niekis", — bet buvo mirtinai sužeistas. Draugai paėmė jį už pažastų ir norėjo nusivesti, bet Narbutas atsisegė savo sermėgą, atidavė dokumentus ir pinigus vienam palydovui, krito ir mirė.

---

30 *Ibid.*, p. 32.

31 K. Jurgėla, *Lietuvos sukilimas 1862-1964 m.* (Chicago, 1970), p. 328.

Kiti sukilėliai išbėgiojo, patyrę apie vado mirtį".[32] Monči unskienės atsiminimuose minėtas dailininkas E.Andriolli, buvęs Narbuto bendražygis, paliko paveikslą „Liudviko Narbuto mirtis ties Dubičiais".[33] Jis vaizduoja sukilėlių vado mirtį ant rūpestingai jį nešančių kovos draugų rankų, Narbuto dešinė ranka tebelaiko sugniaužusi pistoletą, o jo akys jau nukreiptos į dangų; veido išraiška rami, tik lūpos rūsčiai sučiauptos. Aplink verda kova, vyksta susišaudymas. Tai — pakili mirtis, Narbutas miršta kojomis nesiekdamas žemės.

Reikia pastebėti, kad slepiamos tik žymių visuomenės veikėjų tikros mirties aplinkybės. O kitais atvejais, jeigu jos neslepiamos, tai pateikiamos dekoratyviai. Antai, ant 1820 m. daktaro Novickio papjautos žmonos antkapio Vilniaus Bernardinų kapinėse buvo iškaltas įrašas: „Už beribę meilę, ištikimą širdį. Žiauraus vyro rankos atnešė man mirtį".[34] Mirtis reikalauja ceremonialumo ir ritualo.

2. SENOVINĖ MIRTIS

XIX a. pirmos pusės grožinėje literatūroje ir istoriniuose veikaluose aptinkame ir mirties aprašymų. Bet juose galima atsekti ne senesnės praeities, o XIX a. pirmos pusės supratimus. Tačiau tie supratimai perkeliami į praeitį, nes laikoma, kad kaip tik senovinė mirtis yra pavyzdinės mirties modelis. Tai laikmečio, kada intensyviai domėtasi istorija, bruožas. J.I. Kraševskis savo romane *Kunigas* vaizduoja Pilėnų gynėjų mirtį. Jis ją vaizduoja trimis aspektais: 1) kaip ritualinę, 2) kaip didvyrišką, 3) kaip pakilią. Ritualinį mirties pobūdį nusako, pavyzdžiui, žodžiai: „Moterys ratu apsėdo laužą ir, laukdamos mirties, traukė

---

32 *Ibid.*

33 Reprodukciją žiūr.: J. Jurginis, *Lietuvos meno istorijos bruožai* (Vilnius, 1960), p. 191.

34 A.H. Kirkoras, *op. cit.*, p. 219.

raudas".[35] Didvyriškumas, nusakomas poelgio neįprastumu: „Niekas nepajudėjo, nepasiprašė išeiti, niekas nesudrebėjo. Kartu su jais Margiris apėjo apkasus. Visi žmonės džiaugsmingai jį sutikdavo ir kiekvienas jam kartodavo:

— Žmogus miršta tik vieną sykį".[36]

Kritiškai pažiūrėjus sunkiai įmanoma patikėti tokia XIV a. lietuvių samprata. O jeigu pasitikėsime legendos apie Videvutį turinio autentiškumu,[37] tai reikės pripažinti, kad senovės prūsams, o matyt ir lietuviams sudeginimas ar susideginimas buvo gana įprastas dalykas. Įtikinamiausias Pilėnų gynėjų mirties ritualinis pobūdis, tad Kraševskio jai suteikiamas pakilumas — „prasidėjo tai, ko pasaulis niekad nebuvo matęs ir gal niekad daugiau nebepamatys. Broliai glėbesčiavosi ir bučiavosi, vienas apnuogindavo krūitnę, o kitas perverdavo ją kardu. Tėvai verkdami žudė vaikus ir jų lavonus metė į laužą. Vyrai padarydavo galą žmonoms, kurios, bučiuodamos, pakibdavo jiems ant kaklo"[38] — yra paties Kraševskio epochos bruožas.

Jausmingumas mirtį paverstų sunkiu išbandymu. O ritualas ją sukasdienina, todėl ir apgalvota kolektyvinė savižudybė yra įmanomesnė. Kitas gerai žinomas kūrinys istorine tematika iš XIX a. pirmos pusės yra A. Mickevičiaus „Gražina". Pažiūrėkime, kaip čia aprašoma jos mirtis:

Aušra jau pakilo,
Saulei tekant, staiga mūšio triukšmas nutilo.
O paskui pamačiau — kunigaikštis parvyko
Ir su Rimvydu jis nešė ponią iš tyko.
Prisminti baisu: kraujas čiurkšlėmis tryško,
O krūtinėj — žaizda, mielas veidas išblyško,
Ir parkrito jinai savo vyrui po kojų,

---

35 J. Kraševskis, *Kunigas* (Vilnius, 1958), p. 280.

36 *Ibid.*, p. 258.

37 G. Beresnevičius, *Baltų religinės reformos* (Vilnius, 1995), p. 79-83.

38 J. Kraševskis, *op. cit.*, p. 281.

Ir užlaužus rankas, ji maldavo, vaitojo:
„Pirmąkart apgavau aš tave, mano vyre!
Dovanok man, meldžiu!" Suvirpėjo ir mirė.[39]

Atrodytų, pati savaime Gražinos mirtis yra įprasta silpnos moters mirtis. Jos silpnumą rodo maldavimas atleisti. Bet, kita vertus, Gražinos mirties grožį ir didybę sudaro jos mirties aplinkybės. Gražinos mirties priežastis yra žaizda, įgyta mūšio lauke kovojant už tėvynę ir prieš išdavystę. Mirti už tėvynę — garbinga. Bet Gražina yra mylinti moteris ir maldavimas atleisti yra šios mirties jausminis koloritas. Taip yra XIX a. pirmos pusės poemoje. Istorinėje gi XII ar XIII a. tikrovėje pagonės moters mirtis kovos lauke, visai neprašant vyro sutikimo ar atleidimo, — tikėtinesnis dalykas. Lietuvių kultūrai gal tai ir nebūdinga, bet tokie dalykai yra žinomi germanų kultūroje. Tad mirties jausmingas išgyvenimas, nors ir suprojektuotas į praeitį ir sujungtas su garbingos mirties įvaizdžiu, iš tikrųjų yra paskutiniųjų senosios Lietuvos laikų bruožas. Reikėtų detalesnių mirties supratimo pagoniškoje Lietuvos kultūroje tyrinėjimų. Bet ir be jų galima spėti, kad vargiai pagoniškoje Lietuvoje egzistavo tokia „tėvynės" sąvoka, kokia savo kūryboje rėmėsi A. Mickevičius. Ir netgi jei abstrakti sąvoka būtų buvusi, subjektyvus emocinis santykis su ja turėjo būti kitas. Pasiaukojimas, tėvynės meilė ir panašios emocijos (kaip ir emocingumas apskritai), — tai XIX a. pirmos pusės, o ne XII-XIII a. kultūros bruožas.

Senovinės mirties jausminį foną įžiūrėjo ir toks kritiškas mokslininkas, archeologijos mokslo Lietuvoje pradininkas kaip E. Tiškevičius. Anot jo, „tarp senuose kapuose randamų iškasenų svarbią vietą užima ašaruvės, kurių man žinomos keturios rūšys. [...] Ašaruvės buvo naudojamos surinkti mirusiojo artimųjų ir draugų ašaras, o prie mirusiojo akių padėtos buvo naudojamos surinkti paties velionio ašaras. Tai taip, tamsiais kažkada laikais,

[39] A. Mickevičius, *Lyrika, baladės, poemos* (Vilnius, 1975), p. 239.

buvo įsivaizduojamas pomirtinis gyvenimas; nepakakdavo palikti maisto mirusiajam, dar be to, kad jam labiau palengvėtų, galvota išsaugoti karčias jo ašaras, jei kada pravirktų. [...] Vakarų ašaruvės yra tokios tvirtos ir taip sandariai uždarytos, kad kai kuriose iš jų iki šiol išliko drėgmės".[40] Be to, Tiškevičiaus manymu, senovės Lietuvos gyventojai įsivaizdavo, jog numirėlis verkia ne dėl to, kad jam sunku, o dėl likusių gyvųjų.[41]

Vėlesnių mokslininkų teigimu, „taip vadinamos ašaruvės, vartojamos ašarų, praliejamų numirėlio ir jo giminių, rinkimui, tiktai nesusipratimas"[42]. Betgi jau ir tais laikais, šiaip jau ne toks kritiškas kaip E. Tiškevičius, S. Daukantas, nors ir minėjo ašaruves, bet bent jau ašarų pylimą į jas aprašė kaip ritualinį, o ne kaip emocinį aktą.

> Kad taip budėtojai giedojo, raudės lygiai su gentimis verkė, ašaras į molio ar stiklo kaušelius lašindamos, kurias paskui, supylusios į lakanką, ašarūne vadinama, padėjo kapuose pas pelenus nebaštiko, kaip ženklą savo meilės; jei kurs gentis nenorėjo ar negalėjo verkti, tas turėjo samdyti svetimą raudą, kuri jo vietoj raudotų.[43]

3. NEĮPRASTA MIRTIS

Neįprasta, bet savotiškai gražią savo rūstumu XIX a. pirmoje pusėje laikoma tėvynės išdaviko mirtis. 1818 m. paskelbtoje Antonio Goreckio baladėje „Tėvynės išdaviko mirtis" juoda dvasia, įsiveržusi pro langą į tėvynės išdaviko miegamąjį, jo kūną palieka guolyje, o sielą nusineša į juodus debesis. Tuo

---

40 E. Tyszkiewicz, *Rzut oka na źrzodła archeologii krajowej* (Wilno, 1842), p. 11.

41 E. Volteris, „Archeologiniai nesusipratimai," *Tauta ir žodis*, (1924, t. 2), p. 159.

42 *Ibid.*

43 S. Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (Vilnius, 1993), p. 130.

tarpu, „Naktis buvo tamsi, tyla niūri, / Ramybė užtvindė visą gamtą, / Tuomet mėnuo nušvito meiliai / Nes jau artėjo akimirkos, / Kai dvasios nuo dangaus slapta / Žvaigždės spinduliais nužengia / Ir karčią vargdienių buitį Sapnu ramina".[44] Bekiu nekrologe mirties priežastis yra aiškiai įvardijama: „užbaigė gyvenimą 1824 m. rugpjūčio 26 d., apie 2 valandą po pietų, užmuštas perkūno, kuris per stogą ir lubas pateko į kambarį ir miegančiam kliūvo".[45] Adomas Mickevičius pavaizdavo staigią Bekiu mirtį kaip Apvaizdos įsikišimą, kaip bausmę už nedorybes, norėdamas įtikinti skaitytoją, kad jis parsidavė už caro rublius ir todėl žuvo.

Perkūnas

Jį nutrenkė staiga. Suprasti negali:
Aplinkui juk yra žaibogaudžiai keli.
O užmušė jį ten, kur jis ligonius gydė.
Sidabrinius rublius perkūnas tesulydė,
Kur buvo prie galvos spintelėj padėti —
Dėl katastrofos šios tie rubliai ir kalti.[46]

Nekrologas Bekiu mirtį traktuoja kaip įprastą, o A. Mickevičius suteikia jai neįprastumą tuo, kad vaizduoja kaip bausmę už nedorą gyvenimą, tėvynės išdavimą. Neįprasta moralistinėje vaizduotėje gali būti ir girtuoklio mirtis. Pažiūrėkime, kaip girtuoklio laidotuves satyriškai aprašo S.Valiūnas:

Tai yra, — tarė, — neišsigąsk, laidotuvių apeiga.
Vyrai, kuriuos matei, tai du kunigai,
pasiųsti laidoti mirusio brolijos nario,

---

44 Cit. pagal J. Lebionka, „Romantinės literatūros pirmtakai Lietuvoje", *Devynioliktan amžiun įžengus* (Vilnius, 1994), p. 62.

45 „Nekrolog prof. A. Becu", *Dziennik Wileński*, (1824, t. 2 Nr. 8), p. 482.

46 A. Mickevičius, *Vėlinės* (Vilnius, 1976), p. 275.

kuris, pasibodėjęs trumpu žmogaus gyvenimu,
Palangos smuklėj sudegė nuo degtinės.
Ar iš jūsų kas turės tokį katafalką —
pažiūrėk, kaip tiksliai visi padargai sustatyti.
Ką gyvas vartojo, viskas čia surinkta.
Bačka guli ant lango, iš šalių alembikai,
prie bačkos galo prisegtas velionio portretas;
ten jis vienoj rankoj laiko butelį, o iš kitos maukia.
O aplinkui, kur lempos, žvakės ir žvakidės, —
ąsočiai, buteliai, buteliukai, taurės ir stiklinės!
Žodžiu, viskas taip surengta,
jog, tik akį metęs, matai, kad guli girtuoklis.[47]

Tas Palangos smuklėje sudegęs girtuoklis mirė ir laidojamas taip, kaip ir pridera girtuokliui. Iš girtuoklio pozicijos, tai — pavyzdinė mirtis. Tačiau girtuoklybę nuodėme laikančio žmogaus supratimu, tokia mirtis ir laidotuvės yra ne tik neįprastas, o ir galutinis velionio pasmerkimo ženklas. Girtybės dievo Bakcho lūpomis skaitytojui, išaugusiam krikščioniškos kultūros terpėje (nors jos konkretūs vaizdiniai ir nyksta), adresuojamas girtybės religijos išpažinimas sudaro Valiūno satyros ašį.

Dar vieną neįprastos mirties pavyzdį iš XIX a. pirmosios pusės teikia S. Daukantas. Savo rašytame lenkų-lietuvių kalbų žodyne prie žodžio „lova", „patalas" jis pateikia šį žodį aiškinantį sakinį: „ant smertelno patalo".[48] Kad žmogus miršta lovoje, yra labai sena pažiūra. Bet savo 1862 m. laiške bičiuliui gydytojui V. Andriejauskiui jis parašė: „aš vis blogiau jausdamasis, maniau, kad greit mirsiu, nenorėdamas išgąsdinti ponų Vambutų ir jų vaikelių, išvažiavau į atkampią vietą, pas Papilės kunigą Vaišvilą."[49] Įsidėmėtinas čia Daukanto nenoras išgąsdinti mirties reginiu vaikus. Anot Ph. Ariès'o, vaikai pradedami neprileisti

47 S. Valiūnas, *Ant marių krašto* (Vilnius, 1976), p. 77.

48 S. Daukantas, *Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, parengė G. Subačius (Vilnius, 1993), p. 343.

49 Cit. pagal V. Merkys, *Simonas Daukantas* (Vilnius, 1991), p. 179.

prie mirusiųjų praėjus „gražių mirčių metui". Gražių mirčių epochos pabaigos ženklas slypi, kaip matome, jos gelmėse. Na, bet tai kol kas dar tik vienišas ženklas, vieniša mirtis, apie kurią A. Mickevičius rašė:

Atsiskyrėliui sunku numirti —
Pasauly vienas jis, o ir su tuo reik skirtis!
Bičiuliška ranka akių jam neužmerkia,
Prie pašarvoto nieks neverkia,
Ir nepalydi nieks ligi duobės jo karsto,
Ir nėr kas užpila jį žemele,
Ir niekam širdies graudi rauda nevarsto![50]

50 A. Mickevičius, *Vėlinės*, p. 114.

ŽODŽIAI, ŽODŽIAI, ŽODŽIAI...*

MONOKOMEDIJA

KOSTAS OSTRAUSKAS

Autoriaus darbo kambarys.

Rašomasis stalas. Ant jo — rašomoji mašinėlė, popierius, kelios knygos. Šalimais — popierdėžė, toliau knygų lentyna — žodžiai, enciklopedijos. Prie sienos — sofa. Greta jos staliukas, o ant jo — lempa ir laikrodis.

Ant sienos virš rašomojo stalo kabo kažkokia karikatūra.

Ateina Autorius ir žiūri į rašomąją mašinėlę. Pastoviniuoja, apsisuka ir išeina. Netrukus vėl grįžta. Atsisėda už stalo, įsuka į mašinėlę popieriaus lapą ir žiūri į jį ilgai. Pagaliau pakyla, prieina prie lango ir dairosi kažkur į tolį.

— Pradžioje buvo Žodis.

Grįžta prie stalo ir vėl žiūri į tuščią lapą.

---

* Iš Algimanto Mackaus knygų fondo leidžiamos knygos *Ketvirtoji siena.*

— Taigi, bet kur ta pradžia? Velniava. Žinau, kaip užbaigti, bet kaip pradėti? (*Žiūrėdamas į sieną*) Sako, pradėt sunkiausia. Dar blogiau: „Sunku išreikšti kalbą žodžiais." (*Palūkėjęs*) Plepys tikriausiai kitokios nuomonės.

Pereina per kambarį.

— To žodžio visur pilna — visur jo privisę. Visur ir visada. Atrodo, net per daug, kur kas per daug, o štai kai reikia... — nors pasiusk.

Nori nešt ištuštinti popierdėžę. Žvilgteri — ji tuščia.

— Net ir šiukšlių dėžė tuščia — ne tik galva. Tušti ir žodžiai. — Tušti žodžiai? Nesąmonė. Tuščių žodžių nėra. Kiekvienas žodis yra pilnas — per kraštus besiveržiantis, sprogstantis turiniu ir reikšme. Štai: „tuščia galva", „tuščias žmogus", „tuščias gyvenimas"... Arba žodis „niekas" — jame telpa viskas. Viskas. Per žodį mes mylime ir neapkenčiam, prakeikiam ir atleidžiame, juokiamės ir verkiame, meldžiamės ir plūstamės, kuriam ir naikiname... — jis su mumis net ir tada, kai mes jo netariam ir kai negirdime. O štai dabar, kai man jo reikia, kai man jo verktinai reikia...

Vėl pereina per kambarį.

— Ne, ne žodis tuščias, o kas ir kaip juo pasakyta. Žodžiais parašyta ne tik *Hamletas*, bet ir *Kaukolė žalsvame čemodane*. Ne žodis kaltas, o tas, kurs jį vartoja. Esi tas, ką sakai. Esi tas, ką rašai. (*Lukterėjęs*) Taigi, jeigu parašai. Ir nekaltink žodžio, kai jo nerandi. (*Patetiškai*) Words, words, words! There is no greater pleasure for a writer than words. — Cha! Nebent tiktai tada, kai jie jau parašyti.

Krinta ant sofos ir spokso į lubas.

— Deja, ir ant lubų nieko neparašyta — tik musės pridirbta. — Pridirbta? Sakot, nešvankus žodis? Nėra nešvankių žodžių. Tėra tiktai nešvankios mintys. Lygiai kaip nėra ir gražių, kilnių žodžių. Donelaičio eilutė „...į šūdą pavirto", — a, nuostabusis Kristijonas, — turi daugiau poezijos, negu dažno poeto aikčiojimai apie grožį, meilę, tiesą, laimę ir visas kitas panašias — šiaip didžiai girtinas — gėrybes bei dorybes. — Girdi, kiekvienas žodis — tartum eilėraštis. — Žinoma, geras eilėraštis. — Jeigu iš tiesų taip, tai kur tu rasi geresnį už Ugnies Žemės šnektos žodį *mamihlapinatapei*. Jis net ir skamba kaip eilėraštis: ma-mi-hla-pi-na-ta-pei. Tarp kitko, jis reiškia štai ką: „Žvelgiant vienas kitam į akis, tikintis, kad kitas pradės tai, ko abu nori, tačiau nei vienas nesiryžta pradėti." (*Karčiai nusijuokęs*) Tad pradėk, kad kytras.

Atsisėda ant sofos krašto.

— Taip, žodis nėra tik turinys — jisai ir garsas. Žodis ne tiktai reiškia, bet ir skammmmba. Jis muzika:

— „Nėra niekur tokio miško, kaip mūsiškis —
Ant pušelių kaip varpeliai skamba šiškos."

(*Pridėjęs prie lūpų pirštą*) Šššššš...

Tyla.

— Tačiau kur tas žodis? Kur?

Pakyla nuo sofos.

— Gal nuo vidurio pradėti? Bet jeigu neturi pradžios, kur tas vidurys?

Tyla.

— O gal nereikia nei pradžios, nei vidurio? Negi svarbu, kaip prasideda, kaip ir kodėl viskas klostosi? Esmė — pabaiga. Galas. Paskutinis taškas. (*Suabejoja*) Gal daugtaškis? (*Palūkėjęs*) O jeigu klaustukas? . .

Nusijuokia nervingai.

— Klaustukas?

Tyla.

— Štai kur klausimas: Kodėl klaustukas?

Tyla.

— Kodėl? Nežinau. — Nežinau? O gal tik negaliu išsireikšti žodžiais? — Negali? Tai kuo kitu gali išsireikšti, jeigu ne žodžiais? Liežuviu?

Tyla.

— (*„Filosofiškai"*). Žinia, ne viską ir žodžiais išreikši. Skausmo, skonio ir aromato neaprašysi. O pabandyk, gerbiamasis, orgazmą žodžiais nusakyti, pabandyk. Daug ko žodis nepasako. Bet ir čia jis niekuo dėtas — ne viską išvis įmanoma išreikšti. Neįmanoma, ir tiek. O, taip, gali išsireikšti garsu — muzika, linija ir spalva — dailė, judesiu, — (*Sušokęs nerangiai keletą žingsnių*), — šokis. Gali pagaliau išsireikšti veido išraiška, — (*Perkreipia „skausmingai" veidą*), — pavartyt akis, — (*Pavarto „siaubingai" akis*), — pasiskėtrioti mostu, — (*Numoja nervingai ranka*), — bet nedaug ką tepasakysi. Net ir Marcel Marceau ribotas repertuaras. (*Bando pantomimiškai parodyti jo ribotumą*) Labai ribotas. O ir jo dažniausiai nesuprastum,

jeigu nebūtum kažko, kažkur, kažkada skaitęs ar girdėjęs... — taigi, ir vėl tas žodis. Vėl žodis.

Puola prie stalo — — —

— ... nors vieną žodį, nors ir mažiausią, menkiausią žodį žodelytį. — „Mažiausią"? „Menkiausią"? Niekus kalbi: nėra nei menkų, paprastų, nei prastų ir mažų žodžių. Tie neva žodelyčiai — *ir, bet, jeigu, tačiau, o*... — dažnai turi didesnį krūvį bei svorį negu „dideli", „reikšmingi" žodžiai. Tik paklausyk ir pasvarstyk: „karas *ir* taika", „doras, *bet* žioplas", „uždainuotų, *tačiau* pragėrė balsą", „*jeigu* galėčiau, *o!* kad galėčiau..." O ką jau bekalbėti apie tokius neva žodelius kaip *taip* ir *ne*: vienas užtikrina, kitas paneigia, vienas stato, kitas griauna... — jiedu aprėpia visą mūsų gyvenimą, ištisą mūsų pasaulį. (*Įsikibęs nagais į stalo kraštą*) O! Kad galėčiau, jeigu galėčiau!..

Tyla.

— Kokia galų gale ta pabaiga?

Paima nuo stalo popieriaus lapą ir perskaito:

— „Lėtai leidžiasi uždanga."

Žiūri ilgai į lapą.

— „Lėtai leidžiasi uždanga"? Viskas? (*Ironiškai*) Reikia manyt, ir nusileidžia. Lėtai.

Numeta lapą ant stalo ir vėl žiūri priėjęs pro langą.

— O kodėl nepradėti bet kur?

Tyla.

— Tačiau kur tas bet kur?

Stovi pasimetęs.
Pažvelgia į knygų lentyną.

— Gal žodyne tas žodis pasislėpęs tūno? Kur žodynas, ten ir žodis.

Paima žodyną, užsimerkia, atsiverčia ir duria pirštu į tekstą.

— A, *„rašyti"*. — „Rašyti"?

Nusikvatoja. Nori padėti žodyną atgal į lentyną, bet susilaiko.

— O kažin kas čia parašyta apie tą žodį „rašyti"?

Permeta akimis tekstą.

— Ką tu pasakysi — net keturiolika reikšmių! (*Verčia puslapius*) O kur dar *aprašyti, atrašyti, įrašyti, išrašyti*: „Kap [!] aš tau išrašysiu kailį, tai atsiminsi, kada gimei!"; *nurašyti, parašyti, perrašyti, prirašyti*: „Kai pasigeriu, galva kaip prirašyta: tik spėk šnekėti"; *surašyti, užrašyti* — tik skaityk — ir norėk. Taip, reikia skaityti žodyną. Skaityti kaip knygą, lapas po lapo, o ne tik, reikalui prispyrus, ieškoti jame žodžio. Žodynas — ne telefono knyga.

Susimąsto.

— Bet negi lietuviškai nemoki? Kam tau reikia savo kalbos žodyno? — Sakai, nereikia? Jei ne rašytojui, tai kam žodyno reikia? Beraščiui?

Tyla.

— Deja, žodyno čia negana: pradžioje buvo Žodis — ne žodynas. Štai kur velniava.

Padeda žodyną.

— Žodis nėra tiktai kalba, šneka ar plepalas. Toli gražu. Žodis yra ir literatūra. — Nors, tiesą sakant, literatūra kartais tėra tik plepalas. — Rašytojas nėra word processor. Kitaip žodynas būtų literatūra, o didelis žodynas — didelė literatūra. Turi žodžius ne žodyne, o savyje susirasti, išplėšti juos iš paties gyvenimo. Nagais, dantimis išlupti.

Atsiverčia knygą.

— Hamletas, paklaustas, ką jis skaitąs, atsakęs: „Žodžius, žodžius, žodžius." Bet kaip jis tai pasakęs? Paprastai, lyg niekur nieko?

Autorius taip ir pasako — paprastai, lyg niekur nieko.

— Reikšmingai, pakiliai?

Taip ir pasako — reikšmingai, pakiliai.

— Gal net iškilmingai?

Taip ir pasako — iškilmingai.

— O gal paniekinančiai, numojęs ranka?

Taip ir pasako — paniekinančiai, ir numoja ranka.

— Gal dar kitaip? Kokia intonacija? Kokia potekstė? Ką Hamletas čia turėjęs galvoje? Ką jis norėjęs pasakyti? Ką

Šekspyras norėjęs pasakyti? Taigi, ką Šekspyras čia norėjęs pasakyti?

Autorius padeda knygą.

— (*Iškilmingai*). Čia, gerbiamosios ir gerbiamieji, prasideda literatūra. Taip, literatūra. (*Pabrėždamas*) Kūryba. Čia reikia ne tik rašyti, bet ir kurti.

Vėl pasiima ir atsiverčia žodyną.

— „*Kurti*": pavyzdžiui, „kurti veikalą". Taip, rašyti gali kiekvienas, kursai raštingas, tačiau kuria tiktai kūrėjas. (*Šyptelėjęs*) Ne vien tik Viešpats Dievas. — O! Kas per pretenzijos!

Staiga — — —

— A! Įkvėpimas! . .

Puola prie mašinėlės, tačiau nespėja nė atsisėsti — per vėlu.

— Jau išgaravo? Štai tau ir įkvėpimas — nė kvapo nebeliko. (*Numojęs ranka*) E, dūmas. Reikia formos, tvarkos, savitvardos. Ir savikritikos. (*Iškėlęs „reikšmingai" pirštą*) Bet ne savicenzūros. Ji pavojingesnė už nuovados, vyskupo, už visų vadų, visų autoritetų cenzūrą. Save gali išprievartaut šlykščiau negu kas kitas. Oho! Ir dar kaip!

Tyla.

— Tačiau tuščio lapo nei cenzorius, nei pats neišprievartausi. Pirma reikia ką nors sukurti. — Sukurti? (*Nusijuokia*) Ne

užkurti? Padegti ir nukurti? Pabėgti? O kur? Kur tu pabėgsi? Nuo savęs ar į save? — Ak, tas nelemtas žodis — jei ne dviprasmiškas, koks jis dažnai miglotas, apgaulus, klaidus, kartais lyg žaltys slidus — nelengva jį nutverti, o nutvėręs ne visada gali jį išlaikyti arba juo pasitikėti.

Nori sėsti už stalo, tačiau — — —

— Pirma gal išsitiesiu ir patysosiu.

Išsitiesia ant sofos ir tyso.

—Kaži, ar „tysoti" rašoma su nosine ar i ilgoji?

Pakyla ir vėl atsiverčia žodyną.

— „*Tysoti*" — „gulėti, būti išsitiesusiam" — i ilgoji. O „*tįsoti*" — i su nosine — „būti nusitęsusiam". — Ką gi, gyveni ir mokaisi.

Padeda žodyną, vėl išsitiesia ir vėl tyso.

— Reikia sugebėt ne tik nutverti žodį, bet ir mokėt jį parašyti. Ir žinoti, reikia ar nereikia kablelio. — Su tašku mažiau bėdos. — Bet gal tai ne rašytojo, o raštininko darbas?

Galvoja.

— O vis dėlto rašytojas privalo būti raštingas, — nors esama ir beraščių rašytojų. Tai savigarbos reikalas. Reikia gerbti savo amatą. (*Nusijuokęs*) Pašaukimą.

Staiga pašoka nuo sofos.

— Jeigu gerbi, tai ne tysok, — i ilgoji, — o rašyk — raidę po raidės, žodį po žodžio. Tašką po taško. Iki paskutinio.

Sėda už stalo.

— Iki paskutinio.

Tyla.

— Tačiau be pirmo taško nėra ir paskutinio.

Žiūri ilgai į rašomosios mašinėlės klaviatūrą.

— (*Tvojęs kumščiu į stalą*). Taigi: rašyk, kai galva tuščia, — ne žodis, o galva, — kai neturi ką pasakyti.

Ilga tyla.

— O kodėl būtinai reikia ką nors pasakyti? Kodėl turi būti kas nors pasakyta? Rašyk, pliek, ir tiek.

Ir ima rašyti — pliekia išsijuosęs.
Pagaliau permeta akimis ką parašė.

— (*Numojęs ranka*). Abrakadabra.

Išlupa lapą iš mašinėlės ir numeta.
Vėl pakyla nuo stalo ir pereina per kambarį. Stabteli.
Paima numestą lapą ir skaito:

— „...galbūt sugrįš nors nebe tas jau galas? vakar dar ne rytas užmiršk! parpuoliau motula prapuoliau ir žolė ir žiogas žydi žiburiai ak! niekad niekada! kaip saulė kaip naktis paskęsta vėl į dugną į gelmes o! vasaros! o! žiemos pusnys! ištirpo sudegė pa-

likit tarkite sudie sakiau tau ir kartoju parpuoliau motula prapuoliau tralialia..." — Tralialia?..

Giliai susimąsto.

— O vis dėlto ir čia kažkas pasakyta. Negali parašyt žodžio, nieko nepasakęs.

Tyla.

— Bet kas iš to, jei pasakyta — ir nieko nepasakyta?

Atsisėda ir sėdi tarsi apdujęs.

— (*Bandydamas atsigauti*). Na, na, nekrisk i paniką: Floberas kartais prie vieno sakinio prasėdėdavęs ištisas savaites. Floberas! Prie vieno sakinio! O jeigu išvis neparašysi, irgi jokia tragedija. Priešingai: neparašyta knyga kartais didesnis autoriaus nuopelnas negu parašyta. — Štai ir paguoda. — Sako, esama knygos, kuri visiškai neturinti teksto — nė vieno žodžio! — tiktai keli šimtai tuščių tuštutėlių puslapių ir antraštė — *Le nudisme.*

Autorius užsisvajoja, — toli gražu ne erotiškai.

— A, gaila, kaip gaila — ją jau kažkas parašė.

Ilga tyla.
Staiga Autorius tarsi išvysta vidurnakčio tamsoj viltingą šviesą.

— O kodėl išvis rašyti? Kas sakė, kad reikia būtinai rašyti? Grafomanas?

Filosofinio susitelkimo valanda.

— Kodėl? Scribo ergo sum. Štai kodėl. (*Atsiduses*) ...you must go on, I can't go on, you must go on, I'll go on, you must say words, — kokius žodžius? — as long as there are any, — o kur jie? — until they find me, — bet ar suras? — until they say me, — ar pasakys? — I don't know, I'll never know, — niekada? — in the silence you don't know, — niekad niekada? — you must go on, I can't go on, I'll go on... — taip, taip... — I'll go on...

Pažvelgia į lubas, susikaupia, kimba į mašinėlę ir ima kalte kalti — tarsi akmenis skaldyti — po raidę:

— M-a-m-a m-a-l-a. T-ė-t-ė a-r-i-a...

Perskaito:

— Mama mala. Tėtė aria.

Žiūri ilgai į tekstą.

— Štai kur pradžia. Pradžių pradžia.

Išima lapą iš mašinėlės, atsistoja, suplėšo į skutelius ir išbarsto po kambarį.

— Tralialia...

Ilga tyla.

— Sako, ten, kur baigiasi žodžiai, prasideda muzika. — Muzika? Ar ne tyla?

Tyla.

— Tyla ir ramybė. Nieko neklausyt ir nieko negirdėti. Nieko negirdėt ir nieko neklausyti, — kad žinotum ne ką šneki, o ką galvoji.

Galvoja.

— Bet ir galvodamas, net ir tyliausioj tyloje, nuo žodžio pabėgti negali — jis tave persekioja lyg iškalbus šešėlis.

Vėl sėda už stalo.

— Ak, tas prakeiktas, tas šventas Žodis. Dviprasmiškas, miglotas ar apgaulus, klaidus, terorizuojantis ar atlaidus, — turi jį gerbti — kaip savo motiną ir tėvą. Parašytas, išspausdintas žodis — ne šnekà, — jisai išlieka. — Jeigu to vertas. — „Plunksna galingesnė už kardą"? Galbūt, nors dažniau norisi griebtis kardo, — (*Sukandęs dantis*), — kartais net granatos. — „Raštas kalba garsiau už liežuvį." Be to, liežuvį gali nutildyti, o raštas kalba net ir tylėdamas. Net ir tylėdamas.

Autorius nutyla, atsistoja, ateina į priekį ir žiūri į tolį.

— Žodis. Rašytojo duona ir druska. Rašytojas tik jį teturi. Be žodžio nėra rašytojo. Ar nuostabu, kad jis taip bijo jį prarasti? Praradęs žodį, jisai save praranda.

Apsidairo tarsi kažko ieškodamas ir vėl grįžta prie stalo.

— Kaip tapytojui spalva, muzikui garsas, taip rašytojui — žodis. Tapytojas be spalvos — aklas, muzikas be garso — kurčias, rašytojas be žodžio — beraštis.

Atsisėda.
Ilga tyla.

— Beraštis rašytojas?

Ilga ilga tyla.
Staiga — — —

— Ne, ne! Dar ne viskas. Ne galas. Be galo nebus galo. (*Desperatiškai*) Bet kur ta pradžia? Kur ta prakeikta pradžia?

Autorius žiūri blankiai, tarsi stiklinėm akim į karikatūrą ant sienos — — —

— O gal viskas iš tiesų tik žodžiai, žodžiai, žodžiai? . .

1990

KALBANČIOS EILĖS

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

Aukštai
Kažkur laiptų vingiavime,
nuskamba rago balsas.
Negirdėtais balsų deriniais,
fleitų mandorų lurų liutų
skambesiais,
gestikuliuodami
praeina Renesanso dainiai.

Muzika kaip ir poezija
išlaiko tęstinumą,
sužydi ir neįmanomiausioj
aplinkoj. Nuo vieno kuriančio žmogaus
iki sekančio.

Louvro begalinėse salėse
išlikęs jauno žmogaus portretas
kadaise pieštas Giovanni Antonio Boltraffio
žmogui byloja: šimtmečiai karų
nesuardo vidinės tėkmės,
vidinio gamtovaizdžio žmoguj.
Barbariškumą perauga
švelnios melodijos — kalbančios eilės.
Driekiasi
šuoliuoja per epochas
nuo vieno kuriančio žmogaus
iki sekančio —

LIETUVOS INTELEKTUALAI IR KULTŪRINIAI ELITAI: KAIP/AR GALIMA VISUOMENĖS IR KULTŪROS KRITIKA NŪDIENOS LIETUVOJE?

LEONIDAS DONSKIS

Lietuvoje vis dažniau pasigirsta įvairūs debatai — tiek spontaniškų, kasdienių ginčų, tiek akademiškai organizuotų diskusijų pavidalais — apie šalies intelektualinės kultūros būklę bei jos ateities galimybę, intelektualų situaciją ir elitų formavimąsi. Patys savaime šie debatai yra neabejotinai sveikintinas reiškinys — jie skatina ne tik naujų socialinių, kultūrinių bei intelektualinių tapatybių kristalizavimąsi, ambicingų kultūrinių programų ar intelektualinių orientacijų gimimą bei sklaidą, bet ir Lietuvoje taip stokojamo kritinio intelektualinio (visų pirma — viešojo) diskurso formavimąsi.

Bet neretai jie atveria ir simptomiškas sąmonės tendencijas, jau nekalbant apie stipriai senstelėjusias, intelektualiai ir moraliai susidėvėjusias pasijas, polemines aistras, netgi tokias fobijas, obsesijas ir sentimentus, kurie tarsi ataidi iš šio šimtmečio pradžios. Todėl kartais nenumaldomai kyla klausimai: ar mūsų intelektualai pajėgia tematizuoti ir analitiškai artikuliuoti, t.y. į intersubjektyvią kalbą bei komunikuojamą intelektualinę raišką išversti, savo egzistencinę ir socialinę patirtį? kiek ši jų patirtis

aprėpia ar bent jau susisieja su tikromis, ne iš piršto išlaužtomis nūdienos pasaulio problemomis? ar šioji patirtis nors kiek atliepia didžiosioms intelektualinėms XX amžiaus temoms, aštriausioms politinėms ir moralinėms problemoms bei dramoms? ar daugelis mūsų intelektualų (žmonių, save vadinančių ir laikančių intelektualais) apskritai *turi pasaulėžiūrą*?

Šio kritinio etiudo tikslas ir būtų užmesti vieną kitą analitinį škicą ant postkomunistinės Lietuvos intelektualų grupinio portreto, kuriam nutapyti reikia ne tik daugiau laiko, bet ir platesnės lyginamosios perspektyvos. Akivaizdu, kad Lietuvos intelektualų patiriamos problemos, rūpesčiai, nerimai ir situacijos nėra unikalios: visus šituos dalykus, apie kuriuos netrukus kalbėsime, nesunkiai galima atsekti — neišskiriant ir vienos kitos variacijos ar skirtumo — Rytų ir Vidurio Europos kraštų intelektualų savimonės modeliuose bei kultūrinių elitų saviraiškoje. Štai kodėl verta save — ir vėl — mėginti teoriškai išskleisti, pasinaudojus Vytauto Kavolio terminu, „savęs-ir-pasaulio idiomos" kontekste.

Lietuvos intelektualai Rytų ir Vidurio Europos intelektualinių sąjūdžių kontekste

Pirmiausia derėtų eksplikuoti sąvoką, kurią žymi terminas „intelektualai". Neverta intelektualų tapatinti su protinio darbo specialistais ar meninės kūrybos profesionalais — didžioji menininkų (kad ir labai talentingų) ir net akademinių profesionalų (kad ir labai kvalifikuotų, kompetencijos bei profesinės meistrystės požiūriais nepriekaištingų) dalis niekada nepakyla iki intelektualo kultūrinės ir moralinės dimensijos.

Intelektualai formuluoja bendražmogiškas problemas ir atstovauja žmoniškumui apskritai. Tai žmonės, neįkalinti vieno požiūrio, vienos koncepcijos, vienos disciplinos ar perspektyvos, vienos kultūros ar ideologinės preferencijos. Savo mokslinės disciplinos ar meninės kūrybos meistras intelektualu tampa pranok-

damas jos ribas ir pajėgdamas savųjų problemų, temų ir idėjų lauką išversti į bendrakultūrinę komunikaciją, kurioje paprastai dalyvauja įvairių sričių ir / ar disciplinų profesionalai. Tad intelektualas visada atlieka tarpininkaujančio interpretatoriaus arba kritiko funkciją. Visoje savo formų įvairovėje besiskleidžiąs žmoniškumas negali būti sutelktas kurioje nors vienoje išskirtinėje teorinio, episteminio, estetinio, religinio ar mistinio patyrimo plotmėje.

Intelektualas laisvai balansuoja (ir kartkartėmis migruoja) ne tik tarp įvairių žmogiškojo patyrimo plotmių, bet ir tarp įvairių disciplinų, analitinių perspektyvų ir metodų. Būdamas – kone pagal apibrėžimą — egzistencinis interpretatorius, kultūros tekstų ir formų, savęs supratimo bei patirties modelių vertėjas, jis/ji neišvengiamai tampa subjektu ir reiškėju fenomeno, kurį būtų galima pavadinti mobiliu identitetu, galutinai nefiksuota ir migruojančia tapatybe. Tik iš gebėjimo peržengti savąją kultūrinę tapatybę bei savosios kultūros kontekstą ir tegali atsirasti transkultūrinė ar net transcivilizacinė empatija, įgalinanti skverbtis į kitokias žmogiškąsias — istorines ir kultūrines — tapatybes bei savęs supratimo modelius.

Viena iš mano darbinių hipotezių būtų ta, kad transkultūrinė/transcivilizacinė empatija bei įsiskverbimo į kitokias tapatybes ar tiesiog žmoniškumo formas galia empiriškai neįžvelgiamomis episteminės, estetinės ir apskritai egzistencinės patirties gijomis siejasi su vienos disciplinos, analitinės prieigos, teorinės perspektyvos ar metodo peržengimo galia, t.y. su daugiadisciplininėmis ir tarpdisciplininėmis studijomis. Daugelis Lietuvos intelektualų piktokai atkirstų šioms prielaidoms, jog esą nieko, išskyrus moralinį reliatyvizmą ir kosmopolitizmą, jos nesiūlo ir neimplikuoja.[1] Nesiveldamas į su svarstomąja tema ir

[1] Atrodo, kad tai yra tiesiog nuo savo pirminių reikšmių atplėšti žodžiai, daugelio mūsų pokario kartos intelektualų vartojami kaip nuoroda į kritinę savosios visuomenės bei kultūros analizę, atliekamą lyginamojoje perspektyvoje. Moraliniais reliatyvistais ir kosmopolitais

problema menkai tesusijusias diskusijas, trumpai pastebėsiu, kad moralumą ir apskritai moralę palaiko anaiptol ne tautinė ištikimybė, neretai misinterpretuojama kaipo visiškai nekritiškas, kone kultinis santykis su savąja tauta ir jos kultūra, bet, priešingai, gebėjimas universaliais dorovės kriterijais bei normomis peržengti savąją visuomenę/tautą ir jos kultūrą, kritiškai jas apklausinėjant ir išmėginant universalaus žmoniškumo vardan.

Kitas itin svarbus intelektualo definicijos sandas būtų aiški, nedviprasmiška intelektualų santykio su ekonominės ir politinės galios sfera charakteristika. *Intelektualai tiesiogiai nedalyvauja galios sferoje.* Kitaip tariant, intelektualai iškyla kaip visuomenės elito segmentas, neturįs tiesioginės politinės ar ekonominės galios. Katherine Verdery, tyrinėjanti rumunų intelektualų nuolatos gvildenamą didžiąją temą ir jų prieškario metadiskursą — tautos sukūrimą ir gynimą Vakarų kapitalizmo ir kosmopolitizmo grėsmių akivaizdoje, — pabrėžia: „Paprastai aš vartoju terminą ‚intelektualai', nurodydama ne į asmenis, turinčius ypatingų profesinių ar išsilavinimo charakteristikų, bet į struktūrinę situaciją: tai visuomenės elito segmentas, neturėjęs tiesioginės politinės ar ekonominės galios, arba, Alexandrescu žodžiais tariant [...], dominuojančios klasės frakcija, likusi anapus galios".[2]

Kokia gi nūdienos Lietuvos intelektualų situacija? Kuo jie gyvena? Ar galima dabartinius lietuvių literatūrinius ir akademinius intelektualus (regis, būtent jiems tenka iškiliausia vieta besiformuojančiuose mūsų kultūriniuose elituose ir intelektualiniuose sąjūdžiuose) palyginti su tarpukario Lietuvos intelektualais? (Esu tikras, kad profesinės etikos, garbės kodekso, manierų kilnumo,

---

tokiame kontekste veikiausiai paskelbiami tie/tos, kurie/kurios drįsta suprobleminti savaime suprantamais laikomus dalykus.

2 Katherine Verdery, "The Production and Defense of 'the Romanian Nation,' 1900 to World War II," Richard G. Fox, ed., *Nationalist Ideologies and the Production of National Cultures* (Washington, D.C.: American Ethnological Society Monograph Series, No. 2, 1990), p. 84.

kultūrinio rafinuotumo ir tolerancijos, t.y. bendrosios kultūrinės, intelektualinės ir tiesiog žmogiškos kokybės, požiūriais palyginimas baigtųsi nūdienos Lietuvos intelektualų nenaudai; todėl gerokai prasmingiau būtų palyginti tuos istorijos iššūkius, su kuriais susidūrė paminėtosios lietuvių intelektualų bangos.)

Visų pirma vertėtų atkreipti dėmesį į abejonių nekeliantį faktą, kad tarp pokario Lietuvos intelektualų kartos ir nūdienos jaunųjų lietuvių intelektualų vis labiau išryškėja net ne ryškūs požiūrių ir istorijos ar dabartinio pasaulio realijų vertinimo skirtumai, o veikiau dalykas, kurį amerikiečiai vadina *generation gap*. Šių kartų požiūrių principiniai skirtumai ar net tarp jų atsiverianti praraja neretai iškelia paprasčiausio nesusikalbėjimo, absoliutaus tarpusavio nutolimo ir nekomunikavimo grėsmę.

Tarpukario Lietuvos intelektualai turėjo savo didžiąją temą — tautos teorinį ir ideologinį apibrėžimą bei tolimesnį kultūrinį tautos kūrimą (Vinco Trumpos žodžiais tariant, lietuvių valia į galią tuo metu ir reiškėsi tuo, kad lietuvių tauta iš *Naturvolk* galutinai pavirto *Kulturvolk*[3]). Ši didžioji tema ne tik palaikė bei naujai įprasmino mūsų didįjį istorinį naratyvą, bet ir organizavo ištisą prieškario intelektualų metadiskursą, kulminavusį to meto kultūros filosofijoje. (Skirtingai nuo Lietuvos, kurioje minėtasis metadiskursas sąlygojo humanistikos — ypač kultūros filosofijos — suklestėjimą, prieškario Rumunijoje vadinamasis tautinis diskursas, arba tiesiog nacionalizmo kalba, paskatino ženklią humanistikos ir socialinių mokslų disciplininę proliferaciją bei diferenciaciją, apie ką byloja aštri to meto polemika, vykusi tarp žymaus istorijos ir kultūros filosofo Luciano Blaga'os — beje, primenančio mūsiškius Ramūną Bytautą ir iš dalies Stasį Šalkauskį — ir vieno iš rumunų sociologijos pradininkų Henri Stahlio.[4]

---

[3] Žr. Vincas Trumpa, „Kultūros filosofijos suklestėjimas Lietuvoje," *Metmenys*, Nr. 51 (1986), p. 165-166.

[4] Verdery, „The Production and Defense...", *op. cit.*, p. 103-104.

Deja, mūsų pokario intelektualų karta (ir šioji yla netruko išlįsti iš maišo nūdienos nepriklausomoje Lietuvoje) niekaip nepajėgė ir vis dar nepajėgia pranokti šio tautinio (meta)diskurso, arba tiesiog tautos kūrimo ir gynimo paradigmos. Tai, kas buvo visiškai natūralu, tikra ir suprantama prieškario intelektualų teorinėje mintyje, įvairiose jų retorikose bei diskursyvinėse praktikose, pokario intelektualų mąstymo ir kalbėjimo būduose jau nuskamba keistokai, anachroniškai ir retrogradiškai, o todėl ir kelia pagrįstą įtarimą dėl jų noro ir gebėjimo užčiuopti realią, o ne fiktyvią, pačių susigalvotą ir iš piršto laužtą, visuomenės bei kultūros problematiką.

Lietuvių tautos kurti, telkti ir kultūriškai ginti tikrai nebereikia — ji jau tapo savojo krašto ir valstybės politiniu bei kultūriniu suverenu. Kur kas problemiškesnis yra modernios, aktyvios, pliuralistinės, heterogeniškos, diversifikuotos (bet sykiu susitarti ir apskritai susikalbėti pajėgiančios) visuomenės ir ją instituciškai įprasminančios modernios valstybės kūrimas. Atrodo, kad požiūris į tautos ir valstybės santykį bei jų kūrimo pirmenybę tampa takoskyra tarp pokario kartos inteligentijos ir jaunųjų intelektualų: pirmieji vis dar linkę valstybę vaizduotis kone kaip didžiulę etninę organizaciją, kurioje ir toliau turi būti kuriama ne politiškai, bet etniškai (neretai ir etnografiškai-folkloristiškai) suprantama tauta, o antrieji arba traktuoja tautą kaip politinį kūną, integruojantį ir apglobiantį pačias įvairiausias, netgi kontrastingas sąmonės tendencijas, mąstymo formas, socialines grupes ir jų subkultūras (kitaip tariant, tauta interpretuojama *nation-state* prasme), arba išvis linksta kalbėti ne apie tautą, o apie visuomenę.

Todėl nesunku paaiškinti jaunųjų intelektualų tarpe akivaizdžiai blėstantį domėjimąsi tarpukario Lietuva (jos politiniai ir kultūriniai atgarsiai bei atšvaitai — žinoma, gerokai „apvalyti" nuo idealizmo bei pasišventimo, o sykiu ir gausiai atmiešti visišku politiniu beidėjiškumu, intelektualiniu lėkštumu, mimikrija ir cinizmu — karikatūriškais pavidalais nūdienos Lietuvos

gyvenime iškyla pakankamai dažnai, kad dingtų bet koks noras pasišvęsti rimtam jų studijavimui), kurio vieton stoja atsidėjimas XVI ir XIX amžių Lietuvos kultūros istorijos studijoms. Būtent šiame studijų lauke jau dabar sukurtas bene reikšmingiausias jaunesniųjų ir jaunųjų intelektualų įnašas į dabartinę lietuvių humanistiką. (Šalia jau pripažintų meistrų Dariaus Kuolio, Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko būtų galima paminėti ne vieną kylančią kultūros istorijos žvaigždę — kad ir Vladą Sirutavičių ar Artūrą Tereškiną.)

XVI ir XIX amžių Lietuvos istorijos problematikos nagrinėjimo, lygiai kaip ir pačių kultūros istorijos studijų, pasirinkimas anaiptol nėra atsitiktinis. Renesansinės ir barokinės Lietuvos studijavimas, viena vertus, ir XIX amžiuje į tautų pavasario epochą bei nacionalinės-kultūrinės ir politinės-emancipacijos erą įžengiančios Lietuvos istorinių profilių tyrinėjimas, kita vertus, yra įdomus jau tuo, kad atveria naują (Lietuvos kontekste), dar neišeksploatuotą, moraliai ir teoriškai nesusidėvėjusį sąvokų tinklą ir apskritai intelektualinį žodyną. Pats šitokių studijų objektas atmeta naivias pastangas visą Lietuvos kultūrą ir jos istoriją suvesti į „grynosios lietuvybės" paieškas — daugiaetninė, daugiareliginė ir daugiakultūrinė Renesanso ar Baroko epochos Lietuva, lygiai kaip ir bajoriškos, aristokratinės Lietuvos kultūros paveldas įsakmiai reikalauja iš naujo apibrėžti — politiniais konceptais ir net civilizacinėmis dimensijomis — mūsuose galutinai nustekentus, tiesiog nuvalkiotus, dekonceptualizuotus, etnocentrinių prietarų ir mitų šleifo lydimus terminus „tauta" ir „kultūra".

Tad už paties studijų lauko ir analitinio/interpretacinio žodyno pasirinkimo šiuo atveju slypi kokybiškai naujo kritinio intelektualinio diskurso formavimosi galimybės, o sykiu ir atviro, daugiamačio politinio diskurso paieškos. Gal ir paradoksalu, bet kolektyvinės atminties atgijimas, paskui kurį driekiasi jaunųjų istorikų siekis teoriškai rekonstruoti ir atidengti ne tik lietuvišką, bet ir „nelietuvišką" Lietuvą, naujo politinio diskurso

sukonstravimui gali pasitarnauti nepalyginamai daugiau nei visi naujai iškeltieji mūsų sociologiniai ir politologiniai centrai kartu sudėjus.

Šios kartos istorikai, regis, galutinai išsivadavo iš minėtojo lietuvių kultūros metadiskurso (pastarąjį galima laikyti kone visos Rytų ir Vidurio Europos savimonės fenomenu ar tiesiog sąmonės savastimi, todėl būtume tikslesni kalbėdami apie Rytų ir Vidurio Europos metadiskurso lietuviškąją versiją, arba lietuviškąjį nacionalinį variantą), visą pasaulį suskirstančio į Rytus, Vakarus ir tarp jų balansuojančią Lietuvą/autochtonišką Lietuvą. Iš tautos apibrėžimo, sukūrimo ir apgynimo paradigmos (beje, vis dar palaikomos ir kultivuojamos — tiek *explicite*, tiek *implicite* — ne vieno vyresniosios kartos literatūrinio ar akademinio intelektualo) jaunieji istorikai yra tiek išsilaisvinę, kad ji yra paprasčiausiai nepritaikoma, o todėl beprasmė jų studijų lauke. Įdomu, kad kai kurių Rytų ir Vidurio Europos šalių jaunieji intelektualai, skirtingai nuo mūsų kultūros istorikų, niekaip nepajėgia nusikalti naujos analitinės kalbos ir susirasti nors kiek naujesnių, įdomesnių temų bei problemų savosioms studijoms ir svarstyboms.[5]

Tuo tarpu mūsų pokario kartos intelektualai neretai liūdnokai primena tas teisuoliškumo ir savęs viso ko centru pavertimo tendencijas, kurias dabartinių Rumunijos intelektualų retorikose bei kultūrinėse orientacijose aptinka Vladimir Tismaneanu ir Dan Pavel:

> Užuot sutelkę dėmesį į perėjimo į procedūrinę demokratiją politinius sunkumus, daugelis rumunų intelektualų siekia atgaivinti antiliberalią ir antiparlamentinę tradiciją, kuri gali juos tik atitolinti

---

[5] Ypač stebėtinas yra „1927-ųjų Generacijos" reakcingų idėjų atgijimas ir išplitimas nūdienos Rumunijos jaunųjų intelektualų tarpe. Žr. Vladimir Tismaneanu ir Dan Pavel, „Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revisited," *East European Politics and Societies*, Volume 8, No. 3 (Fall 1994), p. 409.

nuo priešakinės šiuolaikinių Vakarų (ir Rytų Europos) minties. Tad pakartotinis jaunųjų Mircea'os Eliade's, Emilio Ciorano, Constantino Noica'os bei Mircea'os Vulcânescu, o taip pat ir jų mentoriaus Nae Ionescu [t.y. garsiõs, bet didžiai prieštaringos ir net reakcingos prieškario Rumunijos intelektualų bangos, ilgainiui pavadintos ‚1927-ųjų Generacija'] atradimas yra kultūrinio bejėgiškumo simptomas, arba, tiksliau pasakius, nuo seno gerbiamo Rumunijos ‚bėgimo nuo modernybės' kita versija. [...] Kita vertus, šitas kultūrinis fenomenas priklauso senokai Rumunijos tradicijai — intelektualinio solipsizmo [*self-centeredness*] bei ištikimybės politinėms ir moralinėms dilemoms, traumoms ir net svajonėms stokos tradicijai, kurią Milan Kundera kartą yra pavadinęs ‚Vidurio Europos tragedija'. Tuo metu, kai visa Vienos-Prahos-Budapešto-Krokuvos kūryba ištisai skverbiasi į įbaugintą ir nuasmenintą individą (ypač kafkiškomis skausmo ir susvetimėjimo parabolėmis), Generacija visą savo polėkį nukreipė į kolektyvines-etnines vertybes. Išsigelbėjimas jiems atrodė neįmanomas be teokratiškai apibrėžto bendruomenės jausmo. [...] Šioji vizija vėl išplaukė į paviršių po 1989 metų, ypač stipriai ji atgijo Rumunijos jaunimo tarpe. Kitaip tariant, dabar mes susiduriame su trikdančiu *kultūrinio recidyvo* fenomenu.[6]

Žinoma, šioje vietoje visiškai pagrįstai gali kilti klausimas: o ar apskritai verta stebėtis konservatyvaus nacionalizmo suvešėjimu vyresniosios kartos intelektualų tarpe? Juk, atrodytų, klostosi logiška ir darni pusiausvyra — vyresnieji intelektualai atstovauja kultūriniam konservatizmui, tuomet kai jaunesnieji jų kolegos reprezentuoja kultūrinį liberalizmą. (Kadangi Lietuvoje žodžiai jau senokai yra atsiskyrę nuo reikšmių, sąmoningai priduriu žodį „kultūrinis", idant neliktų jokių dviprasmybių ar nuorodų į mūsuose, deja, ilgam sukompromituotą — o sykiu ir nuolatos misinterpretuojamą — politinį liberalizmą. Bet įtariu, jog mano pastangos vis tiek liks bergždžios — netgi terminą „kultūrinis liberalizmas" Lietuvoje lydi menkinamosios konotacijos, siejančios jį su principingumo stoka ir moraliniu indiferen-

6 Ten pat.

tizmu.) Kad ir kaip būtų, anaiptol ne viskas čia taip jau paprasta ir aišku.

Visų pirma, savęs paties kritiškai neapklausinėjantis, savo ribų nejaučiantis ir racionalių alternatyvų sau nematantis nacionalizmas nustoja buvęs konservatyvus ir virsta radikaliu (nevertėtų iš akių išleisti ir liberalaus nacionalizmo, kuriuo taip pasižymėjo aušrininkų ir varpininkų epochos Lietuva). Tad šioje vietoje neprošal prisiminti ne per seniausiai išsakytą Johno Lukacso mintį, jog tikrasis šio šimtmečio konfliktas veriasi tarp radikalaus nacionalizmo ir liberalinės demokratijos,[7] t.y. tarp etninio homogeniškumo bei gentinės subordinacijos siekių, iš vienos pusės, ir atsakingo, moraliai įsipareigojusio individualizmo principu pagrįstos politinės-teisinės sistemos, iš kitos.

Antra, kultūrinis konservatizmas anaiptol nereiškia kultūrinių ar ideologinių recidyvų, teoriškai ir moraliai susidėvėjusių klišių kartojimo ar nusigręžimo nuo realių dabarties procesų ir realios visuomenės. Nesuvestinas jis ir į iš beidėjiškumo bei kultūrinio bejėgiškumo atsirandantį restauracionizmą. Konservuojama ar konservuotina tradicija turėtų įrodyti savo gyvybingumą, o ne griebtis anatemų, simbolinių ekskomunikacijų ar sentimentalių invokacijų. (Užbėgdamas tolimesnei analizei už akių, išsakysiu iki trivialumo žinomą dalyką, jog tradicijos ne tik perimamos bei perduodamos, bet ir kuriamos; nemanau, kad kas nors puls įrodinėti, jog Lietuva savo istoriniame ir kultūriniame aktyve jau turi įsirašiusi visas modernios visuomenės ir demokratinės valstybės tradicijas — tiek politines, tiek kultūrines, tiek akademines ir apskritai intelektualines.)

Šiame probleminiame židinyje išties simptomiškai nuskamba Donato Saukos mintis:

> Na o kas autoritetingai gina konservatyviąsias visuomenės nuostatas — kas kalba įskaudintos tautos vardu, manifestuoja jos istorines nuoskaudas, mitologizuoja jos kaimiškosios doros repu-

[7] Žr. ten pat, p. 438.

taciją? Kas — iš tiesų? Bepigu išbandyti plunksnos aštrumą į savo paties vaizduotės sukurtą baubą, bet prašom duoti jo autentišką bruožų, parašyti po juo vardą pavardę! Jaunesniosios kartos liberalai bei jų vyresnieji kolegos iš išeivijos, dažniausiai surengiantys konservatyvaus lietuvių nacionalizmo viešą teismą, neturi konkretaus taikinio, personalizuojančio tokios ideologijos esmę. O ir polemikos taikinys — dažniausiai ne pirmo šviežumo, dar Atgimimo euforijoje nuskambėjusios idėjos, moralinės nuostatos, tuometinių valstybės vadovų pareiškimai.[8]

Atrodo, kad žodis „tauta" vyresniosios kartos literatūriniams ir akademiniams intelektualams tapo simboline nuoroda į savo pačių generaciją bei jai atstovaujančias profesines grupes ar tiesiog akademines-literatūrines gildijas. Kitaip tariant, „tauta" (kad ir ką tik pacituotojo pasažo atveju) yra tapusi interpretaciniais rėmais, kuriuose vyresniosios kartos intelektualai skausmingai mėgina suvokti (galios sferos atžvilgiu) esmingai pakitusią savo situaciją, t.y. interpretuoti pačius save. Svetima grupė (tarkim, kad ir tie patys kultūriniai liberalai) neatstovauja istorinėms tautos nuoskaudoms, konservatyviosioms jos nuostatoms; vadinasi, ji neatstovauja ir tautai. Įdomu, kad grupinio atpažinimo/atmetimo sistema lengva ranka — o greičiausiai išvis be jokios refleksijos ir apskritai intelektualinės atsakomybės — hipostazuojama iki visos tautos reprezentacijos. „Užmirštoji ir paniekintoji tauta" čia tereiškia viso labo tik iš galios sferos pašalintus ir buvusio socialinio reikšmingumo nustojusius intelektualus.

Šitokia sąvokų inversija, tiesą sakant, nėra jokia naujiena Europos idėjų istorijos kontekste. Jau minėjau XX amžiuje galutinai susiformavusį tautos diskursą, t.y. mąstymo ir kalbėjimo apie tautą būdų kompleksą, iš kurio ilgainiui išsirutulioja ir tautos kūrimo bei gynimo paradigma, kurioje intelektualai paprastai identifikuoja ir apibrėžia save pačius, ir nauji hu-

[8] Donatas Sauka, „Ideologija, kultūra ir absurdo karuselė," *Metai*, Nr. 10 (1995 spalis), p. 123.

manitariniai bei socialiniai mokslai. (Bet kaip palaikyti savo grupinę tapatybę operuojant iš XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios glūdumos ataidinčiomis retorikomis bei idiomomis, uždengiančiomis tikras ir skaudžias nūdienos pasaulio problemas?)

Šioje vietoje paminėtinas ir Norbert Elias, savo puikioje kultūros ir civilizacijos sąvokų sociogenezės analizėje chirurgiškai tiksliai atvėręs kultūriškai įsivyraujančios socialinės grupės ir visos tautos sutapatinimo mechanizmą bei diskursyvinį kelią. XVIII amžiaus pabaigos vokiečių viduriniosios klasės inteligentija, anot Eliaso, save apibrėžė, identifikavo bei interpretavo sąvokomis *Kultur* ir *Bildung*, priešpriešintomis prancūziškam konceptui *Civilisation*, kuris savo ruožtu nurodė į propranc ūziškai nusiteikusią, vokiečių kultūrą ir net savo gimtąją kalbą niekinusią vokiškąją aristokratiją.[9] *Kultur* ir *Bildung* iš smulkių miestelėnų besiformuojančiai ir kylančiai vokiečių inteligentijai tapo nuorodomis į *das rein Geistige*, t.y. grynojo dvasingumo sferą (nuo politinės bei ekonominės galios izoliuotą kultūrinių pasiekimų, saviugdos ir kūrybinio genijaus sferą), tuomet kai *Civilisation* reiškė paviršutiniškumo, minties lėkštumo, dvasios banalumo, moralinio pagedimo ir tuščiagarbiško manieringumo lydimą „nepriekaištingą" rūmų dvariškių ir aristokratų elgesį.

Elias meistriškai atidengė tolimesnę šių sąvokų bei grupinių identitetų/stereotipų evoliuciją. Viduriniosios klasės vokiečių inteligentija ilgainiui įsigudrino savo grupinę tapatybę apibendrinti iki visos vokiečių tautos tapatybės — pastaroji buvo interpretuojama *Kultur* ir *Bildung* sąvokomis. Tuo tarpu *Civilisation* tapo visos prancūzų tautos apibrėžimo, identifikavimo ir interpretavimo rėmais. Suprantama, vokiečiai šioje schemoje tampa gilūs, dvasingi, nuoširdūs ir paprasti, o prancūzai — pretenzingi, tuščiagarbiai, veidmainiški, paviršutiniški ir manieringi. Taip Elias ne tik iš naujo atranda bei naujai pagrindžia

[9] Žr. Norbert Elias, *The Civilizing Process* (Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1994), p. 3-28, ypač p. 22-28.

seną sociologinę prielaidą, kad kiekviena moderni tauta ir tautinė valstybė iš esmės yra savo kultūrinio elito, t.y. moderniojo egalitarinio elito, kūrinys; dar įdomesnė jo koncepcijos implikacija yra ta, jog ir pati inteligentija gimsta ar konstituojasi tautos (re)definavimo dėka. Pagaliau, verta dėmesio ir ta Eliaso minties implikacija, iš kurios paaiškėja, kad inteligentijai būtinai reikia susirasti tikrą arba įsivaizduojamą savo priešą, idant ji galėtų apibrėžti save ir patirti savo grupinę tapatybę.

Mūsų pokario kartos intelektualams tokiu priešu ar didžiuoju antipodu, regis, tapo Vakarų idėja ir visi ją lydintys, bet jau vietinių interpretacijų sukurtieji vediniai ar papildiniai: liberalizmas, kosmopolitizmas (nuo pastarojo puldinėjimų lieka tik žingsnelis iki žydų-masonų sąmokslo demaskavimų ir panašių konspiracinio galvojimo šedevrų), moralinis indiferentizmas ar net reliatyvizmas, na ir, žinoma, visus šituos košmarus įkūnijantys pačios Lietuvos provakarietiškai nusiteikę kultūriniai liberalai. Idant įrodyčiau, kad manoji tezė tikrai nėra įaudrintos vaizduotės padarinys, pasakysiu, jog niekaip negaliu atsikratyti nemalonaus *déjà vu* skaitydamas Vandos Juknaitės ir Jono Mikelinsko išpuolius prieš Tomą Venclovą ar, tarkim, liberalizmą ir visuomenės bei kultūros kritiką demonizuojantį ir misreprezentuojantį (jau cituotąjį) Donato Saukos rašinį, jau neminint visos šviežiai prikeltos vaiduoklijos apie kosmopolitizmą[10]

[10] Pačią šios vaiduoklijos esmę gan vykusiai nusako štai toks rezistencinės minties ir kultūros žurnalo *Į laisvę*, Nr. 121 (158) (1995 rugsėjis), p. 2, vedamojo pasažas: „Auga dvasinis plyšys tarp nuoširdaus lietuvio inteligento, kuriam lietuviškumas, lietuviška kultūra ir tautos rūpesčiai visada buvo pirmoje vietoje, ir to naujai atsiradusio, o gal iš sovietmečio atėjusio, superkultūrininko-intelektualo, kuris, neva Vakarų kultūros vardu, perša nevalyvą šlamštą televizijos programomis, knygomis ir abejotinos vertės teatro festivaliais. Deja, čia dar ne viskas. Iš tokių save intelektualais pasivadinusių asmenų dažnai ateina dar pavojingesnė lietuvių tautai peršama idėja — kosmopolitizmas. Kosmopolitizmo idėjomis persiėmę filosofai, politologai ar rašytojai mandriais tarptautiniais žodžiais skelbia savo pragmatizmu paženklintą išmintį, kalba apie globalinius (panašiai kaip sovietmečiu — apie ‚didžiosios tėvynės') reikalus, nurašydami ir pajuokdami tautiškumą bei patriotizmą. Tad

(į kurią, didžiausiai mano nuostabai, kartkartėmis įsitraukia ir tokie šiuolaikiško, rafinuoto ir kritiško mąstymo žmonės kaip Romualdas Ozolas ar Krescencijus Stoškus).

Neverta nė sakyti, kad kultūriniai liberalai konservatorių akyse neatstovauja tautai, t.y. liberalai tiesiog nepatenka į pačią tautos sąvoką (kaip minėjau, „tauta" šiuo atveju nieko bendra neturi su realia Lietuvos visuomene — „tauta" tėra grupės *apologia pro vita sua*, praradus galią ir įtaką arba iš naujo siekiant jų). Ką gi, tiesos čia tikrai esama — tiek vyresnieji, tiek jaunesnieji kultūriniai liberalai dažniausiai gyvena tiesiog idėjomis, universaliais tiesos kriterijais bei etiniais imperatyvais, pasilikdami sau teisę juos taikyti kritiškam savosios visuomenės ir kultūros apklausinėjimui, t.y. nemanydami, kad Lietuvos situacijos analizei nepritaikomi įvairūs socialinės, kultūrinės ir intelektualinės patirties modeliai, o sykiu ir nemanydami, jog Lietuva turi anapus likusios žmonijos dalies esančias, kitiems nesuvokiamas tiesas ar moralę.

Teks vėl griebtis nūdienos rumunų ir lietuvių intelektualų palyginimo, idant atsektume „sentimentų struktūros" (panaudojus Raymondo Williamso terminą) panašumą ar net tapatumą. O juk pastarasis, kaip žinoma, atsiranda iš politinių-istorinių situacijų struktūrinės homologijos, arba struktūrinio izomorfizmo. Todėl labai jau nesunku atpažinti daugelį mūsų realijų šiame Vladimiro Tismaneanu ir Dano Pavelo analitinės studijos pasaže:

> Dešimtmečiai kultūrinės izoliacijos ir priverstinio interesų ribotumo pavertė daugumą Rumunijos intelektualų jei ir ne antivakarietiškais, tai mažų mažiausiai abejingais mūsų šimtmečio antrosios pusės didiesiems kultūriniams-istoriniams debatams. Geriausiu atveju tai ir yra priežastis to plačiai išplitusio susierzinimo, kurį

---

nenuostabu, kad daugelis tokių Lietuvos intelektualų-kosmopolitų tik ir laukia progos išvykti į Vakarus. Sudiev, Lietuva!... Labas, pasauli!"

Įdomu būtų patyrinėti, kiek šita tarybinio diskurso inversija siejasi su garsiaisiais Stalino dekretais bei rašiniais, skelbiančiais kryžiaus karą kosmopolitiniam elementui tarybinėje visuomenėje ir buržuaziniam kosmopolitizmui.

sukelia bet kokia bekompromisinė diskusija apie Holokaustą; tokios diskusijos Rumunijoje automatiškai suvokiamos kaip ‚obsesyvus žydų laikymasis įsikabinus į praeitį'. [...] blogiausiu atveju tai pasireiškia buku ir nirtulingu Holokausto neigimu, o sykiu ir kaltinimu tariamų ‚antirumuniškų' jėgų, esą suinteresuotų šalies ‚įvaizdžio' suteršimu.[11]

Turbūt šioje vietoje vertėtų atkreipti dėmesį į faktą, kad sąžiningą mokslinę Holokausto ir jame dalyvavusių lietuvių nuošimčio faktų analizę pačioje Lietuvoje pradėjo — tuo pratęsdami Sauliaus Sužiedėlio, Tomo Venclovos ir kitų išeivijos intelektualų darbą, o sykiu ir pelnydami vyresniosios kartos „sąžinės ir moralės riterių" neapykantą — ne kas nors kiti, o jaunieji Lietuvos istorikai — Alvydas Nikžentaitis, Vygantas Vareikis, Valentinas Brandišauskas. Žinoma, iš tarybinio marksizmo pozicijų galima prikalbėti ir prirašyti daugybę išminties perlų apie tokių temų naudingumą ir pelningumą Vakaruose, pataikavimą „paslaptingoms" tarptautinėms organizacijoms ir panašiai. Bet visa tai nekeičia reikalo esmės — nėra jokio pagrindo kalbėti apie jaunųjų intelektualų esą diegiamą moralinį indiferentizmą ir etinį reliatyvizmą, juolab konservatyvią laikyseną Lietuvoje siejant su moraliniais argumentais, o moderniąją (=liberaliąją) — su pragmatiniais.[12] Ar tik nebus viskas priešingai?

Stulbina mūsų vyresniųjų literatūrinių ir akademinių intelektualų sugebėjimas gyventi ir kurti taip, tarsi Lietuvoje ir visame likusiame pasaulyje nieko nevyktų. (Šimtų tūkstančių tutsių iššudymas Ruandoje mūsų šalyje nesukėlė išvis jokios reakcijos, o pusę milijono žmonių gyvybių nusinešusi Jugos-

---

[11] Tismaneanu and Pavel, „Romania's Mystical Revolutionaries...", *op. cit.*, p. 409-410.

[12] Nuoširdžiai stebiuosi, kad šia — greičiausiai nepakankamai išanalizuota ir apmąstyta — priešpieša operuoja net tokia subtili mokslininkė kaip Viktorija Daujotytė. Žr. Viktorija Daujotytė, „Argumentas — padorumo skersvėjis," *Metai*, Nr. 1 (1996 sausis), p. 6.

lavijos tragedija nors iš dalies apmąstyta mūsuose buvo tik Marko Zingerio ir ypač Rolando Rastausko eseistikos dėka. Nejaugi lietuvių intelektualai rimtai įtikėjo, kad Lietuvos padėtis yra pati sunkiausia ir tragiškiausia visame pasaulyje?) Nereaguojama Lietuvoje kone į visas didžiąsias XX amžiaus temas ir problemas: siaubingus socialinius kontrastus nūdienos pasaulyje, įvairių socialinių grupių poliarizaciją ir visišką jų nesusikalbėjimą ar net nekomunikavimą toje pačioje visuomenėje, skurdą, ištisų kultūrų marginalizaciją, viktimizuotas grupes ir jų sąmonę, elementarų tarpusavio pasitikėjimą išstumiantį legalizmą, Europoje kylančius rasizmą, grupinę neapykantą ir ksenofobiją. Ko gero, šitas moralinis nejautrumas ir įtikėjimas, kad mums tekę išmėginimai bei kančios yra patys didžiausi, t.y. pats tikriausias kolektyvinis solipsizmas, iš tikro kyla iš „ištikimybės politinėms ir moralinėms dilemoms, traumoms ir net svajonėms stokos", Milano Kundera'os pavadintos „Vidurio Europos tragedija".

Jei būčiau paklaustas, kokį lietuvių intelektualinės kultūros reiškinį laikau įdomiausiu ir labiausiai vertu dėmesio Rytų ir Vidurio Europos intelektualinių sąjūdžių kontekste, nedvejodamas atsakyčiau: lietuviškąjį revizionistinį marksizmą, t.y. profesoriaus Eugenijaus Meškausko vadovautoje Vilniaus universiteto Filosofijos katedroje 8-9 dešimtmečiais vykusius neomarksistinius, revizionistinius debatus, kurie ne tik subrandino pačius talentingiausius nūdienos Lietuvos filosofus, bet ir turėjo didžiulę įtaką laipsniškai lietuviškosios sąmonės emancipacijai. Tegu jis ir nesusilaukė tokio tarptautinio skambesio, nesukėlė tokio rezonanso kaip biurokratinį socializmą kritikavęs Georgo Lukácso ratelis Budapešte ar, tarkim, grupė *Praxis* Jugoslavijoje, bet kai kurios metodologinės ir kritinės marksizmo adaptacijos Lietuvoje buvo išties įdomios: ko verta kad ir medievistinė profesoriaus Edvardo Gudavičiaus Lietuvos okcidentalizacijos koncepcija (iki šiol nepranokta Lietuvos medievistikoje ir tikrai verta dėmesio net Rytų bei Vidurio Europos istoriografijos ir istorijos

teorijos kontekste), iš esmės pagrįsta marksistiniais konceptais bei definicijomis.

Šitie pavyzdžiai ne tik įdomesni ir vertesni dėmesio už tuščią, bevaisę, jokiais teoriniais ir metodologiniais ieškojimais nepagrįstą neapykantą marksizmui (beje, galiausiai taip ir nepranokstančią suvulgarinto, oficiozinio tarybinio marksizmo paradigmos); jie byloja ir apie Lietuvos (tegu ir fragmentišką, epizodišką) šliejimąsi prie pačių dramatiškiausių intelektualinių Rytų ir Vidurio Europos sąjūdžių, sugebėjusių pripildyti gyvybės netgi, atrodytų, sustabarėjusias, negyvas, prievartos ir nevilties ženklu pažymėtas schemas. Šiuo požiūriu Lietuvos intelektualai, laimei, skiriasi nuo Rumunijos intelektualų, nereagavusių nei į 1956-ųjų, nei į 1968-ųjų įvykius, o rituališkai traktuojamą marksizmą sugebėjusių sujungti su etnokratijos ir mesianizmo idėjomis. Štai iš kur Lietuvos ir Rumunijos politinių-istorinių situacijų struktūrinės homologijos, arba struktūrinio izomorfizmo, bei sentimentų struktūros panašumo paieškos. Rumunijos intelektualus sąmoningai pasirinkau kaip reakcingumo, nelankstumo, indoktrinuotumo ir sąmonės mitologizacijos modelį.

Kultūriniai elitai tarp alternatyvinių scenarijų ir jėgos žaidimų

Jau minėjau, kad kultūrinių elitų nesieju su ekonominės ir politinės galios sfera. Todėl nėra jokios prasmės kalbėti apie kažkokį vieną šalies ar visuomenės elitą. Jei vartotume vienaskaitą, iškiltų pavojus tokį elitą — nesvarbu, kad prie jo būtų pridurtas žodis „kultūrinis" — sutapatinti su galios, t.y. teisėtos jėgos, struktūromis. Tokiu atveju kultūriniu elitu neišvengiamai tektų paskelbti Lietuvos Respublikos Mokslo tarybą kartu su visomis mokslą ir kultūrą administruojančiomis ministerijomis bei departamentais.

Prasminga kalbėti apie vienas kito atžvilgiu alternatyvius, tarpusavyje konkuruojančius elitus, vartojant daugiskaitą. Kultūriniai elitai anaiptol nereiškia kažkokio fiksuoto mokslinių, meninių ar apskritai intelektualinių rangų tabelio. Paprastai jie sutampa su reikšmingais, savąją kultūros ir intelektualinės /meninės kūrybos viziją turinčiais, nacionalinės ar net tarptautinės kultūros (pavyzdžiui, tarptautinės mokslinės kultūros) ateities projektą puoselėjančiais žurnalais.

Šiuo metu Lietuvoje galima pastebėti įdomius kultūros žurnalų aljansus, arba tylias, garsiai nepaskelbtas ir neįvardintas jų koalicijas, vienijančias tas pačias intelektualines pajėgas. Tokios sunkiai įžvelgiamos, bet ganėtinai produktyvios gijos sieja *Metmenis*, *Baltas lankas* ir *Kultūros barus*. Šie (šiuo metu, be jokios abejonės, patys pajėgiausi, intelektualiniu požiūriu patys rafinuočiausi ir dinamiškiausi) kultūros žurnalai reprezentuoja mažų mažiausiai du savarankiškus kultūrinius sąjūdžius — Santarą-Šviesą ir Baltas lankas. Katalikiškų intelektualų kultūriniam sąjūdžiui atstovauja pajėgus kultūros žurnalas *Naujasis židinys*, kurio kūrybinis susijungimas su kažkada nemenką intelektualinį įnašą sukūrusiais *Aidais*, deja, taip ir neįvyko — *Naujasis židinys* paprasčiausiai „prarijo" *Aidus*.

Vadinasi, apie kultūros žurnalus besitelkiantys kultūriniai elitai reiškiasi kaip intelektualiniai sąjūdžiai, turintys savą visuomenės ir kultūros sampratą bei ateities projektą. Pasinaudojus Stanley Fisho terminu, kultūriniai elitai apibūdintini ir kaip „interpretacinės bendruomenės", kurias sieja ne tik interpretuojamieji tekstai ar interpretavimo technikos, bet ir pati interpretacija kaip gyvenimo būdas. Sykiu būtina pastebėti, jog elitai skirtingose visuomenėse ar socialinėse situacijose atlieka nevienodas funkcijas.

Modernioje pliuralistinėje visuomenėje kultūriniai elitai paprastai suproblemina tuos dalykus, kurie socialiai ir politiškai dominuojančiame valdžios/politinio autoriteto diskurse atrodo savaime suprantami. Visuomenėje, kurios politiniu-istoriniu per-

spektyvumu niekas neabejoja (jau nekalbant apie neabejojimą *paties visuomenės egzistavimo fakto realumu*), elitai atlieka ne tik visų kontroliuojančių struktūrų kritikos funkciją, bet ir modernios pliuralistinės visuomenės bei visų jos struktūrų — ideologinių, normatyvinių, socialinių, adminstracinių-politinių — koregavimo funkciją (idant jose pabustų ir pradėtų veikti visi savęs koregavimo mechanizmai). Taip elitai padeda sutvirtinti ir išsaugoti pačią egzistuojančią politinę sistemą. Jie tiesiog neleidžia esamai politinei sistemai ir jos struktūroms sustabarėti.[13] (Šia prasme sunku pervertinti Karlo Markso ir apskritai marksizmo nuopelnus kapitalizmo ekonominės struktūros ir liberalinės demokratijos sustiprinimui bei išsaugojimui, nors tikroji Markso intencija, kaip žinia, buvo visiškai priešinga — ne sustiprinti, o sunaikinti kapitalizmą ir pramoninę Vakarų civilizaciją.)

Įdomu, kad pastaruoju metu Vakarų teoriniuose leidiniuose ir kultūros žurnaluose vis dažniau prabylama apie „intelektualų saulėlydį" arba „intelektualų iškilimą ir smukimą". Šmaikščiu Jocheno Vogto pastebėjimu, tokios temos ir pavadinimai labai jau primena „kurtizanių spindesį ir skurdą".[14] Nusivylimą intelektualais ir kultūriniais elitais veikiausiai sąlygoja didžiuliai lūkesčiai ir neišsipildžiusios viltys, kurias su jais sieja radikalias transformacijas ir iš jų išplaukiančią anomiją patiriančios visuomenės. Iš intelektualų ir kultūrinių elitų tikimasi socialinės plėtros krypčių nurodymo, socialinio buvimo nenutrūkstamumo ar net visos egzistencijos įprasminimo. Radikaliõs istorinės kaitõs, lūžių ir aštrių permainų, politinės dezorientacijos ar net visuomenės anomijos situacijose į intelektualą žvelgiama kaip į tą Arnoldo J. Toynbee'o aprašytąjį genijų-gelbėtoją. Kaip pažymi Jochen Vogt, tie, kurie būtent šito tikisi ir reikalauja iš intelektu-

[13] Žr. Jochen Vogt, „Have the Intellectuals Failed? On the Sociopolitical Claims and the Influence of Literary Intellectuals in West Germany," *New German Critique*, No. 58 (Winter 1993), p. 7.

[14] Žr. ten pat, p. 3.

alų, neišvengiamai — tiesiog *per definitionem* — turės pripažinti jų patirtąją nesėkmę.[15]

Viskas, ką dezorientacijos ir anomijos ištiktai visuomenei gali pasiūlyti jos intelektualai ir kultūriniai elitai — tai kritinis intelektualinis diskursas, tampantis atoveiksmiu oficialiajam politinio autoriteto ar valdžios diskursui, o sykiu ir skeptiškai — bent jau simboliškai — apklausinėjantis pastarąjį. Tiesą sakant, nieko daugiau intelektualai ir kritiški kultūriniai elitai savajai visuomenei pasiūlyti ar duoti ir negali (išskyrus, žinoma, savo profesines diskusijas, kūrinius, specializuotus veikalus, studijas, paskaitas ir panašiai). Jei iš jų tikimasi ko nors daugiau — orakuliškų pranašysčių, tapimo naujaisiais Teiresijais ar Kasandromis, stebuklingo įsiveržimo į ekonominės ir politinės galios sferą, paverčiant pastarąją jautrumo, globos ir žmoniškumo karalyste, — anksčiau ar vėliau ateisiantis nusivylimas tikrai neišvengiamas.

Patinka mums ar ne, bet viena iš pamatinių Vakarų civilizacijos raidos tendencijų yra laipsniška socialinės erdvės desakralizacija, lydima sąmonės sekuliarizacijos. Nūdienos intelektualai ir kritiški kultūriniai elitai negali pasisakyti prieš nelygybę ir socialinę neteisybę taip, kaip šitą darė senovės žydų pranašai (ne veltui Michael Walzer ir Eric Hoffer juos laiko apskritai pirmaisiais visuomenės ir kultūros kritikais), t.y. nebeįmanoma sekuliarinę erdvę kontroliuoti iš sakralinio pasaulio pozicijų, semiantis iš pastarojo sąvokų, definicijų bei kriterijų žemiškajai socialinei-politinei santvarkai identifikuoti ar kritikuoti. Moderniojoje visuomenėje visiškai neveiksminga būtų ir Girolamo Savonarola'os tipo kritika (Savonarola'os tipo asmenybė mūsų dienomis greičiausiai būtų palaikyta pamišėliu ir atsidurtų ne ant laužo, o psichiatrinėje ligoninėje — bet tai jau Micheloio Foucault analitinio pjūvio vertas siužetas).

---

[15] Žr. ten pat, p. 7.

Tad mūsų dienomis intelektualai ir autonomiški kultūriniai elitai gimsta ir funkcionuoja tikrai ne taip, kaip šitą savo įspūdingoje civilizacijų teorijoje (poašinių civilizacijų genezės ir plėtros koncepcijoje) vaizduoja Shmuel Noah Eisenstadt. Jei Eisenstadtui abejonių nekėlė faktas, kad elitai gimsta kaip savotiškos sąmoningumo agentūros, pirmosios atsiliepiančios į moralinius reikalavimus keliančią (transcendentinę) įtampą tarp šiapusinės ir anapusinės realybių, mes galime suabejoti, ar taip gimsta ir plėtojasi nūdienos intelektualiniai sąjūdžiai bei juos įkūnijantys elitai. Reikalas tas, kad socialinės erdvės desakralizacija bei sąmonės sekuliarizacija moderniajame pasaulyje intelektualams ir kultūriniams elitams paspendė spąstus, kurie jei ir negraso intelektualinių sąjūdžių ir kultūrinių elitų išlikimui, tai mažų mažiausiai kelia jiems radikalaus persiorientavimo būtinybę.

Šiuo požiūriu itin įdomi Vokietijos patirtis. Gerai žinoma, kad pokario Vokietijos intelektualų karta — ypač garsioji *Grupė 47* — savo visuomenės ir kultūros kritika tiesiog išgelbėjo Vokietijos garbę, apgynė jos orumą. Niekam nepavyko kritiškiau išanalizuoti totalitarinės Vokietijos ir atlikti politiškai, moraliai bei intelektualiai įtaigesnės nacionalsocializmo diskreditacijos už pačius vokiečių intelektualus — pradedant politikais Konradu Adenaueriu bei Willy Brandtu ir baigiant tokiais literatūros intelektualais kaip Günter Grass, Heinrich Böll, Peter Weiss, Martin Walser, Sigfried Lenz, Erich Fried ir Hans Magnus Enzensberger. Ne veltui Jochen Vogt pastebi:

> Socialinis teoretikas Niklas Luhmann kartą yra atkreipęs dėmesį, jog patys svariausi ‚senosios' [Vokietijos] Federatyvinės Respublikos pasiekimai buvo tvirta *integracija į Vakarus*, viena vertus, ir *diskusijos bei protesto kultūros* išplėtojimas, kita vertus. Jei pirmoji buvo politinis tikslas (klasikine prasme — nuo Adenauerio iki Schmidto ir Kohlio), tai antrasis gali būti suprastas tik kaip sociokultūrinės transformacijos ir kasdienybės politikos rezultatas, sąlygotas substancialaus Grupės 47 nonkonformistinės

literatūros ir vėlesnio, neliteratūrinio studentų sąjūdžio įnašo. Šį sąryšį pabrėžė Alfred Andersch savo pokalbyje su Enzensbergeriu. [...] Kelioms Vakarų Vokietijos kartoms šioji literatūra tapo individualiai atsakingos ir viešai artikuliuotos įsigalėjusių nuomonių bei valstybės reikalų kritikos modeliu.[16]

Grupė 47 savąja kritika ne tik, Franko Schirrmacherio pastebėjimu, sustiprino socialinę sistemą, bet ir sukūrė vienišų moralistų bei atminties lauko pagalbinių darbininkų intelektualinį sąjūdį.[17] Bet apie 1980-uosius šioji išties galinga pokario Vokietijos intelektualinė tradicija (nonkonformistinės socialinės kritikos ir įspūdingai ją įkūnijančios „atminties prozos" tradicija) pradėjo akivaizdžiai blėsti. Vokiečių literatūrą užplūdo „kasdienybės proza", *suspense*, *fantasy*, *metafiction*, postmodernistinė ir pramoginė literatūra, jau neminint iš angloamerikiečių šiuolaikinės tradicijos atkeliavusio ribų tarp aukštosios ir pramoginės literatūrų nutrynimo. Günter Grass paskubėjo pranešti apie politinės kultūros saulėlydį susivienijusioje Vokietijoje, pavadindamas jį didžiąja netektimi. Daugelis pradėjo prisiminti įspūdingą Norberto Eliaso teoriją, skelbiančią, jog „kolektyvinė trauma — net ir tokia gili kaip nacionalsocializmas, karas ir pralaimėjimas, o kartu ir daugiau ar mažiau įsisąmoninta vokiečių kaltė — negali prasiskverbti iki *trečios* kartos".[18]

Bet 1987-ųjų Vokietijoje būta ir optimistiškesnių aptariamųjų permainų vertinimų. Ypač tai pasakytina apie Hanso Magnuso Enzensbergerio optimistišką teoriją, konstatuojančią ir sykiu pranašaujančią neišvengiamą *protesto socializaciją*, kuri savo ruožtu išplaukia iš *opozicijos populiarizacijos ir demokratizacijos*. Jo mintys susisieja su Luhmanno idėja apie *diskusijos bei protesto kultūros* išplitimą Vokietijoje. Enzensberger ir Luhmann, ko gero, pirmieji pajuto, kad *ypatingojo intelektualo* (Michelio Foucault terminą pavartojant) mitas sklaidosi akyse.

[16] Ten pat, p. 13.
[17] Ten pat, p. 12.
[18] Žr. ten pat, p. 17; p. 19-20.

„Ypatingojo intelektualo eros" pabaigą lydėjo tradicinių intelektualų vaidmenų socializacija.

Apie šių „ypatingojo intelektualo" vaidmenų socializaciją prabilęs Enzensberger atvirai dėsto, jog net per lupą žiūrėdamas neberasi autoriaus, kuris mūsų dienomis rimtai įtikėtų, jog jis/ji yra tautos sąžinė — intelektualai, pasak jo, pradeda įsisąmoninti, kad jų ilgai vaidintam auklėtojų ir mokytojų vaidmeniui atėjo pabaiga. Anot jo,

> Toks žmogus kaip Böll nebuvo istorinis atsitiktinumas. Böll buvo Konrado Adenauerio negatyvus dubleris. Tuometinei visuomenei reikėjo staigių pasirodymų: būtent šitaip ir pasirodė autoritetas ir kontrautoritetas. Faktas, kad tokios figūros šiandien nebeegzistuoja, nebūtinai reiškia talento ar charakterio stoką. Turbūt viskas čia paprasčiau: tokios figūros tapo nebereikalingos. Manau, jog mes tapome tokių vaidmenų socializacijos liudininkais. Mes praradome Heinrichą Böllį. Bet mes įgijome *Amnesty International* ir *Greenpeace*.[19]

Manau, jog ši Enzensbergerio mintis užčiuopia patį mūsų svarstomosios problemos nervą. Aktyvioje visuomenėje (nesvarbu, kaip mes ją pavadinsime — pilietine ar atvira) neišvengiamai pakinta ir intelektualų socialiniai vaidmenys. Iš „trečiojo brolio" ar tiesiog kvailelio (o juk būtent šitaip intelektualo situaciją yra įvardinęs Ralf Dahrendorf), niūraus pesimisto, liūdno ir sykiu šiek tiek žaismingo skeptiko, vienišo moralisto ar visuotiniam ne(pasi)tikėjimui pasmerktos Kasandros intelektualas norom nenorom turi pavirsti į interpretacinių bendruomenių ir kritinių kolektyvų organizatorių.

Vienišo ir ypatingo intelektualo vaidmens užgesimas — kad ir kaip nesinorėtų šito pripažinti — sietinas ne su kuo kitu, o su ta pačia moderniojoje visuomenėje besiplėtojančia sąmonės sekuliarizacija. Iš anachoretinio išminčiaus, asketiško vienišiaus, genialaus atsiskyrėlio, religinio pranašo ar sakralinio teksto inter-

---

[19] Cituota iš *ibid.*, p. 18.

pretatoriaus (o juos ir derėtų laikyti šiuolaikinio intelektualo socialiniais prototipais) lieka viso labo tik politinių diskusijų ir apskritai intelektualinių debatų moderatorius ar net eilinis jų dalyvis, t.y. aktyvios visuomenės pilietis. Aktyviai visuomenei reikalingi ne vieniši moralistai ir niūrūs skeptikai, o veržlūs ir mobilūs kritiniai kolektyvai, t.y. aktyvūs kultūriniai elitai.

Aktyvūs kultūriniai elitai galingai priešinasi dar vienai — ir ganėtinai nemaloniai, netgi pavojingai — nūdienos pasaulio tendencijai, kurią būtų galima įvardinti kaip sparčią intelektualų integraciją į ekonominės ir politinės galios sferą, arba, paprasčiau tariant, pačią tikriausią jų biurokratizaciją. Pastaroji grėsmė randasi nebūtinai dėl intelektualų pagundos žaisti jėgos žaidimus, administruoti ir valdyti vieniems kitus. Jei mes ir pastebime panašią socialinę simptomatiką, tarkim, JAV ir Lietuvoje, iš to anaiptol neplaukia išvada, kad išoriškai panašūs reiškiniai ar tendencijos yra sąlygoti tų pačių priežasčių.

JAV ir daugelyje kitų Vakarų šalių intelektualų biurokratizaciją greičiausiai skatina įvairios „racionalizacijos" (pastarąją suvokiant klasikine prasme, t.y. Maxo Weberio koncepcijos kontekste) atmainos ir akademinio pasaulio globalizacija bei jo svarbos išaugimas (lydimas, be kita ko, ir gan paradoksalaus Vakarų akademinės sferos fragmentacijos proceso, tam tikro intelektualinio sektantizmo ir panašių tendencijų, kurių kompleksas Vakaruose ir sukuria tą keistąjį „uždarą atvirumą"), o Lietuvoje ir panašiose šalyse — arba ekonomiškai ir civilizaciškai atsilikusiose, arba patiriančiose skausmingas restruktūracijas — intelektualai biurokratizuojami veikiau iš skurdo, lydimo administracinės galios iliuzijų ir keistoko reiškinio, kurį aš pavadinčiau struktūrų mitu.

Neretai atsitinka taip, kad išsivadavusios pokolonijinės šalys iš savo buvusių metropolijų gauna neįprastą palikimą — paveldi milžinišką intelektualinių ir akademinių institucijų tinklą, kurio kokybiškas funkcionavimas būdavo palaikomas iš metropolijos atvykusių specialistų. Būtent toks likimas ištiko

nūdienos Indiją, kurioje, taikliu Edwardo Shilso pastebėjimu, patys geriausi žmonės būtinai „padabinami" administraciniais rūpesčiais ir organizaciniais uždaviniais.[20] Anot Shilso, institucinė konstrukcija pareikalauja tokių didžiulių sąnaudų, kad nieko nebelieka kasdienei tokios konstrukcijos gyvybei palaikyti: visa kūrybinė ir intelektualinė energija išeikvojama institucijų kūrimui, bet, deja, jos nebelieka tikrajai tų institucijų paskirčiai realizuoti ir išliekančioms intelektualinėms bei kultūrinėms vertybėms sukurti.

Iš čia ir minėtasis struktūrų mitas: jei šalis ir jos kultūra stokoja autonomiškų intelektualinių/kultūrinių bendruomenių ar tiesiog neturi tokių bendruomenių tradicijos, joje neišvengiamai bus palaikomas prietaras, kad vienus kultūrinius funkcionierius būtinai reikia pakeisti kitais (labiau išsilavinusiais, turinčiais mokslinius laipsnius ir akademines regalijas, na ir tiesiog kūrybingesniais) — o tada jau kultūros ir mokslo reikalai tikrai pajudės į priekį. Svarbu pakeisti žmones ir sukurti dar vieną — tik šįsyk, be jokios abejonės, nepalyginamai tobulesnę — struktūrą. Nesvarbu, kad kultūra stokoja pilnakraujės kasdienybės, vaisingų įtampų kupinos egzistencijos. Tokiai inversinei kultūros logikai, palaikomai dvasios biurokratų ir kultūrinių funkcionierių, svarbiausias atrodo kūrybingos kasdienybės ir tylių, nematomų kultūros procesų pakeitimas kultūriškai sublimuotais jėgos ir savo asmenų reikšmingumo ritualais, biurokratinėmis apeigomis, administracinėmis raudomis arba šventėmis — žodžiu, jėgos žaidimais kultūroje.

Implikacija šioje vietoje peršasi gan paprasta: esą mokslą ir kultūrą reikia valdyti, jie šaukte šaukiasi tam tikros inžinerijos. Kultūros realybę sukuria ir palaiko ne talentų migracija ir konkurencija, ne intelektualinės/akademinės bendruomenės ar apskritai autonomiški kultūriniai elitai, o išmintinga kultūros stra-

[20] Žr. Edward Shils, *The Intellectual between Tradition and Modernity: The Indian Situation* (*Comparative Studies in Society and History*, Supplement 1) (The Hague: Mouton & Co, 1961), p. 58.

tegija, kultūros politika ir, savaime suprantama, gerai veikiančios struktūros bei institucijos. Šitaip formuojasi oficiozinė, žinybinė kultūros logika, labai norinti kultūrinių elitų daugiskaitą pakeisti kultūrinio elito vienaskaita. Šitaip įsigali struktūrinis naujadaras, kurį aš pavadinčiau jėgos elitu kultūroje. Pagaliau šitaip gimsta ir Lietuvos kultūros kongresai.

Ne veltui Shils, aptardamas Indijos intelektualinio gyvenimo institucinę sistemą, atkreipė dėmesį į moderniosios kultūros ir moderniojo intelektualinio gyvenimo tradicijų nebuvimą Indijoje — šioje tradicinės kultūros ir apskritai tradicijos šalyje *par excellence*. Pasak Shilso, bramaniškoji tradicija reikalauja garbingumo bei savidisciplinos, bet tai ne tas garbingumas ir ne tas savęs disciplinavimas, kokių reikalauja modernusis intelektualinis gyvenimas.[21] Štai kodėl Shils akcentavo didžiąją ateities būtinybę šią Indijos tradiciją paversti tokiais sentimentais ir tikėjimais, kurie būtini šiuolaikiniam mokslui, moksliniam tyrinėjimui ir literatūrai.[22]

Anaiptol nesiruošiu lengva ranka sulyginti nūdienos Lietuvos ir Indijos akademinio gyvenimo bei bendrosios kultūros situacijos: kad ir kokias sąmonės bei kultūros deformacijas būtų patyrusi postkomunistinė Lietuva, ji buvo ir yra Vakarų civilizacijos fragmentas. Bet akivaizdu ir tai, kad Lietuva stokoja laisvų, nepriklausomų, autonomiškų, žinybinių jėgos žaidimų atžvilgiu emancipuotų intelektualinių ir kultūrinių bendruomenių tradicijos. Šioji moderniojo intelektualinio gyvenimo tradicija, be kita ko, pabrėžia ne tik kolektyvinį pasišventimą tiesai ir mokslui, bet ir bendruomenės narių lygybę bei vienodą pasišventimą pologui, įsipareigojimą kritiškai apklausinėti viską, kas nusipelno kritinės analizės, o sykiu, vadinasi, ir pagarbos. Itin vykusiai tokią autonomišką akademinę/intelektualinę bendruomenę aptaria Shils:

---

[21] Žr. ten pat.
[22] Žr. ten pat.

Šioji bendruomenė yra palaikoma rašytinės, sakytinės ir spausdintinės komunikacijos; ji palaikoma diskusijos, vykstančios iš kartos į kartą ir tarp kartų, studentų ir dėstytojų akistatoje, tarp kolegų, o kartu ir tarp profesionalių intelektualių ir mėgėjiškai išsilavinusių klasių. Tokią diskusiją plėtoti labai nelengva, kadangi nuolatos iškyla pavojus, kad ji, viena vertus, gali nusiristi į kraštutinę specializaciją ir, kita vertus, į negarbų, tuščią ir nerūpestingą diletantizmą. Amerikoje specializacija tapo tokia apčiuopiama realija, jog ji vos nesuardė tų ryšių, kurie intelektualus susieja į intelektualinę bendruomenę. Bet kadangi specializacija vyko kaip išcentrinis judėjimas ir atsispyrė nuo tokio pamato bei tradicijos, kurie garantavo aukštus standartus, panašu, kad specializacija ir toliau — perdėm techninėje plotmėje — sėkmingai plėtosis. Kad ir kaip būtų, bet Indijoje intelektualinė diskusija, jei ji ir įvyksta, rutuliojasi beorėje erdvėje. Vienas labai mąslus mokslininkas, prieš daugelį metų studijavęs Vokietijoje, pasakė, jog Indijos mokslo bėda yra ta, kad Indija mėgino kurti mokslą taikomojo mokslo ir kraštutinės specializacijos epochoje, neturėdama grynojo mokslo ir modernios kultūros bendrosios tradicijos matricos.[23]

Tad intelektualinės bendruomenės — galime kuo puikiausiai jas vadinti ir mobiliais, veržliais kritiniais kolektyvais, ir autonomiškais kultūriniais elitais, ir interpretacinėmis bendruomenėmis — gali tapti galingu intelektualų biurokratizacijos atoveiksmiu. Kalbant *in medias res*, kritiniai kolektyvai / interpretacinės bendruomenės atgaivina nedidelių utopinių bendruomenių, smulkaus masto intelektualinių eksperimentų ir apskritai utopinės apšvietos tradiciją. (Bet argi ne religinis / politinis sektantizmas, įvairios alternatyvinės bendruomenės, nepriklausomų tyrinėtojų ir nepriklausomos ekspertizės tradicija — nė neminint įspūdingos utopinės minties ir apskritai utopizmo tradicijos — žymia dalimi sąlygojo anglų-amerikiečių kritinės intelektualinės kultūros, visuomenės ir kultūros kritikos susiformavimą?)

---

[23] Ten pat.

Nedidelės intelektualinės bendruomenės ne tik socializuoja protestą bei kritiškai analizuoja savąją visuomenę ir kultūrą; jos kartas nuo karto gali pasiūlyti ir alternatyvinių socialinės raidos ar kultūros plėtros scenarijų, nesutampančių su tomis šalies ateities vizijomis (ar kritiškai apklausinėjančių tuos oficialius ateities projektus), kurias/kuriuos visuomenei pateikia politinis elitas, kontroliuojančios struktūros arba minėtasis „jėgos elitas kultūroje". Šia prasme kiekvienos visuomenės kultūriniai elitai skausmingai balansuoja ir renkasi tarp alternatyvinių scenarijų ir jėgos žaidimų.

Kaip minėta, nūdienos Vakarų civilizacijai būdinga laipsniška socialinės erdvės desakralizacija ir sąmonės sekuliarizacija jau nebepalieka vietos nei vienišo, didingo inelektualo socialiniam reikšmingumui, nei apskritai ypatingojo intelektualo mitui. Aktyviai visuomenei vienišo intelektualo balso — sąžinės, garbės ir padorumo personifikacijos — nebereikia. Tokioje visuomenėje intelektualų misija tampa ištisos protesto kultūros plėtojimas bei kritinių kolektyvų formavimas. Kartais gali suabejoti net intelektualu, kaip ypatingos socialinės grupės (svetimųjų, pasauliečių, kurių mąstyme ir kūryboje tikrovės kritika ar net jos paneigimas paradoksaliausiu būdu sutampa su tos pačios tikrovės kultūrine ar net simboline reprezentacija), ateitimi. Juk visiškai pagrįstai gali kilti klausimai: ar ir toliau egzistuos intelektualai? Jei nebeliks socialinių funkcijų personalizacijos, o protestas ir kritika vis labiau socializuosis, ar jie nebus paprasčiausiai išstumti įvairių socialinių sąjūdžių?

Nedarykime skubotų išvadų ir neapsigaukime: kad ir kiek čia analizuojamos simptomatikos bei tendencijų įžvelgtume nūdienos Lietuvoje, neverta JAV ar Vakarų Europos visuomenėse vykstančių procesų analizės išvadų beatodairiškai ekstrapoliuoti Lietuvos intelektualų ir kultūrinių elitų socialinei situacijai. Tiesą sakant, Lietuva neturėjo ir neturi išplėtotos (neskaitant kelių išimtinių atvejų, daugiausia susijusių su liberaliąja išeivija, kurie tik patvirtina taisyklę) anglosaksiško tipo socialinės ir

kultūrinės kritikos. O kadangi iki šiol neturime kritinės, perspėjamosios intelektualinės kultūros — jau nekalbant apie ištisą kritikos ir protesto kultūrą, — tai neverta viltis, kad artimiausiu metu mūsuose įvyks kritiško, skeptiško intelektualo socialinių funkcijų bei vaidmenų socializacija. Kitaip tariant, nematau jokio pagrindo prognozuoti, kad kritiniai socialiniai sąjūdžiai išstums ir pakeis pavienius intelektualus.

Priešingai, Lietuvoje vis dar tebegajūs ypatingo intelektualo ir ypač filosofo mitai (įdomu, kad šalies masinės informacijos priemonės lengva ranka skambiu „filosofo" vardu gali pakrikštyti ką tik nori — anaiptol ne tik filosofijos profesorių, bet ir laisvai, be jokių loginių, metodologinių ar apskritai akademinių „stabdžių" teorizuojantį, t.y. šnekantį kas tik šauna į galvą, žurnalistą, politiką ar pranašą). Skirtingai nuo Vakarų šalių akademinių ir literatūrinių intelektualų, daugelis lietuvių intelektualų gan nesunkiai patiria savo socialinį reikšmingumą ir/ar net politinį autoritetą. (Ar tai ir nebus pagrindinė priežastis tų neišsipildžiusių pranašysčių, kurios žadėjo kone ištisą Lietuvos intelektualų egzodą, t.y. nepalankios ekonominės situacijos ir prastų darbo sąlygų nulemtą kone masinį emigravimą į Vakarus? Kaip žinoma, taip neįvyko: jei nepainiosime menininkų ir intelektualų, teks pripažinti, kad jokių esminių nuostolių Lietuvos intelektualinė sfera nepatyrė, tad minėtąją pranašystę belieka vertinti kaip sužlugusią.)

Turbūt iš čia ir neretai entuziastingas laisvojo intelektualo traktavimas, ypač gaivališkai prasiveržęs prieš keletą metų. Pakanka prisiminti, ką 1993 metų *Metmenų* anketai „Kultūrinė situacija: Vakarai ir Lietuva" rašė Ričardas Gavelis:

> Bet vis dėlto turiu šiokių tokių vilčių. Kaip tik dėka to iškritimo iš bendros raidos Lietuvoje išlaikėme kitur jau beveik išnykusį žvėrelį: laisvą intelektualą. Europoje, o ypač Amerikoje, tokių žvėrelių iš esmės nebeliko. Ten intelektualas beveik visada yra akademinio rato žmogus. O tai reiškia, kad neišvengiamai tampa valstybės hierarchijos nariu, net jeigu dėsto privačiame universi-

tete. Norom nenorom taikosi prie akademinės karjeros taisyklių, prie siauro akademinio pasaulėlio, prie siaurai specifikuoto referentinio rato. Laisvų intelektualinių žvėrių — tokių, kokie kitados buvo Russell ar Sartre — laikai pasaulyje praėjo. [...] Lietuvoje tikras intelektualas kol kas nori nenori yra laisvas, nes įtakingas akademinis pasaulis iš esmės neegzistuoja. Todėl pavieniai laisvi intelektualai turi didesnės įtakos bendrosios kultūros raidai, negu kur kitur. [...] Laikyčiau tatai teigiamu dalyku. Laisvi intelektualai lūžių ir sumaišties laikais yra naudingesni, negu sustabarėjusios intelektualinės struktūros. Individai yra lankstesni, labiau linkę į rizikingus žygius, nebijo prarasti akademinių pareigų ar akademinio autoriteto. Viliuosi, kad tik laisvieji intelektualai ir pradės pirmąjį Lietuvos bendrosios kultūros sinchronizavimo su pasauliu etapą.[24]

Iš esmės pritardamas daugeliui Gavelio teiginių, pridurčiau, kad intelektualai turbūt nėra determinuoti savojo socialinio ir net kultūrinio konteksto: nuvykę į Vakarų šalis, Lietuvos kultūrinių elitų žmonės gali funkcionuoti kaip akademiniai intelektualai (net niekad nebuvę „šimtaprocentiniais" akademikais Lietuvoje), lygiai kaip išeivijos akademiniai intelektualai tikrais visuomenės ir kultūros kritikais („laisvaisiais intelektualais", kaip pasakytų Gavelis) gali tapti tik funkcionuodami savojoje visuomenėje ir kultūroje ar net kartas nuo karto atvykdami į savo šalį, t.y. empiriškai prisilytėdami prie realių, visuomenėje bei kultūroje vykstančių procesų. Žodžiu, intelektualai savo krašte ir kitoje visuomenėje / egzilyje gali kuo puikiausiai atlikti skirtingus socialinius vaidmenis. Akademiku galima tapti daug kur; tuo tarpu socialiniu ir kultūriniu kritiku tampa tik tas/ta, kas savosios visuomenės ir kultūros negatyvias tendencijas, jose slypinčius pavojus žmoniškumui ar tiesiog reakcingus prietarus ryžtasi perleisti per savo individualią egzistencinę bei socialinę patirtį ir išgyventi kaip savo paties/pačios asmenybės dramą.

---

[24] Ričardas Gavelis, „Kultūrinė situacija: Vakarai ir Lietuva: I," *Metmenys*, Nr. 64(1993), p. 80-81.

Tai labai nelengva suprasti tiems, kam kultūra tėra politinių ambicijų įgyvendinimo ar ideologinių/politinių kovų instrumentas, kam visuomenė ir jos kultūrinė kūryba yra viso labo tik įvairių galios hierarchijų žaismo, jėgos žaidimų ir personalinių galios projekcijų erdvė bei atspindys. Tikrąsias visuomenės ir kultūros kritikos ištakas — tiek intelektualines, tiek socialines, tiek egzistencines — ir prielaidas itin sunku perprasti ir tiems, kurių sąmonėje bei asmenybės struktūroje kritinė analizė nėra atsiskyrusi nuo sentimento. Ar ne iš čia ir socialinės bei kultūrinės kritikos demonizavimas, taip giliai įsišaknijęs Lietuvoje? Ar ne iš čia ir lojalumo tapatinimas su garbinimu?

Bet pavieniai intelektualai — kad ir kokį magišką poveikį jie darytų, kad ir kiek populiarūs jie būtų Lietuvoje — visuomenės anomijos (jei tik ne visiškos dekompozicijos) situacijoje negali savajai kultūrai daryti to paveikio, kurį jai daro apie kultūros žurnalus besitelkiantys kultūriniai sąjūdžiai/autonomiški kultūriniai elitai. Net ir patys kritiškiausi, skeptiškiausi Lietuvos intelektualai — tokie kaip Arvydas Šliogeris, Ričardas Gavelis, Valdemaras Kukulas, Arvydas Juozaitis ar Rolandas Rastauskas — negali atstoti minėtųjų kritinių kolektyvų ar intelektualinių bendruomenių. Nūdienos Lietuvai verkiant reikalinga ne tik kritinė ir perspėjamoji kultūra ar kritikos ir protesto kultūra, atliekanti intelektualinės blogio prevencijos funkciją, bet ir paprasčiausia individų asociatyvinės galios bei socialinio ryšio galimumo demonstracija. Priešingu atveju gali atsitikti taip, kad Lietuvoje labai greitai prasmės nustos bet kokie aktyvios, atviros ar tiesiog pilietinės visuomenės kūrimo projektai, kadangi nebeliks pačios visuomenės — liks tik visų karo prieš visus būsenos apimti, atomizuoti, viktimizuoti, anapus normų, vertybių ir net elementarių susitarimų gyvenantys individai.

Šiuo klausimu itin įžvalgiai yra rašęs Arvydas Šliogeris, kurį, beje, galima laikyti vieninteliu Lietuvos kultūriniu konservatoriumi *par excellence* — ne restauracininku, aklu ir kurčiu nūdienos pasaulio realijoms, o giliu ir įžvalgiu intelektualu, kri-

tiškai apklausinėjančiu ne tik jam svetimas modernybės hipertrofijas, bet ir jo paties mąstymą bei kūrybą subrandinusią tradiciją. Šliogeris pastebi:

> Keleri nepriklausomybės metai parodė mūsų bejėgiškumą racionaliai tvarkyti savo dabartį, sveiko proto ir net apskritai proto stoką. Ką gali nuveikti ta menka saujelė žmonių — veikiančių ir mąstančių, — dar sugebančių pasaulį matyti aiškiai, paprastai, blaiviu ir šaltu žvilgsniu? Jų esama, tačiau jie bejėgiai, nes paradui vadovauja tamsuomenė ir jos stabai. Ar yra kokios nors vilties? Taip, yra, tačiau toji viltis miglota ir nepaverčiama techniniu projektu, nes giliausia savo esme ji yra netechninė, antitechninė. Savo viltis aš sieju su spontanišku kūrimusi naujų nedidelių bendruomenių, kur galės pradėti augti organiškos ateities bendruomeninio gyvenimo formos. Tačiau tos naujos bendrystės formos gali atsirasti tik kur nors už esamų „organizuotų" gyvenimo formų (politinių, religinių, ekonominių, edukacinių) ribų. Tų bendruomenių kūrėjai privalo tarti ryžtingą *Ne* visoms, absoliučiai visoms dabar vyraujančioms išorinio ir vidinio gyvenimo struktūroms, nes tos struktūros iš tikrųjų yra mirusios ir gyvuoja tik iš inercijos. Demokratija, laisvė, gerovė, dvasiškumas, tiesa, sąžinė, krikščionybė, kultūra, tradicija — visa tai dabar yra ideologinis veblenimas arba saviapgaulė. Jei „vertybės" ir gyvenimo formos liks tos pačios, tiems dalykams įpūsti gyvastį nebeįmanoma. Kodėl aš kalbu apie naujo tipo bendruomenių kūrimąsi? Juk iškyla pavojus, kad susikūrusi bendruomenė bus tik paranojiškų kliedesių ir ciniškų Rasputino tipo vadukų valdoma vergų ir šizofrenikų banda. Tokių sektų dabarties pasaulyje daugiau negu reikia. Autentiškos bendruomenės formavimasis susijęs su didžiule rizika. Bet kitos išeities nėra, nes vienišas žmogus yra bejėgis.[25]

Neaišku, ar pats Šliogeris priimtų tokią jo išsakytosios minties implikaciją, bet, atrodo, nedideli socialinio ryšio ansambliai, susikūrę kaip autentiškumo siekiančios ir vaizduotės principui atstovaujančios (=utopinės) bendruomenės — esančios anapus „esamų ‚organizuotų' gyvenimo formų (politinių, religinių,

[25] Arvydas Šliogeris, *Konservatoriaus išpažintys: 1988-1994 metų tekstai* (Vilnius: Pradai, 1995), p. 22-23.

ekonominių, edukacinių) ribų", — galėtų tapti tikrąja alternatyva ne tik skurdžios realybės principui bei jo atstovaujamai socialinei inžinerijai (=jėgos žaidimams), bet ir vienišo, silpno žmogaus desperatiškoms pastangoms įprasminti savo paties/pačios egzistenciją ir visuomenės gyvenimą. Tad *Taip*, ištartas alternatyviniam ateities projektui/socialiniam scenarijui, neišvengiamai implikuoja *Ne* kultūriškai sublimuotoms, „sutaurintoms" prievartos struktūroms bei jų įteisinamiems jėgos žaidimams.

Pačioje savo samprotavimų pabaigoje norėčiau iškelti šiuo metu daug kur svarstomą klausimą apie ateities visuomenės intelektualų socialinius vaidmenis ir jų socialinį reikšmingumą. Įdomi diskusija šiuo klausimu yra įvykusi Ispanijoje. Įžymus ispanų literatūros kritikas ir rašytojas Manuel Vázquez Montalbán (ypač pagarsėjęs savo detektyviniais romanais), žurnalisto paklaustas, ar intelektualai ateityje sugebės išlikti socialiai reikšmingi, atsakė:

> Nieku gyvu. Vienintelis dalykas, būsiantis reikšmingas ateityje, yra televizijos gigantas CNN; per jį į visą pasaulį sklis tiesa, o atramine jo asmenybe taps Jane Fonda. Ryšys tarp CNN ir Jane's Fonda ir bus vienintelis organiškas intelektualas visame pasaulyje... Mano požiūriu, situacija yra ganėtinai bauginanti. O todėl ir labiau pasikliauju intelektualais, pasirodančiais viešumoje kolektyvų, o ne pavienių individų vaidmenyse. Be jokios abejonės, aš tikiu, kad išliks ir gyvuos socialinė kritika, bet ji kils socialiniuose sąjūdžiuose. Pačiuose pažangiausiuose Europos sąjūdžiuose tokiai kritikai atstovauja antirasistinės, ekologinės ir antimilitaristinės pozicijos; tokie [kolektyviniai] intelektualai išties domina mane, nes jie iš tikrųjų gali kažką pasiekti. Bet vienintelis dalykas, kuriam tinkame mes — individualistiniai intelektualai, — yra bendruomenių formavimas... Pamažu intelektualų vaidmuo išaugs, bet sykiu iškils ir stipresni kritiniai kolektyvai...[26]

Greičiausiai tai ir yra bene tiksliausias ir įžvalgiausias atsakymas į klausimą, ar intelektualai, kaip socialinė grupė *sui ge-*

---

[26] Cituota iš Vogt, „Have the Intellectuals Failed?", *op. cit.*, p. 23.

neris, išliks ateities visuomenėse. Jie išliks ir tęs savo socialinius vaidmenis, veikdami kaip bendruomenes kuriantys, savąją visuomenę nuo anomijos ir galimos dekompozicijos apsaugantys, socialinio blogio intelektualinę prevenciją atliekantys ir visuomenę aktyvinantys elitai. Turbūt ne kam kitam, o jiems lemta tarpininkauti tarp įvairių visuomenių ir jų kultūrų, skirtingų egzistencinės ir socialinės patirties modelių, o svarbiausia — tarp skirtingų, bet viena kitai būtinų, viena kitą papildančių žmoniškumo formų, t.y. žmogiškosios tapatybės, sąžinės, orumo ir vilties formų.

Šiuo požiūriu manoji ateities Lietuvos vizija anaiptol nėra pesimistinė. Tokių kolektyvinių kritikų ir interpretatorių, apie kokius užsimena Montalbán, Lietuvoje pradėjo rastis kartu su (deja, jau užgesusiu) *Sietynu*: tai bene pirmasis atvejis dabartinėje Lietuvoje, kada jaunų intelektualų — Dariaus Kuolio, Liudviko Jakimavičiaus ir Valdo Papievio — leidžiamas žurnalas sutapo su kultūriniu/intelektualiniu sąjūdžiu, kartu suformuodamas ir kolektyvinį kritiką bei interpretatorių. O jei prisiminsime dar ir *Šiaurės Atėnus*, *Krantus* (pastarasis žurnalas pasitarnavo daugiau kaip šviesaus atminimo Vaidoto Daunio personalinių pasaulėjautos ir pasaulėžiūros projekcijų bei intelektualinių intuicijų erdvė), Vaidoto Daunio atgaivintą, o dabar jau Arvydo Juozaičio leidžiamą *Naująją Romuvą*, *Naująjį židinį* ar jau minėtąją intelektualinę *Kultūros barų*, *Baltų lankų* ir *Metmenų* konsteliaciją, pasirodys aišku, kad Lietuvoje veikia nemažai nedidelių, mobilių, save organizuojančių ir aktyvuojančių kultūrinių elitų, nieko bendra neturinčių su žinybiniu jėgos elitu kultūroje (tiesą sakant, tai tiesiog paraleliškos, veik nesusiliečiančios realybės).

Įdomu, kad šitos kultūrinės koalicijos ir intelektualiniai aljansai anaiptol neužgožia pavienių intelektualų, kurių asmenybės bei pasaulėjautos kontūrai sukuria ir žurnalo profilius. Nūdienos *Kultūros barai* yra tiesog neįsivaizduojami be Bronio Savukyno, kuris kažkada tarybinės Kultūros ministerijos administruotą

meninės saviveiklos ir masinių švenčių oficiozą sugebėjo paversti elitiniu kultūros žurnalu; *Metmenys* yra visų pirma Vytauto Kavolio kūrinys; *Baltos lankos* susiformavo kaip Algirdo Juliaus Greimo, Sauliaus Žuko, Arūno Sverdiolo ir Vytauto Kavolio intelektualinio aljanso dokumentas; lygiai taip pat vargiai įmanoma įsivaizduoti *Naująjį židinį* be Petro Kimbrio ir Vytauto Ališausko; kad ir kiek keistųsi *Šiaurės Atėnų* redakcijos sudėtis ar svarstomų temų bei problemų ratas, visada gali pajusti tylų, nematomą, bet savaitraščio gyvybei palaikyti esmingai svarbų Laimanto Jonušio dalyvavimą.

Todėl ir turiu šiokios tokios vilties, kad į XXI amžių Lietuva įžengs, svarstydama gerokai įdomesnes problemas nei šalies įvaizdį pasaulyje teršianti paslaptingų tarptautinių organizacijų veikla, kosmopolitizmo grėsmė lietuviškajam identitetui ir tautinei kultūrai, visuomenės ir kultūros kritikos daroma žala tautinės sąmonės integralumui bei orumui ir panašiai. Gal nūdienos lietuvių kultūrinių elitų pastangomis ir bus pasiektas mūsų šviesuomenės vidinis, nedokumentuotas susitarimas, jog domėtis ir savimi, ir visu likusiu pasauliu, mėginti aprėpti ir suvokti jo formų įvairovę yra nepalyginamai įdomiau ir prasmingiau nei laužyti galvą, kokioje šviesoje save pateikti Lietuvai, o Lietuvą — pasauliui.

1996 metų vasaris
Klaipėda

ĮSIVAIZDUOJAMŲ TAUTŲ IR MORALIZUOJANČIŲ KULTŪRŲ RITUALAI: KOL DEMONAI ŠĖLSTA

ARTŪRAS TEREŠKINAS

Brėžiant atstumą tarp tautinių vaizdinių stiliaus ir erotinės aistros pavidalų, šiuo rašiniu mėginama apibūdinti kai kurias postsovietinės lietuvių kultūros reikšmes, labiausiai koncentruojantis ties viena: kūnu ir jo sampratomis intelektualinių grumtynių arenose.[1] Mėginama suvokti, kodėl ir kaip tautinė ir intelektualinė retorika, vartodama ir apipavidalindama kūną ir jo seksualinius įvaizdžius, paverčia juos tautos kultūrinio išlikimo dilemomis. Kokiais būdais grumiantis dėl pirmenybės apibrėžti tautos santykį su seksualumu, kūnišku malonumu, įtvirtinti bei reprodukuoti dalyvaujančių tose grumtynėse ir stebinčių jas sąmonėje tautinės tapatybės standartus, prasitariama ir apie intelektualinius rūpesčius bei nerimastis, apie žūtbūtiną siekimą įreikšminti ir sureikšminti kolektyvinį sutarimą dėl to, kas yra tauta ir ką joje reiškia kūnas? Kaip patys intymiausi (ir sykiu labiausiai socialiai ir simboliškai sukruvinti) asmens būties as-

[1] Šis esė parašytas remiantis angliškuju variantu „National Bodies/Bodiless Nation: Erotics of National Disembodiment".

pektai susikerta su intelektualų reikalavimais kultūrai ir visuomenei[2], jų interpretuojamos dabarties ir įsivaizduojamos ateities troškimais? Kaip Lietuvos intelektualai konceptualizuoja išsilaisvinusios (ar besilaisvinančios) visuomenės erotinius spektaklius? Kaip socialiniai, kultūriniai, ekonominiai ir tautiniai rūpesčiai įsirėžia į erotinį ir erotizuotą tautiečių kūną?

Klaidžiojant apleisto, bet tarsi iš naujo „besistruktūrinančio" Vilniaus gatvėmis, nusikračiusiomis senų monumentų ir į jų vietą pasikvietusiomis tuštumą arba naujų nutautintų paminklų klyksmą (Zappa), stebima, kaip tautos ir kultūros „krizė" artikuliuojama intelektualų, kaip ta krizė įvaizdinama ir kaip tuose įvaizdžiuose slepiasi kultūros žmogaus susirūpinimas savo vieta tautinėje bendrijoje. Iš daugybės kasdien vykstančių spektaklių straipsnyje surenkamas tik nedidelis trupinys, efemeriškas ir fragmentiškas: mėginama užkliudyti istorijos ir intelektualo vaizduotės sukurtas mitologijas, kurios netikėtai susikerta su kasdienybės mitologijomis, kupinomis kičo, nuogo kūno ir prišiukšlintos gatvės kvapo.

Tekstai, kuriais mano samprotavimai remiasi, rašyti gerai žinomų Lietuvos kultūros žmonių, daugiausia rašytojų ir literatūros kritikų (kuriuos trumpumo dėlei vadinu intelektualais) 1993-95 metų laikotarpiu.[3] Pasirinkti tekstai labiausiai ir atspindi Lietuvos literatūrinio elito, kuris garsiausiai ir aiškiausiai artikuliuoja savo nuomones, sąmoningumo patirtis bei ištartis. Prieš pradedant reikia pabrėžti, kad straipsnyje nenagrinėjama oficiali valstybės kultūrinė ar švietimo politika; gilinamasi tik į vieną sąmoningumo tipą ar balsą, kuris kad ir vyrauja̧s, nėra vienintelis ar pats svarbiausias. Esė suskirstytas į trumpučius skyrelius.

---

2 Mano straipsnyje nesilaikoma griežtos terminologijos; terminų *tauta, visuomenė, pilietis* vartosena yra problematiška. Apie sudėtingą ir problematišką ryšį tarp šių sąvokų Lietuvoje žr. įžvalgų Algimanto Valantiejaus straipsnį „Modernusis lietuvių nacionalizmas: I", *Metmenys* 66 (1994): 108.

3 Pasinaudojama gal pora ir 1996 m. pradžioje rašytų tekstų.

Pirmame aprašoma tai, kaip intelektualai suvokia amžiaus galą Lietuvoje, antrame prisiliečiama prie įvaizdžių, kuriais apibūdinama tautinė „krizė"; trečiame mėginama teorizuoti apie Eroso cirkuliaciją „laukinio" kapitalizmo Lietuvoje, ketvirtame apibrėžiamos dichotomijos, kuriomis vadovaudamiesi kalbame apie savo ir kitų kūnus, penktame moralizuojama apie naujų įžvalgų galimybes.

1. Fin du monde

Dauguma tekstų, išspausdintų 1993-95, Lietuvos valstybingumo skleidimosi pačiame įkarštyje, kad ir kaip būtų paradoksalu, yra perpildyti tautinės ir kultūrinės krizės metaforų ir vaizdinių, teigiančių ne tautinio atgimimo ir savikūros džiaugsmus, bet tautinės katastrofos ir apokalipsės vargą. Tautos krizėje nusakymas? Apokalipsės įvaizdinimas?

Tauta, į kurios odą įsigraužusios amžiaus galo pranašystės ir tautinių ritualų griuvėsiai, krizėje. Postsovietinė realybė, dar gyva savo paminklais ir kaukėmis, intelektualui panėši į XIX šimtmečio Europos *fin de siècle*: ...„pasaulis ir laikas negailestingai ryja mūsų pasaulį ir mūsų laiką, kitaip sakant, mus pačius. Apgaulė yra manyti, kad literatūra ar kultūra žmogų šioje makabriškoje puotoje gali išgelbėti."[4] Virstantys monumentai; kylantys ir besidauginantys manekenai (žvilgtelk į Gedimino prospektą Vilniuje). Mirštančios oficialios folklorinės kultūros, taip puoselėto ceremoninio liaudies meno pastrykčiojimai. Kiču

---

[4] Liudvikas Jakimavičius, „Literatūra ir visuomenė", *Metai* 5 (1995): 84-85. Plg., pavyzdžiui, su austro Max Nordau mintimis jo veikale *Degeneracija* (1892): „...mūsų dienomis labiausiai išlavintuose protuose radosi neaiškių nuojautų apie Tautų Sutemas, kai visos saulės ir visos žvaigždės laipsniškai gęsta, o žmonija su jos institucijomis ir kūriniais nyksta mirštančio pasaulio viduryje". Cit. iš Elaine Showalter, *Sexual Anarchy: Gender and Culture at the Fin de Siècle* (London: Viking, 1990), 1.

apsidarę kioskeliai, iš kurių sklinda „profaniškos" reklamos, vengiančios eufemizmų dainuškos (lietuviškas rapas: „...jei kas neužmoka, *tuoj gauna per koką*...", „aš *noriu apsiženy*t su tavimi, nes bagota tu esi..."); *Playboy* video klipai naktinėse televizijos programose, striptizo spektakliai ir laikraščiai, žėrintys „kūniškomis" vinjetėmis. Pietų Amerikos muilo operos, siūlančios saldžią atgaivą nuo istorijos ir kasdienybės traumų ekonomiškai skurstančiai „liaudžiai", vietinės gamybos serialai, kupini keisčiausių intrigų (televizija kaip bendrų išgyvenimų ir vaizdinių pasaulis). Žibanti popkultūros semiotika. Vis ryškiau ir įžūliau kalbantys masinės kultūros spektakliai, metantys iššūkį intelektualų tvirtinamo kultūringumo autokratizmui. Visa tai vyksta dar besiformuojančios visuomenės, be ryškesnių kontūrų, aiškesnių hierarchijų ir vietų, akivaizdoje:

> „Vieninga socialinė visuomenė" subyrėjo į priešingų interesų grupes, o postkomunistinė visuomenė dar neturi aiškesnių kontūrų. Ideologiją išstūmė laisvos rinkos mechanizmas, atsidengė demoralizacijos bedugnė, kurioje prasmenga visi įstatymai ir valstybės institucijos. Tarsi nebėra kolektyvinių ryšių, kolektyvinių vilčių ir kolektyvinių siekimų išlipti iš sovietinės praeities ir įsitvirtinti laisvame pasaulyje.[5]

Senos socialinės tvarkos ryšiai sutrupėjo: rinka sugriovė tradicines tautines normas ir pradeda griauti viešo ir privataus gyvenimo reikšmes, kurios buvo giliai įsišaknijusios socialiniuose santykiuose ir kultūriniuose objektuose. Nebeliko stabilios visuomenės; formuojasi naují socialiniai sluoksniai, „atskirti vienas nuo kito milžiniškų algų ir pajamų skirtumais. Skleidžiasi laisvos rinkos diktuojamas gyvenimo būdas: rūpinkis pats savimi".[6] Lietuvos visuomenė tarsi tirpte tirpsta įvairiausių socialinių ir kultūrinių praktikų pluralizme. Pirmon vieton veržiasi tai, kas

---

5 Vytautas Kubilius, iš pokalbio „Rašytojas ir konjunktūra", *Metai* 5 (1993): 86.

6 Vytautas Kubilius, „Literatūra ir visuomenė", *Metai* 4 (1995): 94.

greičiausiai krenta į akis savo ryškumu ir vienareikšmiškumu, kas lengviausiai gali būti vartojama. Keičiasi ir tautinio bendrumo vietos: jomis vis labiau tampa turgus, supermarketas ir televizijos serialai, ne poezijos skaitymai provincijos miesteliuose. Menas ir literatūra nebėra vienintelės kultūros paradigmos.

Tokioje visuomenėje ne tiek daug vietos intelektualo, menininko, apskritai kūrėjo, kaip rimtosios ir aukštosios kultūros atstovo, teisei išsakyti savo troškimus ir baimes. Intelektualas — ne vienintelis tautos balsas. Išskirtinė jo vieta prarasta: nelabai kas jo klausosi, arba jei ir klausosi, tik iš įpratimo, su plačia skepticizmo šypsena:

> Socializmo virsmas pakeitė rašytojo statusą; jis nebėra valstybės institucija, reguliuojama iš viršaus, kuri savo ruožtu privalėjo reguliuoti visuomenės mintis ir nuotaikas nustatyta kryptimi. Menininkas — tiesos skelbėjas ezopine kalba — taip pat nebereikalingas visuomenei, kuri turi parlamentą ir gali atvira burna kalbėti apie viską. Rašytojas vis labiau išstumiamas Seimo debatų, grožio konkursų, kriminalinės kronikos į gyvenimo periferiją...[7]

„Visoj Rytų Europoj," pasak poeto Sigito Gedos, „keičiasi menininko vieta ir supratimas, kas yra menininkas. Visuomenė stumia menininką į nuošalę."[8] „...menininkas suvokia iš visų savo įsitikinimų bei žmogiškos patirties, kad laikas beprasmiškas, liūdnas ir baisus... Amžiaus galas mums nieko gera nežada."[9] „Rašytojas jaučiasi sutrikęs, vienišas ir nelaimingas."[10]

Kai tavęs nesiklauso ir kai iš įsivaizduojamos tautinės bendrijos centro nemačiom esi išstumiamas į jos pakraščius, regi ateitį kaip neišsemiamos baimės šaltinį. Staigiai kintančios ribos

---

7 *Ibid.*

8 Sigitas Geda, „Rašytojas ir konjunktūra", *Metai* 5 (1993): 83.

9 *Ibid.*, 91.

10 Vanda Zaborskaitė, „Literatūra ir visuomenė", *Metai* 4 (1995): 98.

tarp aukštos ir žemos, elito ir masinės kultūros, tarp kičo ir meno, vis labiau įvairėjanti kultūrinė aplinka, kurios niekas iš viršaus nebesergsti ir kurią sunku aprėpti viena akimi, griauna tradicinį auštosios kultūros, sykiu ir jos elito, prestižą. Norima likti tos kultūros elitu? „O kas nenorėtų?" retoriškai klausia Geda.[11]

Gedima prarasto kultūrinio prestižo. Ne itin lengva susitaikyti su anksčiau nusakyta menininko, rašytojo situacija, kai dar visai neseniai jo vieta visuomenėje buvo išskirtinė. Jo darbo svarba buvo nuolat pabrėžiama, „...priklausymas rašytojų sąjungai teikė tam tikrų privilegijų (geresnė poliklinika, kūrybos namai ir kt.), tiražai milžiniški (stebino pasaulį!), honorarai dideli (ypač privilegijuotosios viršūnės). [...] Antra vertus — visuomenė nuoširdžiai gerbė savo mylimuosius."[12] Bet ta pati visuomenė mato, kad „rašytojas ne tokia jau svarbi persona — universitete, visuomenės gyvenime ar politikoj. Kartais vos ne skurdžius ir vos ne valkata."[13]

Rašytojų balsan įsiskverbęs skaudulys ir nuoskauda: aiškiai suvokiant ir artikuliuojant savo vietą, liekama įsikalinus tarp dabarties ironijos ir praeities nostalgijos. Matyt nesąmoningai dar glaudžiamasi prie iliuzijos, kad tebesi vieningos ir vienijančios tautinės kultūros atstovas.[14] Kultūros, kuri visiems po lygiai išdalintų simbolines tiesas (totalizuojančias ir universalias), įspaudžiamas ne tik į sielą, bet ir į kūną, tautinės tiesos vardan aukojant tautos nario neteisų ir neteisėtą malonumą, įkūnytą masinės kultūros ritualų. Nedyla troškimas surasti visa ką pasiglemžiantį diskursą — tautinį, istorinį, kultūrinį, politinį ar meninį — kuris paaiškintų mano praeitį, dabartį ir ateitį.

---

11 Sigitas Geda, „Literatūra ir visuomenė", Metai 5 (1995): 83.

12 Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*, 98.

13 Sigitas Geda, „Rašytojas ir konjunktūra", 83.

14 Apie tokias iliuzijas Geda sako: „Menininkams tik vaidenasi, kad jie labai daug reiškia ir gali. Jei kas dar juos gerbia ir įsiklauso, tai jau tik iš tradicijos." „Rašytojas ir konjunktūra", 84.

Tačiau tokie diskursai dažnai skamba kaip užkeikimai arba save nuviliančios pranašystės. Kreipiantis į klausytoją kaip įsivaizduojamos bendruomenės narį, dažniausiai kreipiamasi tik į savo vaizduotę ir joje įsigyvenusias bendrijas.

Antra vertus, įžvalgiausiai apibrėžiant krizę apskritai (ne vien tik aukštosios kultūros), kuriant jos žodyną ir diskursą, dažnai kaip tik ir pretenduojama į įsivaizduojamos galios mechanizmų valdytojus. Įvardindamas tautinę krizę, pasidarau to įvardinimo vergu. Atsiduodu fetišistiniam diskursyvumui, nuolat atkartodamas ir ritualizuodamas stereotipinius pasaulio pabaigos įvaizdžius. Tampu savų fantazijų auka: ne taip lengva išvengti diskurso prievartos, kuri nematomomis gijomis įpinta į asmens sąmonę, į jo santykį su savo kūnu, su jo „aš", su jo požiūriu į tą bendruomenės grupę, kuri kuria ir elgiasi pagal kitas idėjas ir siekimus. Gal šitos fantazijos apgina mane nuo realaus pasaulio? Iš tikrųjų mano paties ištarmės apie griūvantį pasaulį atskleidžia daugiau apie mane nei apie verdančią aplinkui tikrovę.

2. Seksualinė anarchija

Tautos krizė dažnai vizualizuojama seksualinės anarchijos, kurios nepajėgus kontroliuoti autokratinis tautinis diskursas, įvaizdžiais. Viename iš daugiausia klausimų besišaukiančiame tekste, parašytame poeto Marcelijaus Martinaičio, vartojama bachtininė Rabelaiso karnavalo metafora, kuria aiškiai išreiškiamas tautinės ir socialinės kontrolės kūnui, seksualumui praradimas (ir ne tik jiems). Nekontroliuojamas kūnas, peržengiąs padorumo ribas. Seksualinė anarchija, kažkada buvusi tikra europietiško *fin de siècle* obsesija, šiame Martinaičio tekste figūruoja kaip nacionalinės antiutopijos vaizdinys. Antiutopijos, paspalvintos mirties ir atgimimo metaforomis: pasak poeto, karnavalai tarnauja tam, kad būtų pasiruošta atgimimui ir naujam

(tikriausiai skaisčiai idealiam) rytojui.[15] Tačiau gyvenimas verda ne rytoj, bet šiandien. Vengiant šiandienos karnavalo, bėgama į „šviesią" ateitį, kuri tiek pat klaidinanti, kiek ir dabartis.

Ir nūdienos proza, ir poezija nurenginėja ir yra nurengiama, ir kuria seksualinius troškimus, ir yra jų kuriama; neriamasi iš bet kokių vertybių kiauto; striptiziškai skėriojamasi; rašomi pornografiniai romanai „bulvariniam skaitytojui (natūralistinis lytinio akto aprašymas — be jokio polėkio ir ekspresijos — suvokiamas kaip didžioji atgautos laisvės palaima.")[16] Aiškiai pažeidinėjamas literatūrinio elgesio etiketas. Literatūra, dar ne taip seniai sergėjusi tautą nuo aistrų pertekliaus, dabar jau geba gaminti ir dauginti falinio ir vaginalinio malonumų įvaizdžius („...intymusis žmogaus gyvenimas ir įvairiausios jo anomalijos romanuose iškilo į pirmą vietą."[17] Poezijoje dominuoja grakštus žaidimas erotinėmis temomis.[18]) Užuot ir toliau stovėjusi tautos sargyboje, literatūra (kuri vienu žodžiu neapibūdinama, randasi daugybės literatūrų margumynas) tampa vis labiau degraduojančia ir degradaciją skatinančia socialine praktika, kuri rimtai dalyvauja katastrofiniame „žemų" instinktų karnavale:

> Vulgarusis gyvenimo, pojūčių, kalbos lygmuo ima stipriai reikštis išsekus gyvybinėms galioms, prarandant įdomumą gyventi, daugintis, pernelyg ilgai veikus įvairioms ideologinėms ir dorovinėms cenzūroms, nustekenusioms erotinius ir kitus intymius pojūčius. Ilgainiui vieta, kuri buvo laikyta padoria ar net šventa, taip minių nutrypiama, jog ten ne tik kad niekas neauga, bet ir žvirbliai nustoja poruotis. Tada vieną dieną į tą aikštę įsiveržia karnavalas, kuris jai turi suteikti gybybės, apvaisinti, pažadinti gyvybines galias. Persirengėliai išjuokia šventuosius, viską nuleis-

---

15 Marcelijus Martinaitis, „Literatūra ir visuomenė", *Metai* 5 (1995): 86-88.

16 Čia parafrazuojamos Vytauto Kubiliaus mintys, „Literatūra ir visuomenė", 95.

17 Viktorija Daujotytė, „Laukiant Ilgių, arba Vėlinių", *Metai* 11 (1993): 4.

18 Valdas Kukulas, „Bangų keteros", *Metai* 10 (1994): 4.

dami „žemiau juosmens". Taip yra decenzūruojamos fiziologinės kūno išraiškos, pabrėžiamas seksualumas, beveik būtinas persigėrimas ir persivalgymas, o jį lydintis vėmimas, tuštinimasis tampa ne tik priimtinu, bet ir ritualiniu veiksmu.[19]

Intelektualo vaizduotė terorizuojama seksualiai provokuojančių įvaizdžių populiarumo, orgiastinių viešų ritualų, masinės „pornografijos": „...drabstomasi, visiškai praradus gėdos jausmą, purvais ir ekskrementais, laistomasi myžalais ir srutom, tepliojamasi sperma ir seilėmis..."[20]

Pastaruosiuose žodžiuose — „drovios" tautos, supančiotos aukštosios kultūros ir folklorizuotų ceremonialų, kompleksas: kūno ir seksualumo baimė, troškimas išgyvendinti seksualizuotus ir seksualinius vaizdinius iš tautinės pasaulėjautos įvaizdžių repertuaro, pakeisti juos „padoraus dauginimosi" ir utopinės „geros" meilės ortodoksija. Ši pasaulėjauta apibrėžiama atsiribojant nuo to, kas „žema": purvina, šlykštu, triukšminga. Pats atsiribojimo aktas apibūdina tautinių įvaizdžių repertuarą. Neigiama „liaudies" malonumo svarba, masės, dalyvaujančios žemų instinktų karnavale, laikomos „iškrypusios sąmonės" gaminiu. Ginamasi nuo masinės kultūros ritualų, mitologinius „kitus" vadinant vulgariais, stekenančiais kultūrvietes (kurios, deja, ganėtinai abstrakčios), save įrašant į šventųjų, iš kurių karnavalas tyčiojasi, tarpą. Tie kiti auklėtini apgobiant juos morališkai įsodrinto paternalizmo skaiste.

Tautinio diskurso stereotipai su aiškiomis priešybėmis šventa/vulgaru, dvasinga/seksualu, cognoscenti/ignorati priverčia intelektualus tarnauti tam sunkiai apčiuopiamam jėgos aparatui, kuris palaiko ir sklaido po Lietuvą tuos stereotipus. Savo vidumi įsisavinus tuos stereotipus, pasidavus jų priespaudai, neturima kitokių pasirinkimų: kalbėti tik ta kalba, kurią suteikia aplinka.

---

19 Marcelijus Martinaitis, *op. cit.*, 87.

20 Jonas Mikelinskas, „Naujas senos doktrinos triumfas", *Literatūra ir menas* 9 (1996): 3.

Tai, kas nukrypsta nuo įsivaizduotinos normos, yra seksualiai patologiška ir perversiška, gresia tautos gyvybingumui bei tapatybei (pvz.: Martinaitis ironizuoja apie dailininkus ir rašytojus, kurie maloninasi penio ir išeinamosios angos veiklos aprašinėjimais ir vaizdais, p. 89). Kūnas čia panėši į politinę metaforą, kuria nusakomas tas, kuris yra menkesnio išsilavinimo, „necivilizuotas", žemesnės klasės. Su panieka žiūrima į apskritai kitokį gyvenimo būdą (nebūtinai geresnį ar „šventesnį") ar kitokią kalbėjimo (ar tylėjimo) moduliaciją.[21] Įdomiausia, kad lietuvių kultūroje vykstanti seksualinė anarchija tapatinama su postmodernizmo (kuriuo vadinamas bet koks pasišlykštėtinas ar į lietuvių kultūros ir literatūros kanoną bei etiketą netelpąs reiškinys[22]) siautėjimu:

---

21 Iškalbūs, bet žeidžiantys panašia smerkimo, pasišlykštėjimo bei gynimosi tonacija yra, pavyzdžiui, filosofo ir rašytojo Arvydo Juozaičio bei rašytojo Juozo Apučio pasisakymai. „Erogeninių zonų žaidimas — egzistencinė problema? Šypsenos moduliavimas — egzistencinė problema? Namas, atostogos, meilužės (meilužio) įteisinimas, lengva mirtis... O gal tai išties didis darbas — kurti kultūrą ‚be problemų'? T.y. kultūrą, vengiančią mirties." A. Juozaitis, iš anketos „Lietuvių prozos šiandiena", *Metai* 2 (1995): 109-10. „Atgrasiai sėlina šaltas Vakarų (ypač Amerikos) racionalumas su savo daiktų ir sumodeliuotų žmonių standartais." Juozas Aputis, iš anketos, „Lietuvių prozos šiandiena", *Metai* 2 (1995): 101.

22 Panašiai vertinami ir „dekadentiški" Vakarai, kurie įsivaizduojami tik kaip viską ryjanti masinė kultūra. Pvz.: Mikelinsko pasisakymas: „...o šiandien, Clintono epochoje, ji, Lietuva, laukdama ramybės, duonos ir teisybės, sulaukė tik triukšmingų holivudinę moralę per jėgą [sic!] brukančių cinikų ir nihilistų." Mikelinskas, *op. cit.*, 3. Pasak Mikelinsko, visos tos šlykštynės, nūn vykstančios Lietuvoje, „tas drabstymasis ekskrementais, laistymasis pamazgomis, dulkinimasis, seksas... — visa tai iš Vakarų, iš Amerikos, iš Dulleso, iš Hollywoodo, iš pasaulinės demokratijos citadelės". *Ibid.* Vadinasi, kalti ne mes, kalti kažin kokie Vakarų „cinikai".

> Visko, kas dabar rašoma, kuriama, sakoma, suvalgoma ar išgeriama, nevadinčiau tik *postmodernizmu*. Greičiausiai tai tiktų pavadinti postsovietizmu, nes yra išryškinamos ir persemantizuojamos tam tikros gajos, neseniai visą ideologiją persmelkusios mitologemos. Viena iš jų — penio arba falo kulto atgarsiai, sietini su „amžinai gyvo" vaizdiniu, gana gerai įtvirtintu masinėje sąmonėje.[23]

Žiūrint į tai, kas vyksta aplinkui tave, „...sunku susilaikyti nesušukus: ‚Žmonės, atsikvošėkit!' Ir apsidairykit."[24]

Ar autoritarinis Lietuvos intelektualo balsas netampa tos pačios represyvios (sovietinės ar postsovietinės) tradicijos, kurią jis smerkia, atspindžiu?[25]

3. Kapitalas

„Profaniškų" karnavalų dauginimesi naujieji Lietuvos kapitalistai (*nouveaux riches*) užima svarbiausią vietą: jų galioje transformuoti naująją rinką į erotinio ir gastronominio pasitenkinimo karaliją. „...[T]autos idealas — nebe Marcinkevičius, bet bankininkas."[26] Regis, kad Lietuvos rinkoje išstatomi ir dekonstruojami lietuvių kultūros mitai (apie kūną). Ekonominis

---

23 Marcelijus Martinaitis, *op. cit.*, 88.

24 Mikelinskas, op. cit., 3. Rašytojo šauksmas kažkodėl primena amerikietiškos rasistinės organizacijos KKK dalyvio kvietimą „Wake up, white people! Wake up!"

25 Ar intelektualo noras nušviesinti ir praskaidrinti masinę sąmonę nesutampa su buvusių valstybinių institucijų interesais gaminti paklusnią ir tvarkingą darbo jėgą? Ar noras reformuoti „sukrypusią" tautinę vaizduotę neprimena daugybės panašių bandymų XX amžiuje?

26 Solveiga Daugirdaitė, „Lietuvių prozos šiandiena", *Metai* 2 (1995): 107. Kiekvienam, net ir ne menininkui, galima guostis tuo, kad „[a]gresyvus naudingumo cinizmas yra galingas, bet jis nėra nemirtingas, jis neturi žmogiškosios atminties ir pagarbos palaimos." Juozas Aputis, „Skridimas lizdo apačioje", *Metai* 7 (1993): 5.

racionalumas motyvuoja ne tik rinkos sprendimus, bet ir seksualines apraiškas (parduoti ir vartoti seksualinę aistrą). Antra vertus, ir gamyba, ir vartojimas gali klestėti tik dėl išlaisvintos aistros. Laisvoji rinka su laisvai samdoma darbo jėga yra lygiagreti moraliai dviprasmiškam (ir daugiaprasmiam) seksualiniam rėžimui: laisvė rinkoje skatina sekso ir erotikos rinką su vis stipresnėmis seksualumo literatūrinėmis manifestacijomis.

Kadangi seksas parsiduoda, seksualinės aistros diskursai pakartoja, sustiprina ir susieja tarpusavyje įsivaizduojamus sąryšius tarp kūno ir rinkos pasaulių.[27] Vartotojų kultūra leidžia begėdiškai išstatyti žmogaus kūną. Pinigų cirkuliacija ir Eroso cirkuliacija gali būti regimi kaip panašūs procesai. Šiuo požiūriu Lietuvos intelektualų nusistatymas prieš kūną ir jo seksualinius troškimus yra esmiškai anti-kapitalistinis[28], kadangi aistra, nukreipta ir į seksualinį pasitenkinimą, ir į vartojimo prekes, sudaro kapitalizmo teorijų šerdį. Rinkos ekonomika, ypač industrinė ekonomika, implikuoja socialinį atvirumą ir yra paremta nuostata, kad aistros — prekėms, paslaugoms, prestižui — patenkinimas per darbą yra naudingas ir individui, ir visuomenei. Tokia samprata yra priešinga griežtai apibrėžtų laipsnių ir luomų

---

27 Apie seksą ir rinką žr. Thomas W. Laqueur, „Sexual Desire and the Market Economy During the Industrial Revolution", in Domna C. Stanton, ed., *Discourses of Sexuality: From Aristotle to AIDS* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1992), 187. Įdomi Laqueuro mintis apie tai, kad sekso vartojimas siekiant parduoti produktus nėra atsitiktinis, praeinąs vėlyvo kapitalizmo bruožas. Nusiskundimai apie šį seksualinės aistros „išnaudojimą" įaugę į gilią trijų šimtų metų aistros, ir kūniškos, ir komercinės, istoriją. *Ibid.*, 214-215.

28 Apie Europos intelektualų požiūrius ir reakcijas į rinkos mechanizmus, naudinga žvilgtelėti į Michalina Vaughan, „Intellectual Power and the Powerlessness of Intellectuals," *Theory, Culture and Society* 3, nr. 3 (1986): 100.

visuomenei, kurioje konvencija ir įstatymai, reguliuojantys išlaidas, kontroliuoja aistros perteklių.[29]

Kūnas jau nuo seno yra politiškai angažuota teritorija, kuria ir kurioje mėginama reguliuoti, represuoti ir kontroliuoti masinį skonį ir masinio „liaudies" vartojimo formas. Lietuvos intelektualų pastanga kontroliuoti kūno reikšmes visuomenės sąmoningume gali būti interpretuojami kaip aiškus įrodymas, kad tarp tautinės ideologijos, seksualumo ir kasdienio gyvenimo ritualų egzistuoja nenutrūkstamos, o kartais ir nepermatomos, sąsajos.[30] Besikuriančios „laukinio" kapitalizmo Lietuvos obsesiškas dėmesys kūnui susijęs su intelektualo susirūpinimu savo vieta naujoje visuomenėje, negirdinčioje blaivaus ir sykiu moralinės panikos apimto menininko balso. Intelektualas kaip tautinės kultūros kūrėjas yra pajėgus stovėti tautinės skaistybės sargyboje tik tokioje visuomenėje, kur seksualinis ir nacionalinis režimas apibrėžia žmogaus kūną kaip pasišlykštėjimo ir pasibjaurėjimo šaltinį; tik tokioje visuomenėje į intelektualo pareigas įeina reguliuoti tautos subjekto kūnus ir malonumus, nuolat jam/jai primenant apie drovias, dvasingas praeities „literatūrines damas".[31]

Tautiniuose įvaizdžiuose, kuriuos daugina nostalgiška intelektualo mintis, seksualinis kūnas persekioja tautos bendriją ir nuolat primena jai apie jos trapumą. Drovios literatūrinės damos ir intelektualiniai džentelmenai, įpratę prie išoriškai riteriškų literatūrinių papročių (kas dedasi jų užkulisiuose, ne taip svarbu), jaučiasi sutrikę purvinų ir šiukšlinų masinės kultūros spektaklių

---

29 Apie tai žr. Laqueur, *op. cit.*, 205.

30 Nenuostabu, kad intelektualai kaip sovietmečiu išskirtinę vietą užėmusi žmonių grupė grįžta prie kūno ir somatinių simbolių, norėdami išreikšti panieką jų vietą užėmusioms (ar užimančioms) klasėms. Kūnas kaip žemesnės „profaniškos" nekultūringos klasės metafora. Tai, kas kūniška, visada susiję su tuo, kas socialu. Akylai sergstint kūną, sergstimos ir socialinės hierarchijos, kurioms grasina pasileidę kūnai, žemesnės klasės, įtūžusi minia. Labiausiai intelektualų cituojamu tekstu nūn darosi Ortega y Gasseto *Masių sukilimas.*

31 Terminas pasiskolintas iš Martinaičio, *op. cit.*, 87.

akivaizdoje.[32] Spirtis ir priešintis? Priešintis jiems beviltiška, kadangi „[l]iteratūra yra metraštis, savotiška mūsų dvasios būklės kronika. Taigi nieko nuostabaus, jei civilizacijos sąvartynas prasismelkia į mūsų dvasią ir vaizdinius, o dvasia, tapusi sąvartynu, tą šlaką ir atliekas išspjauna kūrybon."[33] Formuojanti ir deformuojanti joje dalyvaujantį, masinė ir populiari kultūra atmeta sublimuojamos seksualinės aistros postulatą, taip keltą ir oficialios sovietinės, ir tautinės kultūros kūrėjų. Sykiu margaspalvė masinė kultūra, kad ir kaip būtų liūdna, išranda kolektyvinių ritualų, bespriešinančių tautos mokytojų ir auklėtojų leksikonui (nebesiklausoma, negirdima jų): besidauginantis kičas tampa būdu, kad ir nesąmoningu, išmėginti „aukštojo" meno ir įtvirtinto gero skonio ribas.[34] Priešindamasi hegemoniškam kūno supratimui, masinė kultūra (įvairiamatė, su daugybe skirtingų reiškinių) perkuria ir kūno bei seksualumo sampratas. Vis labiau erotizuojama kasdienybė, masiškai gaminamas „blogas skonis". Įsivaizduojama tautos vienybė, kurią, rodos, kontroliavo ir sergėjo literatūrinės ir meno figūros, griūva; vis didėja plyšys tarp kultūrinių, literatūrinių tradicijų bei ikonų repertuaro ir nau-

---

32 Kad ir 1995 m. vasarą vykusio LIFE festivalio spektaklių akivaizdoje. Žmogaus kūnas kaip vieta žaisti su maisto reikšmėmis. Įdomiausi, labiausiai provokuojantys reiškiniai vyksta dailėje (dėl to dalis žodžio meistrų dailę vadina „šėtoniško dugno" išraiška). Vaizduojamo meno parodos su atrastais duchampiškais objektais, instaliacijos ir akcijos. (Post)moderni visuomenė kaip viešų „spektaklių" visuomenė. „Jei norite gražiai praleisti vakarą, skambinkite Žoržetai..." — , viliojančių skelbimų srautas Lietuvos dienraščiuose.

33 Liudvikas Jakimavičius, *op. cit.*, 85.

34 Pabrėžtina, kad masių menas neigia kategoriškas ribas tarp gyvenimo ir meno; „liaudies" menas yra kasdienybės dalis. Apie tai žr. M. Bakhtin, *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaia kul'tura srednevekov'ia i Renessansa* (Moskva, 1965) ir Pierre Bourdieau, *La distinction: critique sociale du jugement* (Paris: Editions de Minuit, 1979).

jai atrastų madingų kolektyvinių erotinių fantazijų, kurias skleidžia įvairios komunikacijos priemonės, jų tarpe ir masinė literatūra. Didžiuma tautos piliečių nebeatitinka idealių intelektualo jiems keliamų reikalavimų: peržengiąs drovumo ribas, elgesio taisykles ir priimtinos laikysenos pozicijas būtinai griauna skaistų tautos kūną, gresia įsivaizduojamai hierarchinei bendruomenės sistemai.

Grįžtelėjus į sovietinius laikus: žemo atlyginimo ekonomikoje nebuvo dėl ko plėšytis ir ne daug kuo buvo įmanoma patenkinti asmens troškimus (be to moraliniai ir ideologiniai nusistatymai prieš aistros pratimus). Sugriuvus komunistinei tvarkai, seksualumas vis labiau laisvinasi iš ideologinių ir moralinių apribojimų. Seksualumo dekolonizavimas atspindi padrąsinantį, bet sykiu gąsdinantį kapitalistinės ekonomikos judėjimą, neapibrėžtumą, daugybės gyvenimo apraiškų, nuo pačių intymiausių iki pačių viešiausių, sukomercinimą. Dėl to nenuostabu, kad koncentravimasis ties sekso pertekliumi intelektualo yra regimas kaip iškrypusių tautinių ir kultūrinių santykių ženklas; santykių, kuriuose rinka, kūnas ir intelektualo nerimastys kartais sunkiai atskiriami.

4. Dichotomijos

Radikaliai keičiantis tautinei bendruomenei, kone kiekvienam, o intelektualui matyt labiausiai, reikia išrasti naujų moralumų žodyną; deja, užuot sutautinus tai, kas erotiška, koncentruojamasi prie bekūnio atsidavimo tautinių ritualų malonumams (kurie yra dvasingi, ne kūniški). Tačiau bendruomenė, kurioje vienijantis ir visus vienodais verčiantis troškimas heroiškai ir patetiškai aukoti savo dvasią mitologiškam „mes", atrodo lyg vargana prieglauda nuo modernizavimosi iššūkių. Sugriuvus ideologinei priespaudai, būtinybė išrasti naują priešą aiškiai nujaučiama: kartu su rinkos ekonomika, jos purvinais triukais ir racionaliu pragmatizmu seksualinis ir seksualizuojamas kūnas,

kurį garbina masinė kultūra, padaromas tokiu visiems reikalingu priešu. Sykiu kūnas yra ta specifinė vieta, dėl kurios kontrolės varžomasi ir kovojama; galios ir prievartos mechanizmai įkūnijami kūno paviršiuje. Troškimas išsergėti mases nuo seksualinių aistrų ir jų obsceniškos raiškos, rodos, tik dar labiau daugina dogmas ir vienų manipuliavimą kitais.

Lietuvių kultūroje, dominuojamoje verbalinės komunikacijos, žmogaus kūnas yra tik biologinis organizmas, tik neapčiuopiama abstrakcija. Kūnas, kuris dažniausiai įsivaizduojamas kaip natūralus daiktas, ne istorinis kūrinys, matomas kaip aiškus nukrypimas nuo tautinių kanonų ir normų. Vieną iš tų normų galima nusakyti taip: būti tautos piliečiu reiškia sugebėti nutildyti kūno troškimus; kūnas privalo būti palenktas „aukštesniems" dvasiniams tikslams. Dvasios galia, įrašyta į asmenų kūnus, draudžia jiems naudotis tuo, kas yra jų (tai yra, jų kūnai). Sielos estetika (kūnas — antiestetiškas tvarinys) šlovinama. Seksas ir erotinis kūnas — tik lengvabūdiškas atsitraukimas nuo daug svarbesnių tautinės kultūros problemų. Šia logika remiantis, pati tauta panėši į skaistybės įžadus davusį kūną. Kadangi išlaisvintas seksualumas stabdo tautinį progresą ir žlugdo tautinę gyvybę, remiantis šia logika, kūną reikia supančioti įvairiais disciplinuojančiais apribojimais. „Geras skonis" ir seksualinis padorumas privalo nugalėti malonumų politiką.

Pastarieji postulatai — lietuvių kultūrinės tradicijos, kurią galima pradėti skaičiuoti nuo XIX a. tautinio pakilimo, dalis: normalu yra tai, kad nuolatinė seksualinė sublimacija yra nukreipta vienan tikslan — įgyvendinti tautinę utopiją; seksualinės aistros vaizdavimas turi neigiamą konotaciją; kūno ir dvasios dichotomija; padorumas kontroliuoja ir apriboja seksualinę aistrą ir jos vaizdinius. Piliečio ir tautiečio kūnas neįsivaizduotinas nesublimuotas, apsuptas išlaisvintų aistrų žaismo. Tautos kaip skaistybės įžadus davusio asmens balsu nusakoma, kas yra moralu ir nemoralu galvoti ir jausti. Asketiškas tautinis rėžimas privalo pažaboti kūno jusliškumą. Nugrimzti į auto/poli-

erotinius malonumus yra socialiai kenksminga. Bijoma didžių seksualinio pasitenkinimo aukų.

Dauguma intelektualų (ir ne tik jų) svarstymų apie išlaisvėjusį ir iškrypusį seksualinį geismą operuoja Švietimo amžiaus nubrėžtais dualizmais: kūniški malonumai yra apsupti dirbtinės dichotomizuojančios tvarkos vizijų. Mentalinio suvokimo mašinerija veikia tik opozicijų tarp to, kas racionalu ir jutimiška, tarp civilizacijos ir laukiniškumo, tarp „aš" ir kito, tarp objekto ir subjekto, rėmuose. Tokiame archaiškame subjektyvume kūnas yra proto ir dvasios antitezė, žmonijos ir tautos gyvuliškumo inkarnacija, žmonijos ir tautos nemirtingumo stabdis; kūnas siejamas su tuo, kas žema, šlykštu, represuota ir tikriausiai moteriška.[35]

Suliedama vienin kūną ir kaltę, kūną ir moralinę degradaciją, tokia dichotomizuojanti retorika (kuri gali būti vadinama kultūriniu fundamentalizmu ar absoliutizmu) puola (post)modernią pasaulėjautą (ir nuo jos ginasi), kuriai kūnas nėra autonomiško ir nesuskaldomo „aš" pagrindas. Kūnas gali būti vieta, kurioje atrandamos naujos kultūrinės ir tautinės egzistencijos reikšmės; vieta, kuria ir kurioje galima politiškai ir kultūriškai priešintis asmenį represuojančioms retorikoms ir institucijoms. Šitą kūno reikšmę dar reikia atrasti. Įdomi tautiškumo ir seksualumo dialektika dar laukia naujų įvaizdžių.

Intelektualų spyrimasis naujai tvarkai, dauginančiai norą žinoti ir patirti nevaržomą jokių tautinių įpročių kūną, yra būdingas socialinių ir politinių pokyčių laikui, kai intelektualų galia yra iš naujo apibrėžiama, naujai pergalvojama. Iš esmės intelektualų pasisakymuose matoma nesutaikoma aukštosios ir žemosios kultūros, „autentiško" intelektualų ir melagingo, vulgaraus masių pasaulio priešprieša; laipsniškas hierarchijų tarp aukštosios ir žemosios kultūros griuvimas (tos hierarchijos buvo tik

---

35 Mizoginizmo „teorijoje" moteris egzistuoja tiktai kaip seksualumo įsikūnijimas, kaip priešybė „vyriškai" dvasiai.

nujaučiamos, bet aiškiau neapibrėžtos ir sovietmečiu). Masinės visuomenės akyse atsispindi intelektualo bejėgiškumas: regima, kad intelektualas, mėginantis kalbėti tautos vardu, iš tikrųjų ignoruoja tos tautos „masių" patyrimus, kad jis neigia tos „neišprususios" tautos dalies teisę kurti savas kultūros erdves, skirtingas struktūras ir praktikas. Įsivaizduota ir pasisavinta intelektualo teisė nuerotinti tautą reiškia jo bandymą iš naujo pabrėžti savo kaip tautos skaistybės saugotojo rolės svarbą. Troškimas kalbėti „mes" vardu, būti populiariam (dar neseni ir neužgesę atmintyje masiniai literatūros skaitymai provincijoje, rašytojų delegacijos gamyklose ir fabrikuose, etc.) modeliuojami pagal XIX a. ir prieškario metų kultūros veikėjų elgesį: kai kas ir dabar tiki, kad žinija (kad ir apie kūniškų įvaizdžių ribas), esanti tik intelektualų nuosavybė, suteikia jiems teisę spręsti apie moralumą ar nemoralumą, diktuoti tinkamo „tautinio" elgesio ir tinkamo „tautinio" skonio standartus, apibrėžti normatyvinę kultūros reikšmių sistemą.[36] Dar vis trokštama tvirtinti ir teigti gyvenimo formą ar stilių, palankų hierachinei tvarkai, kurioje intelektualas turėtų aiškią vietą ir reikšmę. Tad įbrėžiant kūno kaip

---

36 Kad tokio tipo intelektualas yra visiškai netinkamas šiuolaikinėmis sąlygomis, taikliai pastebi Rimantas Skeivys. Pasak jo, „...prieškarinės Lietuvos inteligento — rašytojo, menininko idealisto — nesavanaudiškai, vien moralinės pareigos ar patriotizmo skatinamo triūsti savo tautai, kraštui šviesuolio tipas..." nebeefektyvus dabartinėje Lietuvoje. „Lietuva šiandien visiškai kita, negu buvo prieš pusę amžiaus. Jai reikia kitokio idealizmo — šiuolaikiško, profesionalaus, jei norite — pragmatiško, nebijau šio žodžio, tik ne sentimentalaus ir ne retoriško. Esame sotūs iki kaklo aukštos moralinės metafizikos, kurią realiame gyvenime lydi elementarus nemokšiškumas ar sąžiningumo stoka. Esame uždusę nuo lėkštos tautinės empirikos, kurios apraiškas neretai laikome didžia išmintimi ir tradicijomis, bet kuri, įsižiūrėjus atidžiau, pasirodo esanti tik jausminga savigyra, pastiprinama bekompromisiniu ribotu išmanymu ir patyrimu." Rimantas Skeivys, „Rašytojas ir konjunktūra", *Metai* 5 (1993): 89-90.

teritorijos, kurioje vyrauja nerimastis ir gėda, reikšmę įsivaizduojamai tautai, iš tikrųjų siekiama išsaugoti tą sakralinį plotą, į kurį niekas kitas be intelektualo nedrįstų įžengti — plotą, apgyvendintą tautinių ikonų, dievų, įstatymų ir draudimų. Pasisavinta teisė apibrėžti, kas rimta ir gerbtina, yra būdas kurti ir išlaikyti savo galią. Utopinė nostalgija, totalizuojanti, pagrįsta įamžinimu ir rekonstrukcija, labai lengvai susiliečia su pačios nostalgijos totalitarine prigimtimi: troškimu totaliai rekonstruoti prarastą (ar įsivaizduojamą) praeitį.[37]

Kultūrinė teritorija, į kurią intelektualai mėgina įspausti Lietuvą, pasirodo kaip pašventintas stereotipas (su specifine tautinio heroizmo, skaistybės, drovumo, patriarchalinės kultūros, aukšto moralumo, bendrų dvasinių bekūnių potyrių genealogija). Dvasingumas, deja, čia tėra tik stereotipas deseksualizuoto ir nuerotinto tautiškumo erdvėje. Dvasingumas kaip neatskiriamas lietuviškumo atributas, kurį stengiamasi bet kokia kaina pabrėžti.[38]

---

37 Apie tokią nostalgiją rusų kultūroje žr. Svetlana Boym, *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994), 284-287.

38 Įdomus Onės Baliukonytės pasisakymas: „Taip, dar galbūt ir sergame ‚dvasingumu', tačiau nuo DVASINGUMO tikrai baigiame išsigydyti... o juk ši sąvoka visada reiškė pačius esmingiausius potyrius, subtiliausias įjautas ir įžvalgas, jautriausias sąsajas su aukštuoju Aš, su giliąja Savastimi, su visa ko Kūrėju..." „Kol demonai ilsisi", *Literatūra ir menas* 3 (1996): 7. Baliukonytės straipsnis tarsi darsyk susumuoja visa tai, ką savo esė mėginau aprašyti. Reiškiniai, kurie nepriimtini autorei, neišvengiamai padaromi amoraliais ir blogais. „Kitos" (ne mano) visuomenės grupės demonizuojamos. Kritinio galvojimo galią pakeičia mitinis įsivaizduojamos dvasingos tautos balsas (kurį šiuo atveju atstovauja autorė). Kalbama apie būtinybę kurti „naujus ŽINIJOS ŽIDINIUS, iš kurių sklistų tik Gėrio ir Grožio, Tiesos ir Meilės spinduliai..." ir ...„ugdyti DVASINĮ ELITĄ, kurio jau katastrofiškai stinga, ir kuris, atmetęs sustabarėjusių dogmų ir pasenusių vaizdinių lukštą, vėl imtųsi atverti tikrąją Būties

Nenutrūkstamas troškimas išsaugoti tautino gyvenimo tikrumą ir bendrą vertybių sistemą, kurioje intelektualas būtų šitų vertybių sergėtojas, gimdo įvairių rūšių fundamentalizmus (intelektualinis fundamentalizmas yra viena iš jų). Nors tokia vieninga tauta nesunkiai įsivaizduotina, nebeįmanoma jos palenkti intelektualų vaizduotei; nūn intelektualas nebegali nurodinėti tautinei bendruomenei, kokie elgesio standartai yra tinkami, kokie ne. Nors ir kaip būtų skaudu dėl menininko, rašytojo vietos pasikeitimo tautinėje bendrijoje, jau nebeįmanoma (dauguma tai supranta) priversti pasiklydusį „nepadoriuose" malonumuose tautos pilietį tikėti tuo, kuo tiki intelektualas.[39] „Nepadorūs" malonumai: tautą susiejantis ritualinis susėdimas prie Pietų Amerikos muilo dramų ir šou apie visokias asmenines ir visuomenines patologijas. Iš atgimimo laiko ritualų, vykusių gatvėje, pasitraukiama į kasdienio gyvenimo tirštumą: skurdaus ir ekonomiškai prispausto piliečio pasaulis pripildomas jam prieinamų vartojimo prekių, nuo popierinių gėlių iki margaspalvių užuolaidų, nuo mikrobanginės plytelės iki nedūžtančio stiklo servizų, nuo riebių anekdotų rinkinių storais margais viršeliais iki parkerių su nuogų kūnų atvaizdais. Skaitomi bulvariniai žurnalai apie savas ir nesavas įžymybes bei garsenybes.[40] Taip „beskonės" ir net pornografinės kasdienybės detalės ironizuoja patetišką ir pompastinę rimtos kultūros kalbą. Įvairiaspalviai ir įvairiamačiai populiarios kultūros paviršiai, jos „beskonybė". Vartojimo prekės, patenkinančios vartotojo fantazijas ir apmalšinančios jo

---

esmę ir formuoti jos metafizinį branduolį." *Ibid.* Deja, straipsnyje pasiklystama tarp sustabarėjusių dogmų bei pasenusių vaizdinių.

39 Nepasisekusio valstybinių institucijų įsikišimo į „nepadorių" malonumų dauginimąsi pavyzdys: draudimas pardavinėti visiems žinomos prozininkės šokiruojančią knygą Vilniaus knygynuose tik dar labiau paskatino skaitytoją ta knyga domėtis.

40 Vaizdas, matytas vienų dar ne visiškai nuskurdusių vidutinio išsilavinimo giminaičių bute Vilniuje. Deja, nedaug tematyta poezijos knygų: tik lietuviško pop atstovai Maironis ir Brazdžionis.

baimes, čia pripildytos asmeniškų istorijų, jos cirkuliuoja kaip būdas patirti tai, kas galėtų būti patiriama mobiliai gyvenant, platesnėje ir įvairesnėje buvimo erdvėje, kitokiomis ekonominėmis sąlygomis (tik *Nouveaux riches* gali sau leisti atostogauti Nicoje ar Floridoje, pasinerti į ekonomiškai brangesnius ir išmoningesnius malonumus). Kasdienės masinės kultūros formos, kuriamos su ribotais ekonominiais ištekliais, naudojamos kaip būdas išreikšti naujus socialinius santykius ir tapatybes, kurios rezonuoja „bedvasius" masių malonumus ir troškimus. (Ar pagalvojame, kad tautos masės gyvena ir smaginasi mūsų nekenčiamais kasdieniniais ritualais, „drumzlinais reklamų, kvailiausių šou ir pigiausių užsienio serialų" srautais[41] [popkultūra], panašiai kaip intelektualai smaginasi žodžiais, minties raiška, pačiu kalbėjimu?)

Galimų socialinių identitetų ir priklausomybių daugėjimas, vis sudėtingėjantis socialinis pasaulis ir vis įvairesni tautiniai bei visuomeniniai išgyvenimai atmeta vienos tiesos, ar tai būtų tiesa apie kūną, ar apie seksualumą, ar apie dvasią, galimybę.[42] Tėra tik asmeninės ir dalinės, santykinės ir santykiškos tiesos, tautinio bei visuomeninio buvimo pozicijos. Grėsmingos galios ir skirtumų hierarchijos nuolat perkeičia asmeninio ir socialinio gyvenimo potyrius. Tačiau tautinių patirčių kaita ir tradicinių vertybių diskreditavimas neturėtų būti suvokiami tik kaip tautos bendrumo, tautinės brolijos/seserijos praradimas; vertybių byrėjimas taip pat žada dogmatinio autoriteto, despotiškų prietarų ir

---

41 Baliukonytės žodžiai, *op. cit.*, 8.

42 Jaunas rašytojas skundžiasi: „Sotaus pasaulio užgraužtoje estetikoje atsirado vietos eklektikai ir nepadoriam maivymuisi — postmodernizmas, griaudamas estetines vertybes ir kategorijas, čia nesustoja ir žengia toliau, chaosas glemžia, traukia į save visas žmogiškąsias vertybes. *Nelieka jokios tiesos, kuri būtų absoliuti ir kuria būtų galima grįsti savo gyvenimą.*" (pabraukta mano — A.T.). Alvydas Šlepikas, „Blunkančios spalvos", *Metai* 2 (1995): 4.

patriarchalinio dominavimo kritiką. Skirtumų pripažinimas reiškia, kad teigiamai įvertinamas bendruomenės individų įvairumas.

5. Moralas

Tad kokia išeitis? „Juokai juokais, bet destrukcijos apsiaustis mums siūlo tik dvi išeitis — arba slėptis, arba priešintis", sako poetas ir žurnalistas.[43] Kai jo žinojimo stilius ir pobūdis, toks koks jis yra dabar, nebeaktualus visuomenei, besislepiančiai kasdienio gyvenimo rūpesčiuose ar ištaigingose orgijose, intelektualas gali arba pasitraukti į viešo gyvenimo paraštes, arba kritikuoti masinius kultūros spektaklius ir juose besirandančius visuomeninius identitetus (kas dažniausiai dabar įžvalgiai ir išmoningai daroma). Intelektualas gali kritikuoti ir priešintis valstybės politikai ir ideologijai, masinei kultūrai, laisvai rinkai, „miesčioniškam" gyvenimo būdui, kadangi „[r]imtą menininką formuoja konfliktas su visuomene..."[44] Kas belieka, kai valdžia korumpuota, o *nouveaux riches* nesirūpina menu ir literatūra? „Jeigu kūrėjas yra iš tikro nuoširdus, tai jį galiu įsivaizduoti tik spjaunantį tokiai valdžiai į barzdą, besipjaunantį venas arba obliuojantį sau grabą."[45] (Saldus tautinio mazochizmo proveržis?)

Tikriausiai galima ir kita išeitis: užuot atsidavus stereotipams apie monolitinę, monogaminę ir mono-orgazminę įsivaizduojamą bendruomenę, kurie liudija tik apie mūsų iliuzijas, įmanu pajusti ir tos bendruomenės pluralizmą. Kitais žodžiais tariant, įsivaizduojama bendruomenė gali reikšti ne tik viską savin suimančią ir visus suvienodinančią tautą, bet ir bendrumo jausmą, leidžiantį skirtingų individų skirtingų tapatybių ir solidarumų plėtimąsi. Svarbu žmonių, gyvenančių toje pačioje erdvėje (ir nebūtinai toje pačioje), rūpesčių bendrumas, ne

---

43 Liudvikas Jakimavičius, *op. cit.*, 85.

44 Sigitas Geda, „Rašytojas ir konjunktūra", 84.

45 Jakimavičius, *op. cit.*, 86.

kalbėjimo apie juos ar jų sprendimo tapatumas. Svarbu skirtumų, skirtingų poreikių ir būdų juos patenkinti pripažinimas.

Įmanu rekonceptualizuoti ir pergalvoti savo santykį tiek su praeitimi, tiek su dabartimi (deja, ir praeitis, ir dabartis pasitelkiamos tik norint pateisinti savo imperatyvinius nurodymus klaidžiojančiai tautai[46]). Toks pergalvojimas išlaisvintų mus nuo kompulsijos nuolat kartoti prarastas tautines fantazijas, kurios kad ir būdamos bendros kultūrinės atminties vietomis, dažnai neatitinka „paprasto" žmogaus rūpesčių ir kasdienybės ritualų. Tautinio atgimimo viltims ištirpus, įmanu atsisakyti nuo to fetišistinio vieningos ir skaisčios įsivaizduojamos bendruomenės stereotipo. Ir nuo noro kalbėti už kitus bei konstruoti pasaulį kitų vardu ir kitiems, kurie tos teisės intelektualui nebesuteikia (t.y., skolinantis lacaninę terminologiją, projektuoti savo fantazijas-įvaizdžius ant neadekvataus objekto, sumaišant realų objektą su savo aistros įvaizdžiu).

Užuot rašius elegijas išstumiamai iš masinės apyvartos aukštajai kultūrai ir jos propaguojamai bendrijai, įmanu išgyventi romantiškus bendrumo stereotipus su save paneigiančia autoironija. Užuot stimuliavusi nukūnintą tautiškumą ir asketinį tautinės erotikos rėžimą, aukštoji lietuvių literatūra ir menas gali skatinti gilesnę kūno savimonę, perkurti kūniškas reikšmes bei aistras, kurios nebūtų vien gėdos ir purvo nešėjos (sykiu šitaip atsivertų alternatyvios „nepadoriai" masinei kultūrai reikšmės, būtų reartikuliuojama tai, kas „žema"). Užuot duodantis išprievartaujamam stereotipinės tautos fantazijų repertuaro, malantis užsifiksavusiuose požiūriuose ir povyzose, galima mėginti įsivaizduoti skirtingų rūšių troškimus, skirtingus santykius su

---

[46] Jei dabartis matoma kaip tautos paskutinė valanda, praeitis pilna mykiančių veršelių, gandrų porų kiemo medyje, rugiapjūtės dainų ir valstiečių, tauriai pakėlusių akis į dangų, su dvasiniu pakylėjimu belaukiančių iš ten pasirodančių Dariaus ir Girėno... Įvaizdžiai, paimti iš 1993-95 m. *Metų* eseistikos. Anachronistinis romantinės, preindustrinės folkloristinės bendruomenės vaizdas.

kitokių negu tu pats asmenų ir elgsenų tipais, sykiu laisvinantis nuo įsisenėjusių įvaizdžių ir metaforų. Galima laisvintis nuo suvokties, kad tėra tik vienintelis „auksinis" standartas, kuriuo matuojami ir interpretuojami kultūriniai vaizdiniai (įvairios visuomenės grupės ir asmenys skirtingai interpretuoja, išgyvena ar nutyli kultūrą). Nebūtina solidarizuotis su kitų malonumais; tačiau nebūtina būti ir moralinės vigilijos klapčiukais. Visada šiek tiek įtartinas atrodo autokratinio balso intelektualas, mėginąs reformuoti visuomenę iš „viršaus".

Tiktai gerbiant *Kitą*[47], nesvarbu ar tai būtų kūnas ar orgazminės postmodernių pozicijų bei pozų ideologijos (atvirumas, heterodoksija, pliuralizmas, deformacija, demistifikacija, detotalizacija, atsitiktinumas, etc.)[48], įmanu suvokti, kad tautiniai identitetai gali būti daugiasluoksniai ir daugiareikšmiai. Kad jie gali būti apibrėžiami ne tik fetišizuojant dvasingumą ir žeminant kūniškumą. Nesublimuoti tautos piliečio malonumai, įsirėžę į masinės kultūros spektaklius, taip pat yra šitų identitetų dalis. Kad ir kaip tie masiniai ritualai ir masinės kultūros „žemumas" man būtų šlykštūs (neteigiu, kad visi tos kultūros reiškiniai yra man asmeniškai priimtini), masinė kultūra, jei į ją atidžiau įsižiūrima, apnuogina kultūrinių tabu ir prietarų struktūras (gal dėl to tai kultūrai taip priešinamasi?). Masinės kultūros formos, atsirandančios iš aistrų ir fantazijų, kurios sunkiai pasiduoda politiškai ir kultūriškai korektiškoms idėjoms, galbūt galėtų paaiškinti, kodėl vieni asmenys mąsto apie savo kūną kaip apie potencialų pasiektos laisvės šaltinį, kiti — kaip

---

47 Šitokios pagarbos ilgesys aiškiai išsakomas Kęstučio Nastopkos: „Blaivinantis mirties regėjimas teikia vilties, kad priėjęs svaiginančią prarają, žmogus suvoks kiekvieno *kito* asmenišką keistumą ir ryšis peržengti savo paties suręstas pertvaras." „Utopijos ilgesys", *Metai* 3 (1993): 5.

48 Apie postmodernią kultūrą, žr. Ihab Hassan, „The Culture of Postmodernism," *Theory, Culture and Society* 2, nr. 3 (1985): 119-31.

apie kūniškų funkcijų kalėjimą ir apgailėtiną įrankį, išnaudojamą tautos patriarchų ar nutautusių kapitalistų.

Tik ardant binarizmų bei opozicijų logiką ir dekonstruojant represuojančią dichotomijų ideologiją (jau minėti kūnas/dvasia, racionalu/jutmiška, aš/kitas), galima išvengti totalizuojančio tautinio identiteto ir „tautinio" seksualumo apribojimų. Tik „skirtinga kūnų ir malonumų ekonomika"[49] su jos daugiasluoksniais, atvirais tautiniais bei seksualiniais identitetais, skatinančiais kūniškumo ir tautiškumo vaizdinių bei reikšmių įvairovę,[50] gali sukurti erdvę, kurioje būtų įsivaizduojami nauji ir įvairūs socialiniai ryšiai su kūnu ir malonumu (nebūtinai teisūs ar neteisūs) ir kurioje būtų kvestionuojama totalizuojanti ir represuojanti įsivaizduojamos tautos valia, iškalbama tikrų ir netikrų tautinių pranašų. Besiklausydamas: „O mums vis dažniau imasi vadovauti AKLI VEDLIAI (kartais net su profesorių regalijomis), ir jeigu ši kvailių procesija laiku nesustos, visi nugarmėsime į prarają..."[51], klausi: Kas iš tikrųjų tie akli vedliai ir kodėl jais vis dar sekama?

---

49 Ši frazė pasiskolinta iš Michel Foucault, *The History of Sexuality*, vol. 1 (New York: Vintage Books, 1990), 159. Aišku, kad „skirtinga kūnų ir malonumų ekonomika" yra sąmoninga utopija. Vartotojų kultūroje kūnas nėra visiškai išlaisvinamas nuo bet kokios kontrolės: nūn jis yra valdomas asmens valios (kurią veikia masinės komunikacijos priemonės), ne tautinės retorikos. Apie tai Zygmunt Bauman, „Industrialism, Consumerism and Power", *Theory, Culture and Society* 1, nr. 3 (1983): 40-42.

50 Identitetas kaip nuolatinis išradimas, istorinis performulavimas, kasdienis įveiksminimas. Kaip nuolatinis susidūrimas su galios mechanizmais, kaip vietos ir laiko jiems priešintis ieškojimas.

51 Baliukonytė, *op. cit.*, 8. Įdomu, kad panašus paklusniai kažką sekančios tautos įvaizdis (tik dabar akli ne vedliai, bet pati tauta) pasikartoja ir jau minėtame Mikelinsko straipsnyje: „...mes paknopstom, kūlverstia žengiame į Vakarų Europą, vadovaujamą JAV pragmatikų ir liberalų, žengiam kaip akli ir patiklūs vienadieniai šuneliai, kuriems kol kas svarbiausias dalykas gyvenime yra motinos pienas ir žaidimai." Mikelinskas, *op. cit.*, 3.

TRUMPAPLAUKIS DRIEŽIUKAS

ZITA ČEPAITĖ

Milda gavo keblią užduotį — aprašyti slaptą neaiškiais keliais praturtėjusių verslininkų pobūvį ir įvardinti tuos aukštus postus užimančius valdininkus, kurie buvo pakviesti dalyvauti. Redakcija turėjo žinių, jog būtent šio suėjimo metu nelegalūs turtuoliai bandys užmegzti ryšius su aukšto rango pareigūnais.

Milda pasiskolino madingą suknelę su skeltuku. Ant kaktos suvertė suveltas plaukų sruogas, kad pridengtų juodus ir tirštus, gana nemoteriškus antakius. Negailėdama tušo nutepė blakstienas. Raudonu pieštuku apvedė lūpų kraštelius. Privalėjo tapti neatpažįstama.

Į pobūvį prasmuko pro tarnybines patalpas. Vaidino vieną iš tų mergužėlių, vadinamų „šviežiena", kurios visą vakarą šypsosi, linksėdamos garbiniuotomis galvelėmis, o pobūviui pasibaigus yra išvežiojamos po butus ar iš anksto užsakytus viešbučių numerius.

Neįtikėtinai greit praturtėję ir visuomenės grietinėle tapę jauni vyrai atlapaširdiškai aptarinėjo reikalus. Išrietusi šypseną, Milda prisigretindavo prie vieno ar kito būrelio ir įjungdavo mažutėje, ant riešo pakabinamoje rankenėje paslėptą diktofoną. Seimo narys, žymus valdančiosios partijos veikėjas gyrėsi pažintimis su nusikalstamo pasaulio garsenybėmis; minėjo vardus ir pravardes, pasakojo apie pomėgius ir įpročius. Vargšas žmogus

— kuo jis dar galėjo pasigirti? Nebent bajoriškais dokumentais, kuriuos kažkoks padlaižys istorikas iškniso archyvuose. Bet vis viena buvo panašus į apipešiotą ūkininką. Batai nauji, tačiau pakulnes jau spėjo nukleipti. Net ūsai neteikė elegancijos — nedažnai šukuojami jie buvo priskretę trupinių. Naivūs, nerangūs padarai, iš vargingos homo sovieticus egzistencijos per trumpą laiką iškilę į svaigias valstybės veikėjų aukštumas, neįtarė, ko Milda šmirinėja aplinkui. Lyg tikrintų kumelės stragumą įžnybdavo jai į kulšį.

Tualete Milda perklausė įrašus: balsai aiškūs, pokalbiai kompromituojantys. Laikas dingti. Bet lūkuriavo, tikėdamasi dar efektingesnės medžiagos. Gal pasirodys pats ministras pirmininkas? Jo ryšiai su mafija, jo aistra berniukams — visa, apie ką šnekėta puse lūpų, galėjo būti įrodyta.

Milda ragavo visų patiekalų. Iš ko jie pagaminti? Viskas tiek kartų pertrinta ir permaišyta. Neapleido mintis, jog tenka ryti varlių žarnas ir roplių uodegas. Kad nuplautų šleikštulį, gėrė daug vyno.

Nešvanki prabanga. Milda ne nenujautė, kaip neapkenčia visko, kas perdėta, įmantru, ypatinga. Apimta paaugliško įniršio bakstelėjo pirštu ant stalo krašto pastatytą taurę; ši nukrito ir sudužo. Prišokęs padavėjas sušlavė šukes — niekas net pastebėti nespėjo. Milda sudaužė dar vieną taurę, paskui dar vieną. Ji nebepaisė, kad gali būti sugauta ir iškratyta, kad diktofono juostelė su kompromituojančių pokalbių nuotrupomis gali būti sunaikinta, kad gali gauti į kailį ir būti išmesta už durų. Net norėjo, kad taip atsitiktų.

Oranžinį gėrimą siurbčiojęs vyriškis stebėjo Mildą. Anksti pražilę plaukai suversti į viršų. Gaiži mina palei lūpas. Lyg viską gyvenime būtų patyręs.

— Vietinės reikšmės maištas, — ironiškai tarstelėjo paėmęs už parankės.

Milda vos susitvardė nespyrusi jam į kulkšnį. Ji troško, kad viskas griūtų ir degtų, ir apsvilę kūnai cypdami raitytųsi liepsnose.

Vyriškis nutempė ją į salės pakraštį.

— Tave reikėtų truputį atjungti.

„Ko gero iš apsaugos," — pamanė Milda.

Vyriškis pasodino ją ant kėdės, pats įsitaisė greta, apkabino ir priglaudė jos galvą prie peties.

— Viešpats septintą dieną ilsėjosi, — sumurmėjo Milda.

— Ką, — perklausė vyriškis. — Ką sakei?

Milda tylomis svarstė, kodėl poilsiui buvo pasirinkta septintoji diena. Baigė visus darbus? Ji staiga pasijuto baisiai pavargusi, nors darbai toli gražu nebuvo baigti. Atsivertę laikraštį žmonės ieškos naujienų — kasdien privalu ką nors pranešti. Kad susprogdinta bomba, kad automobilis darydamas posūkį partrenkė žmogų, kad Danijos ir Lietuvos Užsienio reikalų ministrai pasirašė bendradarbiavimo sutartį, kad įsteigtas fondas tragiškai žuvusio poeto žmonai remti...

Ji sunkiai įsidėmėjo vyriškio vardą. Alius? Beveik tą pat akimirką pamiršo, ką jis kalbėjo apie savo darbą ir pareigas. Dirbti reklamos agentūroje?

— Šitą reikalą galėtum paprasčiau sutvarkyti.

— Kokį?

Milda parodė dviprasmišką ženklą. Alius įteikė jai vizitinę kortelę.

— Paskambink, kai būsi ne tokia kandi.

Kūnas gėrė minkštos kėdės šilumą. Aksomo plaukeliai it trumpaplaukio gyvūnėlio šeriukai kuteno odą. Visi pranešimai apie tai, kas, kur, kodėl ir kaip vyksta nebeteko reikšmės. Ji grimzdo į tirštas ūkanas, į chaosą. Vanduo ir ugnis, šviesa ir tamsa sujungti į vieną beformį darinį. Aukščiausiasis galingą „teesie" ištaręs kadaise sutvėrė pasaulį.

Mildos straipsnis lauktos sensacijos nesukėlė, ir ji paskambino Aliui. Svajojo viską laimėti vienu ypu — naują darbą ir Aliaus širdį. Ji buvo tikra, kad patraukė vyriškio dėmesį.

Alius pasiūlė versti iš anglų kalbos reklaminius tekstus ir kartais, kai prireiks, kurti scenarijus videoklipams. Milda pasijuto apvilta pamačiusi ant jo rankos vestuvinį žiedą. Tačiau darbo sąlygos ir atlyginimas tenkino.

Ji galėjo sėdėti prie vieno sakinio, dailinti, rūpintis kiekvieno žodžio prasme, skambesiu, ieškoti „nenubelstų" posakių. Tokių galimybių redakcijoje, kur naujienas privalu pateikti „karštas" ir kur puslapis nuolat „dega", ji neturėjo.

Ji greit perėmė reklamuotojų žargoną: „užkliūva", „nekabina". Tie žmonės neturėjo prentenzijos pertvarkyti pasaulį ar bent jau drėbti naivuoliams į akis visą tiesą. Daugelis jų buvo baigę dailės, teatro režisūros ar kompozicijos studijas. Bandė tapti žvaigždėmis, vaidino nepripažintus genijus, gėrė, svetimavo, keisdamiesi vyrai žmonomis, o žmonos — vyrais. Įkopę į ketvirtą dešimtį, surimtėjo — susirūpino kelionėmis į užsienį, pinigais, palikuonimis.

Alius savo nuomonę išsakydavo užuolankomis. Tarsi dvejodavo: ar netrūksta čia žaismės? Ar sakinys neperdaug ilgas? Ar netiktų gyvesnis žodis? Viskas, ką jis sakė ar darė, lyg skolinta iš gero tono vadovėlio.

— Pabandyk nusifilmuoti. Kaip tik ieškom moters alaus reklamai. Ne naivios mergaičiukės, o subrendusios, savo vertę žinančios moters.

Milda patraukė pečiais — iš viso to išeis šnipštas.

Aliaus galvoje nuolat sukdavosi fantastiški, iš anksto žlugti pasmerkti sumanymai. Tačiau už nesėkmes juos įgyvendinant jis paprastai apkaltindavo bendradarbius, kuriems esą trūksta vaizduotės, išmonės ar pagavos.

Tą pačią popietę Milda buvo supažindinta su režisiere — savimi pasitikinčia moterim. Jos nosis buvo kaip vanago. Kol Alius aiškino, kas ir kaip, režisierė nužiūrinėjo Mildą nieko gero nesitikinčiu žvilgsniu.

— Reklamos artistų paieškos, kiek prisimenu, yra mano kompetencijoje.

Ji gėrėjosi tuo, kad yra pripažinta, vertinama ir gali diktuoti savo sąlygas.

— Žinoma, — pasakė Alius. — Bet pabandyk. Norėčiau, kad išeitų kažkas stulbinančio.

— Turi būti sužadintas žiūrovo erotiškumas, — kalbėjo režisierė. — Jis turi geisti. Ar supranti, ką reiškia geisti? Alaus bokalas ir trokštama moteris turi susilieti į vieną vaizdinį.

Ji mostelėjo nueinančiam Aliui ir tęsė:

— Teko sutikti daugybę moterų, kurios dailios kaip paveikslukas, bet neturi savyje nieko, kas darytų jas geidžiamomis.

Buvo panašu, jog ji neapkenčia žmonių arba, išskirtinai, vien moterų. „Puiku, — pamanė Milda. — Tuoj su ja susipyksiu, ir iš filmavimosi nieko neišeis".

— Turiu bėgti.

Režisierė pašoko nuo kėdės, nerdama pro kavinės duris sušuko Mildai, kad rytoj paskambins, ir kirto gatvę tuo pat metu rankenėj ieškodama automobilio, kuris stovėjo kitoj pusėj, raktelių. Ją partrenkė Ford Scorpion. Milda regėjo įvykį, bet negalėjo patikėti. Kaip šita nepalaužiama, viską išmananti moteris galėjo būti nublokšta ant grindinio?

Užsakymas „degė". Buvo surastas kitas režisierius, kuris pasirodė tik paskutinę akimirką prieš filmavimą. Milda užsimerkusi, laukdama, kol nudžius tušu nuteptos blakstienos, sėdėjo grimo kambaryje.

— Ar jūs Milda? — išgirdo už nugaros.

— Taip.

— Kostas Lyvas, režisierius.

— Malonu susipažinti, — tarė Milda vis dar užsimerkusi.

— Milda... — nutęsė jis. — Meilės dievaitės vardas, ar ne?

Grimuotoja atidarė lūpų dažų dėžutę, suvilgė šepetėlį ir liepė nekrutinti lūpų.

Režisierius nusijuokė. Lyg pakutentas vaikas.

— Palauksiu, — tarė, delnu paliesdamas Mildos petį. Judesys buvo skubotas ir netgi baukštus — prikišo pirštus ir lyg nusvilęs atitraukė.

Kai Milda išėjo iš grimo kambario, koridorius buvo tuščias. Ji nužingsniavo į studiją, kur turėjo būti filmuojama. Ten darbavosi būrys žmonių — stumdė kameras, kilnojo šviestuvus. Milda iš tolo žvalgėsi į juos, stengdamasi atspėti, kuris Kostas. Įsiminė juoką ir prisilietimą — užsimerkė, įsivaizduodama save nerege, kuri gali kliautis tik lytėjimu, klausa, uosle. Tarp gausybės garsų išgirdo pakutento vaiko kiknojimą.

— Puikiai atrodote, — sušuko iš tolo.

Milda ištiesė ranką pasisveikinti. Kostas staiga sumišo, gūžtelėjo pečiais ir abiem delnais apkabino jos plaštaką.

Jis nusivedė Mildą į nuošalų kampą aptarti kas ir kaip bus filmuojama.

— Kažkaip buvo įprasta, — tarė be jokios įžangos — kad alų geria vyrai.

— Moterys imasi naujų vaidmenų, — ironiškai šyptelėjo Milda. Kostas neaiškino, ko reikia, kad reklaminis klipas būtų sėkmingas. Jis trumpai aptarė kai kuriuos techninius procesus ir terminus — tokius kaip „dublis", „reagažas" ir pan.

Milda nebijojo kameros, tarsi nė nepastebėjo, kad filmuojama, ir nesunkiai įvykdydavo režisieriaus nurodymus. Tačiau peržiūros metu išsigando ir sustingo apimta priešiškumo ekrane šmėžuojančiai moteriai. Ant objektyvo uždėtos specialios linzės minkštino kontūro linijas ir teikė paslaptingą spindesį — atrodė, lyg jos kūnas švytėtų. Bet Mildos tai nedžiugino. „Ausytės

stačios, akytės plačios, ar iš balos tas gražumas..." Ji dirgčiojo ir dairėsi. Lyg būtų susidvejinusi ar perskelta pusiau.

Kostas stovėjo už nugaros, uždėjęs ranką ant kėdės, ant kurios sėdėjo Milda, atlošo. Judino pirštus, lyg grodamas. Jo krumpliai baksnojo Mildos nugarą.

— Neblogai. Yra keletas scenų... Turiu nuojautą, kaip reikėtų sudėlioti kadrus, kad vaizdas įgautų dinamikos.

Alius paspaudė plejerio mygtuką ir juosta ėmė suktis atgal. Ekrane mirgėjo kadrai — viskas atbulai. Moteris, kilnojanti iki kraštų priputotus bokalus. Milda pasiskundė, kad bloga, ir išėjo.

Kavinėje užsisakė mineralinio vandens. Paskui, pasvarsčiusi, penkiasdešimt gramų degtinės. Išmaukė vienu ypu. Nusigręžė nuo baro, kuriame tarp butelių atsispindėjo jos veidas. Pasilenkusi išvydo savo atvaizdą nušlifuoto marmurinio staliuko paviršiuje. Pati sau buvo tarsi priekaištas.

Atėjo Kostas. Atsisėdęs greta, uždėjo ranką ant kėdės.

— Bjauru. Jaučiuosi lyg sueižėjusi, — pasiskundė Milda.

— Kiekvienas patiria sukrėtimą, išvydęs save iš šono, — tarė jis. — Tikėk manim, viskas labai gerai.

Visą vakarą guodė Mildą. Kalbėdamas sudėdavo lūpas tūtele lyg lauktų bučinio.

Kostas gyveno už miesto. Prieš keletą metų išsiskyrė su žmona ir įsirengė sau būstą sodo namelyje. Jam patiko atsiskyrėliškas gyvenimas — vienintelė bėda, kad paskutinysis autobusas išvykdavo vienuoliktą valandą vakaro, ir, ilgėliau užtrukęs mieste, jis turėdavo samdyti taksi. Neretai vairuotojai nenorėdavo trenktis kažkur į sodus. Tada tekdavo glaustis pas draugus.

Milda ir Kostas niekaip nepajėgė išsiskirti — kalbėjosi apie filmuką, reklamuojantį alų, o paskui ir apie kitus, kuriuos abu turėjo ūpo kurti drauge.

Jis gyveno vienas, ji — irgi, tarsi niekas nekliudė jiedviem susieiti. Kostas kurdavo suartėjimui palankias situacijas, bet niekuomet jų neišnaudodavo. Kas yra? Milda būgštavo, kad ji

elgiasi „nenormaliai“, ir išgąsdina Kostą. Tačiau kas turėtų būti „normalu“?

Reklama Kostas užsiėmė tik dėl to, kad užsidirbtų pragyvenimui. Jis buvo parašęs bent kelis projektus ir norėjo kurti tikrą filmą, bet neįstengė gauti pinigų. Kažkur lakstydavo, su kažkuo susitikinėdavo ir po kelias dienas nesirodydavo studijoje. Milda meluodavo Aliui, kad Kostas tik kelioms minutėms išbėgo.

Kartą po ilgesnės pertraukos su Kostu ji susidūrė atsitiktinai, teatre. Sėdėjo greta ant pristatomų kėdžių, pačioje mažutės salės palubėje. Tai, kas vyko scenoje — žymus, Lenkijoje gyvenantis lietuvių kilmės dailininkas stumdė ir perstatinėjo lagaminus, kuriuose susirietę kėksojo vienmarškiniai žmogeliukai — regėjosi tarsi pragaras, į kurį Milda neketino nusileisti. Ji net nesistengė suprasti, kas ten vyksta ir ką reiškia tas neišvaizdus vyriškio risnojimas pirmyn — atgal. Pasibaigus vaidinimui jie sutiko Kosto pažįstamą — jaunuolį plačiomis, švytinčiomis akimis, lyg ateivį iš nežemiškų civilizacijų. Jis pasakojo matęs filmą, kurio veikėja po nakties, praleistos su menkai pažįstamu vyriškiu tylėdama rūko — kadras trunka keletą minučių — ir staiga tampa aišku, jog meilės nėra. Milda petimi rėmėsi į Kostą — šiltą, patikimą kūną. Viskas, ką kalbėjo ar darė kiti, buvo melas.

Kai jiedu atsisveikino su nežemiškų civilizacijų jaunuoliu, Milda tarė Kostui:

— Norėčiau, kad su manim miegotum.

Kostas delnais apglėbė jos riešus, spusčiojo pirštais apčiupinėdamas kiekvieną kauliuką.

„Jis juokavo“ — galvojo Milda žingsniuodama namo. Ji gyveno netoli kavinės, kurioje jie sėdėjo, tačiau ilgino kelią, sukdama aplinkui. Naktis. Tylu, tuščia. Kažkas retkarčiais šmėstelėdavo prieš akis. Šikšnosparnis? Nakties drugys? Sutan-

kėjusio oro gūsis? Gal ji pasielgė pernelyg grubiai, net ciniškai, siūlydamasi likti nakčiai. Galbūt jis iš tos retos padermės, kuri į žmonių jausmus ir ryšius vienas su kitu žiūri atsakingai ir meilės netapatina su pasigulėjimu vienoje lovoje? Milda įsidėmėjo kiekvieną Kosto veido raumens virptelėjimą, netikėtą dirglumą, provokuojančius ir drauge bet kokią atliepą ignoruojančius judesius. „Nemyliu moterų", — sušnibždėjo jis. Intymiai, tarsi bučiuodamas, tarsi skatindamas ją netikėti tuo, kas sakoma, tarsi provokuodamas. Milda tvirtinusi, kad meilės problemas atidėjo „kitam gyvenimui", kūnu jautė Kosto prisilietimus ir troško, jog tasai šmėstelintis, petį ar nugarą paglostantis delnas ilgėliau apsistotų.

Ėjo įtempto darbo savaitė — abu kiauras dienas praleisdavo montažinėje. Milda stebėjosi, kad Kostas pastebi tokius dalykus, kurie be jokių trikdžių prašokdavo pro jos akis. Atrodė, lyg jis būtų turėjęs ypatingą regėjimo dovaną.

— Reikės pakirpti, kad suglebęs rankos judesys neįlįstų į kadrą.

Kostas rūpinosi, kad kadrų sukibimas būtų slankus, nenervintų žiūrovo, o Milda įsivaizdavo, jog jis kuria ne reklaminį filmą, bet ją — rankos mostą, žvilgsnį, šypseną. Tai, kas ją erzino peržiūroje, montažo metu išnyko.

Milda būgštavo, jog jos gyvenimas praeis nesantarvėje su savimi, savo kūnu, tuo išoriškai regimu pavidalu, kuris jai vaidenos ne tas — primestas, netinkamas, svetimas.

Kostui ji papasakojo tai, apie ką niekam nesiryžo prabilti.

— Vėlavau į paskaitą. Išvydau reikalingą troleibusą ir šokau vytis. Bėgdama jaučiau, kad mano kūnas tarsi atsilieka, nespėja. Prie durų suabejojau, gal sustoti ir luktelti, bet kažkokio niršulio pagauta įsispraudžiau pro jau beužsiveriančias duris. Tarsi keršijau savo kūnui, su kuriuo negalėjau sutapti. Jis liko vienoje iš Antakalnio stotelių. Mane nuolat kamavęs susidvejinimo, nesutapimo su savimi pojūtis nebekankino, tačiau apnik-

davo nematerialumo, netikrumo, jog egzistuoju, būsena. Eidavau, o atrodydavo, kad neremiu žemės.

Tai, kas vyko montažinėje nebuvo vien reklama; Mildai tai reiškė kai ką kita — kūno atgavimą, prikėlimą iš mirusių.

Filmas buvo baigtas, ir ta proga nutarta išgerti vyno. Milda greit apsvaigo. Šokdama atsimušdavo į stalus ar kėdes, padavėjus arba lankytojus. Kostas prilaikė ją, glaudė arčiau, rūpindamasis, kad nesusižalotų. Jiedu atrodė kaip įsimylėjėliai pirmą kartą dviese leidžiantys vakarą.

Milda nujautė, kad Kostas pavėluos į autobusą ir liks pas ją nakvoti.

Ji kėtojo patalynę, sunkiai pataikydama įvilkti antklodę į užvalkalą. Kostas pasodino ją ir pats klojo patalą, Mildą, tarsi mieguistą vaiką, perkeldams į tą pusę, kur guolis jau buvo pataisytas.

— Šitaip užmigčiau, — tarė Milda, kai Kostas už pažastų kilstelėjo ją aukštyn, norėdamas ištiesinti po užpakaliu susigarankčiavusią paklodę.

Nepaleisdamas jos iš glėbio, Kostas išsitiesė greta. Milda iškart užsnūdo. Po valandos pakirdusi apsižiūrėjo, kad yra nurengta iki apatinių drabužių. Kostas šypsojosi pro miegus it trumpaplaukis pliušinis driežiukas, kurį ji vaikystėje mėgo ir kurį vienintelį iš žaislų iki šiolei išsaugojo. Milda pasirito ant šono, išsitiesė kaip ilga ir prisispaudė prie Kosto. Jos krūtys lietė jo krūtinę, pilvas glaudėsi prie jo pilvo, o šlaunys rėmėsi į šlaunis. Kostas atsimerkė. Milda krutino lūpas, ieškodama bučinio. Kostas žiopčiojo, jo lūpos vis išsprūsdavo iš Mildos burnos. Tai buvo panašu į žaidimą.

— Aš esu... — be garso krutino lūpas Kostas; paskutiniojo žodžio Milda nesuprato.

— Žydras, — pusgarsiu pratarė Kostas ir stipriai apglėbė Mildą tarsi ragindamas tuo netikėti.

— Turbūt nedažnai taip nutinka, kad vyriškis, su kuriuo guli vienoj lovoj, nepuola tavęs prievartauti? — paklausė po pauzės.

Atrodė, kad jis teisinasi.

Ji svajojo gulėti su mylimuoju susiglaudus, kad jaustų viens kito kūną, širdies dūžius, kvėpavimą, pulsuojančias arterijas. Bet paprastai atsitikdavo taip, kad parista ir pagrumdyta patirdavo tik nuovylį. Girdėdavo svetimojo širdį sunkiai dunksinčią kaip perkaitęs motoras.

— Ar galiu tave paglostyti? — paklausė Milda.

Ji braukė delnu per pečius, nugarą. Tapšnojo ir žnaibė. Geidė pajusti jo artumą, sustandėjusius raumenis, prakaitą krūtinės griaučuose, šniokščiantį kvėpavimą, dubens ir šlaunų ritmingą bruzdesį, gyslomis kliokiančio kraujo plazdėjimą.

— Nori, aš būsiu berniukas, — tarė ji.

Kostas pakišo delnus po mentimis ir sūpavo kaip kūdikį, kol ji užmigo.

Laisvus vakarus jie leisdavo drauge; žiūrėdavo filmus, lankydavo teatrus, parodas, kavines. Šokdavo. Vaikštinėdavo paupiu. Pažįstami ėmė laikyti juodu pora.

Kostui dažnai tekdavo nusivilti; kai kurie vyriškiai susieidavo su juo tik todėl, kad sužinotų, kaip „tas dalykas" vyksta tarp homoseksualų.

— Net moterys, sužinojusios, jog esu žydras, imdavo nekęsti manęs.

Milda stengėsi paaiškinti. Gal abiejų lyčių asmenys vieni kitiems turi pernelyg daug pretenzijų ir lūkesčių?

Kartais jie miegodavo drauge. Apsikabinę glausdavosi vienas prie kito. Nuogi ir romūs. Tarsi aplink plytėtų rojaus sodas ir pažinimo vaisius dar nebūtų prakąstas.

Valstybė tik kūrėsi — penktieji nepriklausomybės metai. Ne visi įstatymai dar buvo sugalvoti. Pavyzdžiui, reklamos. Tik

nuo reklamos kūrėjų sąžinės priklausė, ar tai, kas sakoma apie prekę, bent iš dalies atitinka tiesą. Alius užsakovams įrodinėdavo, jog jokie duomenys nereikalingi, žiūrovas juos vis vien praleidžia pro ausis; svarbu pasiekti, kad reklamos vaizdinys ar muzikinis motyvas įstrigtų atmintin, zvimbtų galvoje. Šnekėdamas jis braižydavo painius zigzagus. Buvo studijavęs psichologiją ir manė esąs tikras žmogaus sielos žinovas.

Alius sukūrė teoriją, kad paveikiausia reklama ta, kuri paremta archetipiniu gundymo santykiu.

— Buvo laikai, kai pavieniui žmonės negalėjo išgyventi. Privalėjo burtis į bandas, vėliau į šeimas. Elementaru. Dabar vienam nesunku pramisti. Niekas niekam nėra būtinai reikalingas. Kaip rojuje. Adomui nebūtinai reikėjo Ievos. Nei dėl to, kad išvirtų vakarienę, nei dėl to, kad tenkintų jo aistras. Tik gundymas galėjo padaryti juos reikalingus vienas kitam.

Jis leisdavosi į ilgus svarstymus apie tai, kad vilionė visai be reikalo yra išstumta į žmogaus sąmonės paribį, kad sužadinimas ir susižadinimas gundant yra vienas stipriausių ir kūrybiškiausių impulsų, kad šiame technologijos amžiuje, kai žmogaus seksualumui tenkinti prigalvota tiek reikmenų, žmonių santykiuose ir mąstyme apie žmogų kažkas būtinai turi keistis.

Tai buvo visiškai skirtingas pasaulis, negu tas, kurį Milda paliko prieš pusmetį, ir kuriame laimėdavo tie, kurie sugebėdavo kuo daugiau „išpešti", „išlaužti", kuriems pavykdavo ką nors „išdurti", „nukirsti", „priblokšti". Tai būta prievartautojų žargono.

Mildai patiko kurti vylingą apgaulę. Pati nė per nago juodymą netikėjo tuo, ką sako ar rašo — ji žaidė savo netikėjimu. Tik kartais apimdavo ašaras išspaudžiantis trapumo pojūtis — imdavo atrodyti, kad viskas lengvai pažeidžiama ir sunaikinama.

Kostas išvyko į nevaidybinių filmų festivalį Hamburge. Staiga Milda pajuto atpratusi būti viena. Kasnakt sapnavo, kad greta guli stambus, nejudrus padaras, vėžlys arba driežas, ar kitas šaltakraujų giminės gyvis. Vėsus, glitus kūnas prisišliedavo prie

nuogos nugaros, ir apimta siaubo Milda pabusdavo. Ji žinojo, kad nieko nėra ir negalėjo būti, tačiau tarėsi apčiuopianti išgulėtą įdubą lovoje, raukšlę ant pagalvės. Tie prisilietimai buvo tikresni negu gyvenime — tarsi įdagas; kartais atrodydavo, jog Kosto delno linijos atsispaudė ant jos pilvo ar nugaros. Ne sąmonės, bet kūno haliucinacijos. Raumenų skaidulos, paodinis riebalų sluoksnis, prakaito liaukos, gyvplaukių šaknies maišeliai, net pats paviršinis kūno sluoksnis, pusiau apmiręs epitelis, nuo kurio kas minutė nusišeria tūkstančiai negyvų ląstelių, tebesaugojo atmintį apie kito kūno drėgnumą ir kaitrą.

Vieną vakarą ji įsitaisė lauko kavinėje tikėdamasi, kad pavyks užkabinti kokį nors vyriškį, kad pasimylėjusi su juo pamirštų Kostą. Dangus pažaliavo lyg iš vario nulietas. Šv. Jonų bažnyčios varpinės kryžius saulėlydžio nutviekstas sušvytravo it žaibas. Tarsi primindamas, kad ateis tas, kuris krikštys ne vandeniu, o ugnimi ir šventąja dvasia.

Po kelių minučių greta prisėdo stambus vyras vešliais ūsais ir plačia kaip anties snapas nosimi. „Ne lietuvis" — iš karto suprato Milda. Rankos stambios, ant piršto masyvus auksinis žiedas. Ji žvilgčiojo į jį duodama suprasti, kad mielai užmegztų pokalbį. Vyriškis netyčia sujudino stalą, išliedamas Mildos kavą — atsiprašė ir gestais parodė užsakysiąs dar vieną puodelį.

— Gal dar ko nors pageidautumėte? — pasiteiravo vokiškai.

Milda skėstelėjo rankomis — ji nesuprato nė žodžio. Vyriškis pakartojo klausimą laužyta anglų kalba. Milda linktelėjo — taip, pageidautų. Vyriškis išrinko brangų ir stiprų gėrimą. Atvykęs iš Vokietijos, ketinąs steigti prekybos firmą. Savaitę keliavo po Lietuvą, susitikinėjo su žmonėmis. Ką Milda veikianti?

— Tarnauju, — atsakė nenoriai.

Kalbėjosi mažai, tarsi tingėdami ar kažko lūkuriuodami. Mildos nedomino prekybininkai. Ir dar vokiečiai. Alų sriuobian-

tys biurgeriai nudribusiais pilvais. Hansas. Buvo įsitikinusi, kad jo neįsimylės. Nesisielos dėl to, kas įvyko. Nejaus jokių įsipareigojimų — rytoj jis išskrenda. Jeigu būtų tikėjusi Dievu, būtų pamaniusi, kad tai jis atsiuntė kaip tik tą, kokio labiausiai reikėjo. Hansas turėjo priversti jos kūną užmiršti žmogų, su kuriuo nelemta būti.

— Sumokėsiu, — tarė Hansas.

Milda žiūrėjo į alaus spalvos akis, apsuptas balzganų blakstienų.

— Gal dar kur nors užeinam?

— Taip.

Milda norėjo, kad svaigtų galva ir kad ji vos suprastų, kas atsitiko. Arba — nesuprastų. Neatsimintų. Ji troško, kad pasaulis vėl būtų toks pat patvarus ir baigtinis, kaip anksčiau, o ne pulsuojantis, nerimastingas, keičiantis pavidalus ir būvius. Su nuolat atsikartojančiu palytėjimu? Galbūt tikintieji taip patiria Šventosios Dvasios buvimą?

Hansas paėmė Mildos ranką, gniaužė saujoje, storus pirštus kaišiodamas į tarpupirščius. Nuo bevardžio auksinis žiedas buvo dingęs.

Skverelyje prie prancūzų ambasados jie bučiavosi. Milda bruko liežuvį į svetimšalio burną stebėdama kaip lengvo vėjelio kėsnojama raukšlėjasi mėlyna-balta-raudona vėliava.

Ji norėjo, kad viskas įvyktų kuo šlykščiau, kad būtų niekinama ir trempiama, sužlugdyta, nualinta, kad menkiausias vilties grūdelis daugiau joje nesukerotų.

— Galim pas mane, — pasiūlė Milda.

Tai buvo plaukuotas milžinas, apžėlęs nuo galvos iki pėdų. Nejautrus kaip asfalto volas. Jo varpa buvo stambi ir Milda niekaip nesugebėjo užmauti prezervatyvo. „Nesvarbu, — pagalvojo. — Kodėl turėčiau saugotis?"

Milda pabudo auštant suspausta plaukuotame glėby. Bijojo pasikrutinti, kad nepažadintų Hanso. Geriausia būtų buvę nepastebimai išnirti ir išsinešdinti. Tačiau ji buvo savo bute. Hanso

viduriai gurgė. Milda klausėsi svetimo kūno garsų. Pavidalo ilgai įgauti negalėjęs padaras, kurio palytėjimai ją kamavo, dabar drybsojo šalia. Stambus ir apčiuopiamas. Absoliučiai svetimas. Tas, kurio neįmanoma įsimylėti. Su kuriuo nėra apie ką šnekėti. Kuriam nieko nereikia aiškinti.

Po valandos jis pabudo. Norėjo kažko klausti, bet Milda truktelėjo pečiais ir išėjo virtuvėn. Išvirė kavos. Jis sriūbčiojo karštą gėrimą, neatitraukdamas puodelio nuo burnos. Įdėmiai spoksojo į Mildą stengdamasis sugauti jos žvilgsnį. Milda suprato, kad vyras iš savo vargingų anglų kalbos atsargų nesugraibo tiek žodžių, kad galėtų jai ką nors pasakyti. Jis apsirengė iš bendron krūvon suverstų drapanų atsirinkdamas savo drabužius.

Grįžęs Kostas iškart paskambino — norįs susitikti ir kai ką papasakoti. Milda puikiai žinojo, jog tas „kai kas", nebus tai, ką ji labiausiai norėtų išgirsti.

— Sugundė jo rankos — didelės kaip artojo. Žinojau, kad jis smuikininkas ir negalėjau suprasti, kaip jis stambiais artojo pirštais sugraibo prispausti reikalingą stygą.

Hanso rankos irgi buvo stambios, — prisiminė Milda.

— Ar judu kalbėjotės?

Kostas linktelėjo. Milda nenorėjo smalsauti, kaip viskas vyko; tik geidė žinoti, ar jis išsiaiškino su tuo žmogum, ar kamuojasi spėliodamas ir nerasdamas atsakymo.

— Apsistojom prie ežero. Labai romantiška. Didžiulis debesis gulėjo saulėlydžio pusėj ir jo pakraščiai raudonai žioravo, tarytumei gruzdėdami. Stovėjom terasoje. Kiti puotavo restorane. Žinai, koks jausmas, kai tau patinkantis žmogus atsiskiria nuo būrio ir prieina. Buvau nesavas, beveik užkerėtas. Pamaniau, kad ir jis jaučia kažką panašaus. Prisipažinau, kad įsimylėjau. Jis staiga atšlijo, pasiteiravo, ar nejuokauju, ir nuvėręs mane žvilgsniu papurtė galvą. Daugiau nepasakėm viens kitam nė žodžio. Iš tolo dairydavausi į jį, bet jis vengė manęs.

Kostas galėjo išsipasakoti, žinodamas, kad Milda neišduos paslapties. Kaip atsitiko, kad ji pasiryžusi tarnauti? „Gal man patinka vaidinti? — klausė savęs Milda. — Apsimesti, kad egzistuoja tai, ko nėra".

Visą vasarą Milda vilkėjo dukslią suknelę, ir pažįstami ėmė liežuvauti, kad ji nėščia.

Kostas ką nors vis įsimylėdavo. Kaskart nesėkmingai — tiems žmonėms jo nereikėdavo. Jis guosdavosi Mildai, o ji prisiglausdavo prie jo peties ir tylėdavo. Ką galėjo jam pasakyti? Kad nepultų prie kiekvieno su vis neišeikvotos meilės aistra, nes gali apsijuokti? Jis nepaisė, troško mylėti, jis ieškojo to, kurį galėtų pamilti. Nesvarbu, kiek kartų buvo atstumtas. Milda buhalterės tikslumu skaičiavo visas jo nesėkmes tarsi tikėdama, kad kada nors jų sankaupa bus tokia didelė, jog Kostas nustos siekęs neįmanomų dalykų.

Kostas klausdavo, kodėl Milda neieško mylimojo arba partnerio seksualinėms reikmėms. Milda nepasakojo apie Hansą. Pati nesuprato, kaip atsitiko, kad beveik viskas, ką ji regėjo aplinkui, priminė Hanso kūną. Ne veidą, į kurį ji nespėjo, o gal ir vengė įsižiūrėti, bet jo rankas, pečius, kietą kaip uolos luitas krūtinę ir apvalų, kaip kubilas, pilvą. Jos rankos buvo per trumpos, kad jį apglėbtų, ir nugaros rėžis likdavo tarsi atsietas nuo jos, nepavaldus, pažeidžiamas, atviras nakties tamsai ir netekčiai. Ji vis dangstė tą neapkabinamą nugarą antklode, bet jam buvo šilta ir jis nusiklodavo.

Kai Hansui išvykus Milda nuėjo į dušą, pastebėjo, kad jos pilvas apkibęs rudais, kilpelėmis susiraičiusiais gaurais. Nei ji, nei Hansas nieko viens kitam nepasakojo, nekalbėjo apie savo gyvenimą ar jausmus, tarsi vengė pasakyti kažką, kas galėtų įstrigti kaip geluonis. Tačiau kūnai nepaisė sielų šiurkštumo: jie dalijosi šiluma, drėgme, jie glaudėsi, kad paliktų vienas kitame savo įspaudą.

Vieną vakarą Milda ir Kostas nužingsniavo į „Ritos slėptuvę". Pakeliui kalbėjosi apie nuogumą. Kostas minėjo Hamburgo parke matęs gausybę prieš saulę gulinėjančių nuogalių. Šmaikštaudami prognozavo, kas nutiktų, jeigu abu plikutėliai išsidrėbtų Lukiškių aikštėje.

— Čia ketinama statyti paminklą tautos kankiniams. Pagulėję nuogi ir mudu į kankinių sąrašą galim pakliūti.

Milda prisipažino, kad vienas iš košmariškiausių sapnų, kai sapnuoja save nuogą žmonių būry.

„Slėptuvėje" jiedu užsisėdėjo iki vėlumos. Pakėlusi akis Milda kaskart išvysdavo prieš akis žaliai degantį neoninį užrašą „Jėga". Prie įėjimo į barą stovėjo Lenino biustas, išmargintas kaip šachmatų lenta. Viskas padaryta taip, kad šiuolaikinis jaunuolis jaustųsi puikiai — savo aplinkoj, tarp savų. Jiems privilioti, matyt, ir buvo atitemptas sugedęs motociklas, kuris kėpsojo prie durų, tarytumei tai būtų įėjimas į garažą.

Po poros bokalų alaus Mildai prireikė į tualetą. Besiiriančią per šokėjų būrį už rankos ją pagavo nepažįstamas jaunuolis ir ėmė sukti ratu. Nuo kiekvieno judesio veržė pūslę, atrodė, tuoj pliš.

— Dabar negaliu, — muistėsi Milda. — Tuoj grįšiu.

Bet jaunuolis jos nepaisė, buvo kaip reikiant įkaušęs.

— Ar tu filmavaisi toje alaus reklamoje? — atsiriaugėjo jis. — Boba geria alų — padvėst galima.

Jo lūpos buvo storos, tartum ištinusios. Kalbėdamas praviepdavo tik vieną pusę — atrodė, šneka tik dalis burnos, dalis kūno, o kita pusė lieka nebyli, užšsivėrusi.

Buvo ankšta; šokančiųjų kūnai trynėsi vienas į kitą. Jaunuolis glaudžiai prisišliejo prie Mildos, kišo kelį tarpukojin priversdamas visa galva už save žemesnę moterį pirštų galais vos siekiant grindis joti ant jo šlaunies. Pilvo apačią varstė skausmai. Milda laukė, kad muzika nustotų grojusi, ir ji galėtų sprukti. Bet melodija buvo ilga; jaunuolis pabrukęs ranką po bliuzele maigė pilvą, lyg būtų norėjęs kažką ištrėkšti.

Krūtine įsirėmusi Milda išstūmė savo partnerį į pakraštį, kur sėdėjo Kostas.

— Ar reikia pagalbos? — paklausė jis, ir nespėjus Mildai nė sumirksėti, atplėšė prie jos prikibusį jaunuolį.

— Ar čia tavo merga? — suurzgė šis.

— Nesvarbu. Bet ir ne tavo. Ir ne merga, supranti?

Jiedu apsistumdė ir išėjo į kiemą. Milda iš paskos. Paėjėję atokiau, kad nekristų į akis policininkams, jie susigrūmė. Milda maldavo liautis, tačiau vyrai liejo savo įniršį. Įsibėgėję trenkėsi vienas į kitą, susikibę griuvo — kartais Kostas, kartais Mildą šokdinęs jaunuolis atsidurdavo viršuje. Milda suskato dairytis pagalbos, bet visur buvo tylu ir tuščia. Nusprendė grįžti į „Ritos slėptuvę" ir iš ten skambinti policijai. Tačiau stabtelėjo — ten, kur girdėjosi grumtynių garsai, buvo nepaprastai tylu. Ji prisilinko pažiūrėti, kas nutiko — gal abu jau negyvi. Du kūnai tįsojo greta apsikabinę ir bučiavosi. Milda pasitraukusi atbula stebėjo juos, negalėdama patikėti, kad peštynės jau baigėsi; bijojo, kad tai apgaulė, kad jaunuolis, kupinas patyčių, ims talžyti atsipalaidavusį ir apsvaigusį Kostą. Bet jie spurdėjo greta viens kito kaip driežai.

Milda atsitūpė už krūmo. Pilvas buvo skaudus ir kietas. Žarnos tarytum akmeninės, jos, regis, brūžinosi viena į kitą ruplėtais šonais. Ji nusišlapino, bet nedaug palengvėjo.

Grįžtant namo paslėpsnius it peiliais varstė. Buvo vėlu, gatvės tuščios. Milda visą kelią garsiai vaitojo.

Įslinkusi pro duris, parkrito ant sofos. Neužteko jėgų ją išskleisti; prisiglaudė prie stataus atlošo, užkloto dirbtinio kailio užtiesalu. Gulėdama nusirengė. Batus nusiavė, vienos kojos pirštus įrėmusi į kitos kulną; jie dunkstelėję nukrito ant grindų. Palei lempą tįsojo žaisliukas, minkštas oranžinės spalvos padarėlis, ir palaimingai šypsojosi — raudonas lūpų brūkšnys buvo ištemptas nuo ausies iki ausies. Milda įglaudė jį tarp delnų ir baksnojo nosimi standžius gumbelius galvos šonuose. Vaikytėje

vadino jį driežiuku, paskui jonvabaliu, dar vėliau — sraige. Bet jis nė į vieną iš tų padarų nebuvo panašus.

Pabudo vėlai. Rami, nekamuojama skausmų. Keldamasi aptiko „driežiuką" kojūgaly — kėksojo aukštielninkas, išskėtęs minkštas letenėles, nuo jos kūno prakaito sudrėkusiais šereliais, susiraukšlėjusia burna. Tarsi būtų ką tik pagimdytas.

ALGIS KEMĖŽYS kilęs iš Windsor, Kanados Ontario provincijos. Jo lietuvis tėvas ten atplaukė po Antrojo pasaulinio karo ir vedė kanadietę. Algis augo Maine valstijoje ir dirbo pasaulinės foto žvaigždės Berenice Abbott padėjėju. Vėliau Kemėžys fotografavo Toronto *Now* žurnalui, rengė parodas Kanadoje, JAV ir Meksikoje. 1990 m. jo retrospektyva buvo surengta Vilniaus Universiteto Grafikos kabinete. 1996 m. pavasarį Lietuvių dailės muziejus Lemonte surengė Algio Kemėžio fotografijos parodą *Holy Cow* — Šventa karvė. 1996 m. tarptautinėje parodoje Kaune „Gamta — visų namai" jis laimėjo Auksinį FUJIFILM prizą.

Kemėžio fotografija kol kas neišdavė jo *idée fixe*. Menininkas keliauja ir ieško. Štai *Street Mysteries* kolekcija nagrinėjo žmonių šešėlius mieste, *Graven Images* — retus antkapius, *Tell Me Something* — judančiųjų portretus.

Kelionė į Indiją natūraliai tęsia neįprasto ir laikino paieškas. Vakariečiams egzotiškos šventos karvės Kemėžio fotografijose sukuria puikų kontrastą kasdienei sumaisčiai. Nejauku matyti, kaip karvės suvokia savo šventumą. Abejingos žmonėms ir miestui, fakyrų ir jogų fokusams, — tūkstantmečiame laukime.

Kemėžys plačiakampiu objektyvu pasikeičia proporcijas ir sugaudo į kadrą skirtingus, gana turistinius, planus. Štai tik vienoje nuotraukoje: šventa karvė, moterys tautiniais rūbais, išdžiūvęs ežeras, tipiška architektūra, kalnai — visa taip, kaip ir įsivaizduojame esant Indijoje. Amerikietišką „Holy Cow!" šūksnio nustembamąją funkciją Kemėžys fokusuoja į detales. Greitai ir drąsiai, iš arti traukia praeivius ir šventąsias karves, viską ir taip sureikšminančiame indiškame fone. Kemėžiui detalių reikšmė reiškiasi jų grafiniu iškalbingumu. Ne taip svarbu, kad šventosios ragai apmauti aukso antgaliais, kaip jų lakus išlinkimas foto atspaude. Kemėžys gražiai komponuoja objektus į kadrą, nebijodamas „tuščios" erdvės ir stambių faktūriškų tūrių šalia smulkių detalių.

Kiekvieno meno darbo vertė subjektyvi, priklauso nuo jį matančio žiūrovo patirties. Svarbu, kad būtų medžiagos tą patirtį pritaikyti. Kemėžys tai užtikrina. Jo kompozicijos yra daugialypės, pasakojančios tolimos kultūros, žmonių santykių, buities, gyvenimo prasmės istorijas, kurias išvystyti autorius palieka kiekvienam žiūrovui pagal poreikius.

Algis Kemėžys nebefotografuoja karvių. Dabar jam įdomu vaizdinės komunikacijos paradoksai — polaroidiniai portretai reprodukcijose ant marškinėlių. Ne vienas svajoja perkelti veidą arčiau kūno. Algis Kemėžys tai daro.

Danas Lapkus

Juodai / baltos nuotraukos iš ciklo „Holy Cow!" (Šventa karvė), 1993-1995, 28cm x 35-1/2cm.

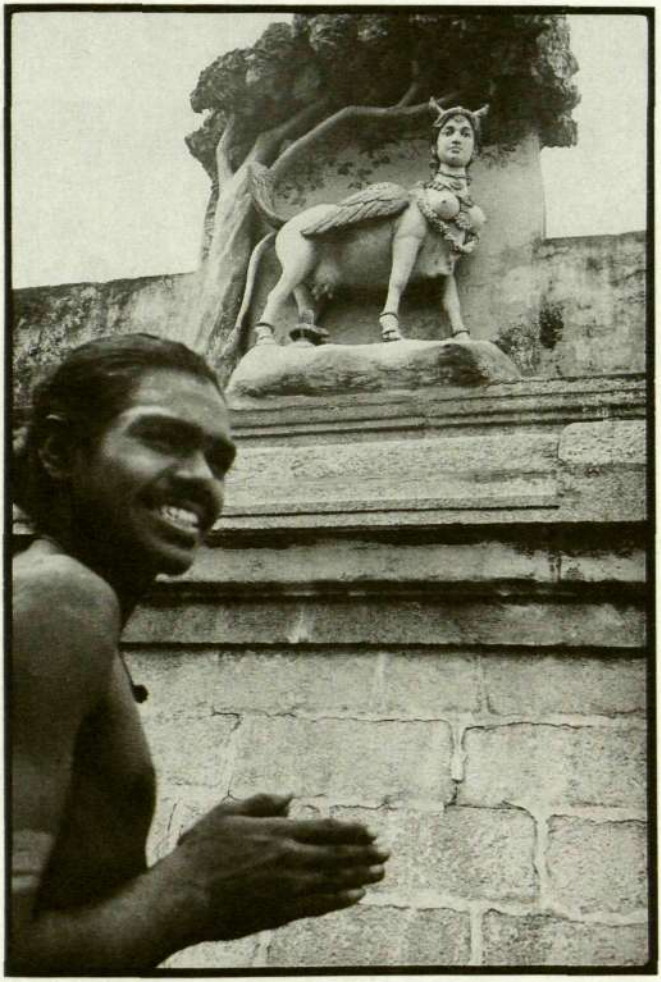

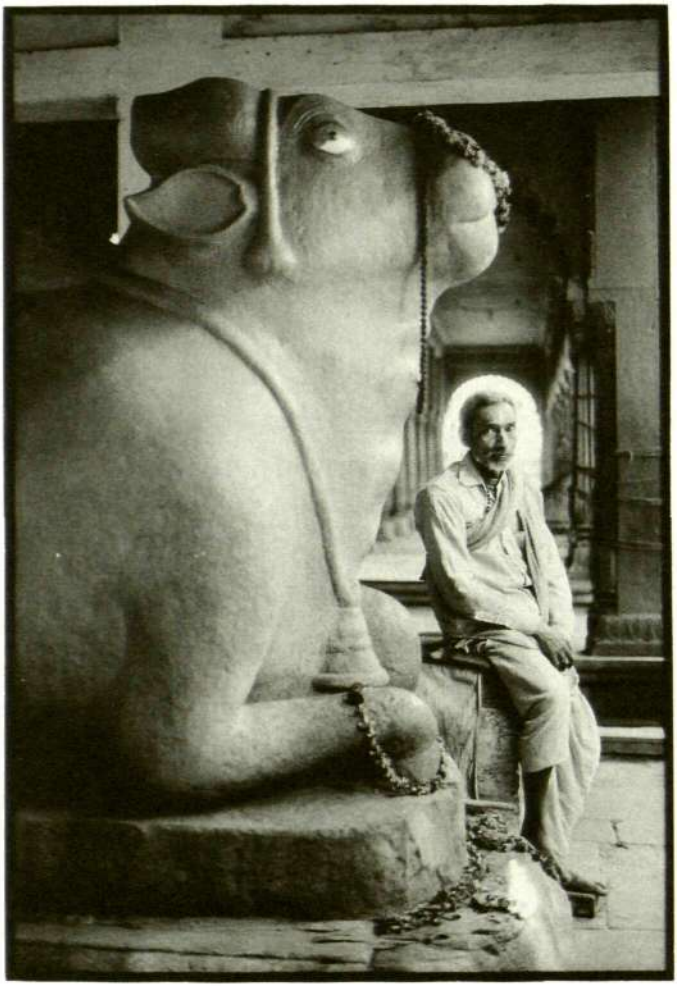

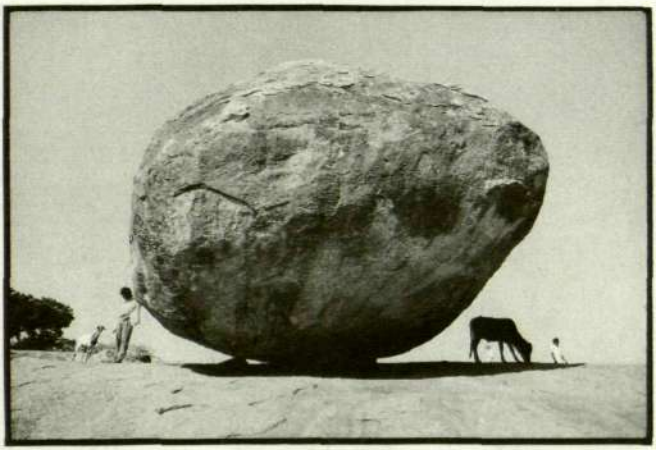

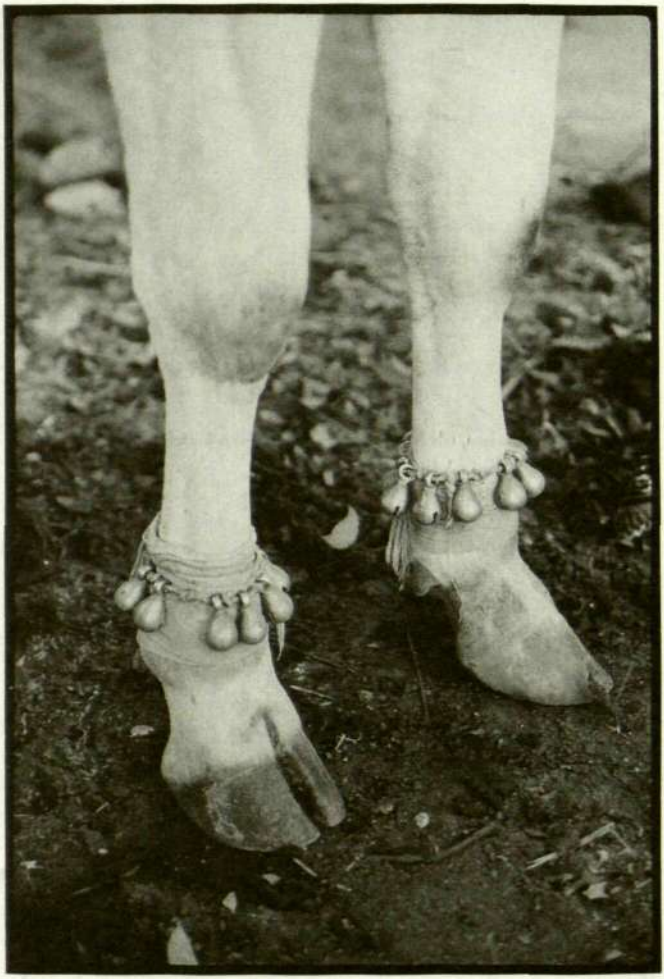

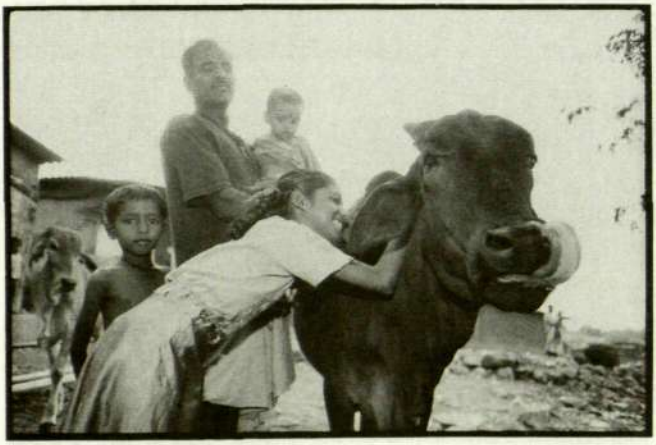

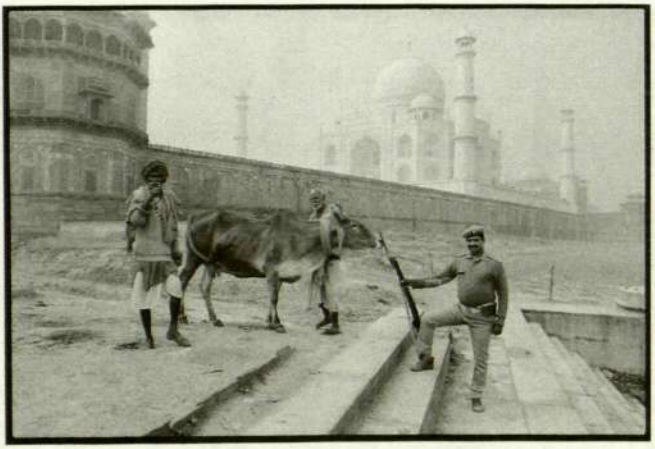

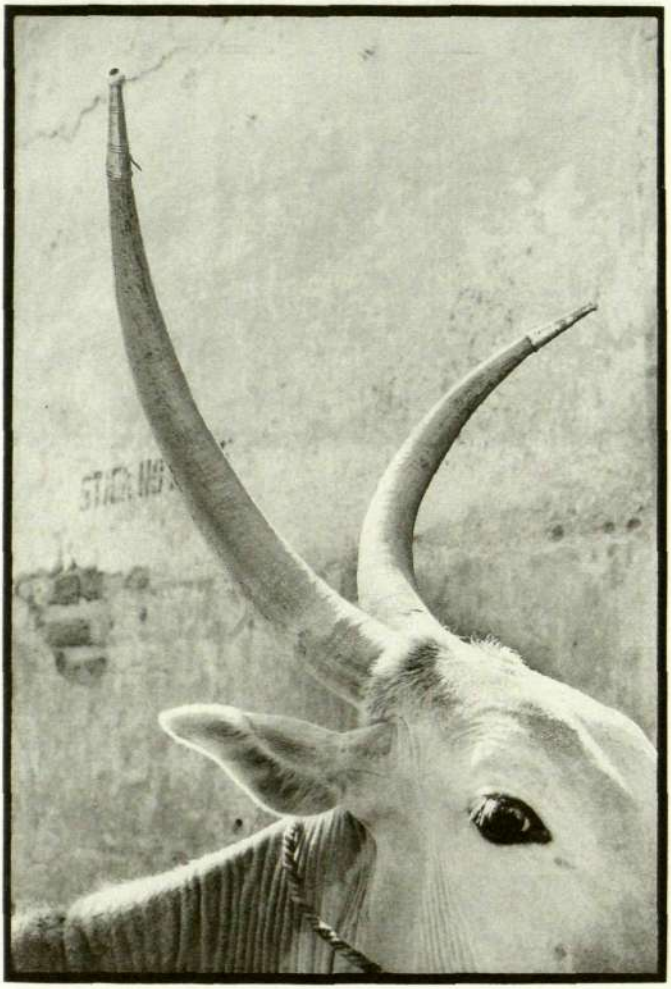

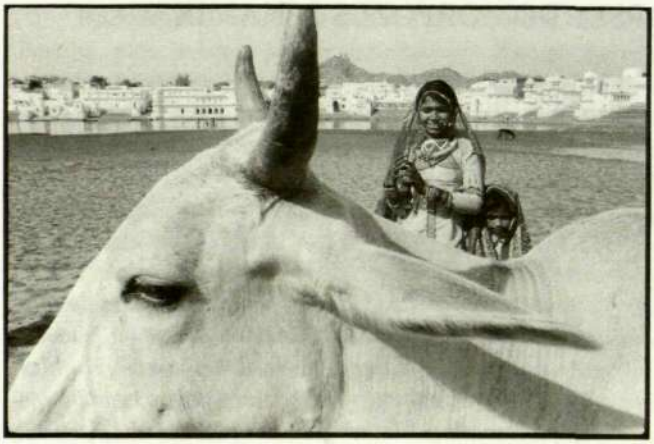

PSEUDOMORFOZĖS DINAMIKA

VYTAUTAS DONIELA

„Pseudomorfozė" — tai graikiškos kilmės žodis, reiškiąs netikro, klaidingo, klaidinančio pavidalo užsidėjimą ar įsigijimą. Reikalas sukasi apie apgaulingą, melagingą fasadą. Artimas ir, žinoma, suprantamesnis ir todėl populiaresnis žodis būtų „maskaradas", būtent užsidėjimas maskės, kaukės, norint paslėpti tikrąjį veidą ar net asmenybę.

Čia dėmesys bus atkreiptas į tokios rūšies maskaradavimus, kurie yra labai plataus masto, ir kuriuos, dėl tam tikrų vėliau paaiškintų priežasčių, reikia atitinkamai diferencijuoti panaudojant „pseudomorfozės" terminą. Galima pridurti, kad pseudomorfozės sąvoka yra naudinga tyrinėjant visuotinę istoriją ir jos kultūrinę įvairovę.

Pradėkime nuo kasdienybėje sutinkamo riboto masto maskaradavimo. Pavyzdžiui, užvaldanti meilė (*possessiveness*) gali maskaraduoti kaip natūrali meilė. Motina ar tėvas, primesdami vaikui savo norus ir paversdami jį savotišku kaliniu, sakosi jį „labai mylintys". Panašus yra ir neurotinės meilės atvejis: nors trokštamo asmens nuolatinį dėmesį siekiama užsitikrinti per vienokią ar kitokią prievartą, šis reikalavimas vis dėlto pristatomas kaip nuoširdžios meilės išraiška.

Psichologinio maskaradavimo reiškinius plačiai analizavo Freudas, pavadindamas juos „racionalizacija". Žmogus ko nors nori, bet kartais tą norą pristato iškreipdamas noro motyvą (ar tikslą). Galbūt tokio motyvo gėdinasi pats asmuo, galbūt tokio noro tikslas yra nepriimtinas, sakysim, dėl moralinių priežasčių tą asmenį supančioje socialinėje aplinkoje. Tada sąmoningai ar nesąmoningai yra sukuriami kitokie to noro motyvai, jau daug priimtinesni sau ir kitiems.

Platesnio masto maskaradavimas sutinkamas visuomenėje ir ypač politinėje plotmėje. Karl Marx tokiam reiškiniui davė „ideologijos" vardą, pabrėždamas garsųjį atvejį. Klasė, kuri siekia valdžios dėl savo partikuliarinio intereso (kuris vargu ar priimtinas kitoms klasėms), pristato savo interesą kaip universalų, tarsi naudingą visoms to meto valdžiai oponuojančioms klasėms. Tokiu būdu, klasės ar grupės savanaudiški interesai yra uždengiami kilnesnių motyvų bei tikslų skraiste.

Dar platesnio masto maskaradavimo reiškinius pastebi Oswald Spengler visuotinėje istorijoje — bet kaip tik todėl, kad šie reiškiniai yra plačios apimties, žodis „maskaradas" darosi jau netinkamas.

Aptardamas kai kurias arabų kultūros problemas, Oswald Spengler atkreipia dėmesį į savotišką konfrontaciją, kuri įvyko helenistiniame laikotarpyje per Aleksandro Didžiojo užkariavimus, kai susidūrė dvi visai skirtingos kultūros: iš vienos pusės — vietinė rytietiška civilizacija, kurios istorija siekė senąjį Babiloną, ir iš kitos — užkariautojai makedoniečiai, kurie užklojo ploną klasikinės civilizacijos sluoksnį geografinėje erdvėje iki Turkestano ir Indijos, šio sluoksnio šaltiniui ir dvasiai liekant neregimai toli, Graikijoje.

Oswald Spengler pastebi, kad tokia kultūrinė konfrontacija nėra būdinga vien to laikotarpio arabų kultūrai. Kitą ryškų atvejį suteikia Rusijos istorija, kai Petras Didysis prievarta bando suvakarietinti savo papročiais ir mąstysena visai skirtingą bajoriją, bojarinų Rusiją. Technologija, vakarietiškoji architektūra suteikia

Rusijai naują išorę, sunkiai suderinamą su masyviai išliekančia senosios Rusijos dvasia. Spengler cituoja Dostojevskį, kuris rašė, jog „Peterburgas yra abstrakčiausias ir dirbtiniausias miestas pasaulyje". Nors Dostojevskis pats buvo gimęs Peterburge, jis sakėsi nuolat jaučiąs, kad vieną dieną šis miestas išsisklaidys ir dings kaip ryto rūkas.

Šitas kultūros konfigūracijas Spengler vadina „istorine pseudomorfoze", terminą skolindamasis iš geologijos. Geologija žino keletą pseudomorfozės porūšių, tačiau apskritai šis terminas nusako tokį kristalo susiformavimą, kai dėl tam tikrų priežasčių kristalo išorinė forma arba pavidalas neatitinka jo vidinės kristalografinės struktūros. Kaip taisyklė, tai atsitinka tais atvejais, kai tam tikroje erdvėje išsiplovus ar dingus vienos rūšies kristalui, toje erdvėje susidaro kitos rūšies kristalas, kuris išsiplėtoja ne savo natūraliu pavidalu, bet yra priverstas priimti ankstyvesnio, bet kitokios rūšies kristalo formą. Pseudomorfozėje kristalo išorinė forma neatitinka jo vidinės struktūros.

Spengler naudojasi „pseudomorfozės" terminu dar vis dėlto ribota prasme. Šiuo terminu jis apibūdina atvejus, kai sena vietinė kultūra yra tiek masyviai įsitvirtinusi, kad naujoji, jaunoji kultūra, gimusi ten pat ar atvežta iš kitur, negali išsiplėtoti pagal savo dinamiką ir yra priversta išoriškai prisitaikyti prie senųjų papročių bei mąstysenos.

Spenglerinės „pseudomorfozės" sąvokos ribotumas glūdi tame, kad, nors konfrontuojantys kultūriniai ar istoriniai ansambliai yra ekstensyvūs ir savo viduje sistematiški (jų komponentai yra daugmaž dinamiškai susieti), jie vis dėlto yra specifiniai ansambliai, tiksliau, jie nėra vienas kito išskirtinė priešingybė, nes kiekvienas iš jų gali konfliktuoti su trečiu, ketvirtu ir t.t. galimu ansambliu.

Todėl tenka pastebėti, kad konfrontacija gali būti dar platesnio masto, būtent ta prasme, kad konfliktan sueina istoriniai ansambliai, kuriems būdingi, sakysim, ne tik papročiai (ir šiaip išoriniai savitumai bei ritualai), bet ir gilesnė mąstysenos

dinamika, kylanti iš tam tikrų charakterio struktūrų. Apie šitą kol kas neaiškią tezę kalbėsime vėliau, tačiau teiginys, kad skirtingos charakterio struktūros įtakoja pasaulio supratimą, gal net jį nulemia, nėra jokia naujiena. Erich Fromm, pavyzdžiui, rašo: „nors žodis, kurį du skirtingų charakterių žmonės vartoja, kai jie kalba apie meilę, yra tas pats, to žodžio prasmė bus visai skirtinga, priklausomai nuo charakterio struktūros". Ir jis priduria: „galima išvengti daug intelektualinės sumaišties, jei sąvokos yra analizuojamos psichologiškai, nes grynai loginė sąvokos klasifikacija nenuves niekur".

Šito teiginio tiesa yra turbūt akivaizdi, tačiau kaip tik čia ir glūdi pagrindinė sąlyga pseudomorfozei, kaip specifiniam procesui, įvykti. Paprasčiausias ir nesąmoningas pseudomorfozės laipsnis: žodis vartojamas keliomis prasmėmis pagal skirtingas charakterio struktūras. Šiuo atveju kelios prasmės iškyla, taip sakant, natūraliai, be apgaulės. Antrasis laipsnis: savai minčiai, savai prasmei yra parenkamas „gražus", „patrauklus", „kilnus" žodis; čia jau turime ne tik tą vartoseną, kuri britų lingvistinėje filosofijoje vadinama „emotive usage", bet ir šiokį tokį klaidingumą: mintis yra be blogos valios įvelkama į geresnį nei pridera žodinį rūbą. Trečiasis laipsnis: tyčinė apgaulė, kai mintis yra paslepiama po priešingos prasmės žodžiu. (Šiai kategorijai priklauso ir demagogija). Reikia pridurti, kad šitaip diferencijuotos trys stadijos yra gana arbitrarūs skyrimai tąsoje. Neretai tik akylesnė psichologinė analizė gali parodyti, kas konkrečioje žodžių vartosenoje įvyko, t.y. koks yra adekvatumo santykis tarp minties ir žodžio.

Tačiau įdomiausia problema glūdi dar toliau. Yra įvykių istorijoje, tiksliau, kultūrų istorijoje, kur pseudomorfozė yra perdėm demagoginio arba tiesiog piktybinio pobūdžio. Bet ir tokiu atveju pasitaiko, kad įsivėlusi demagogija arba piktybiškumas nėra vien tyčinis. Atrodo, kad, abstrakčiai kalbant, blogis tarsi patsai nori prisistatyti kaip gėris. Jei taip, ar galima tokį reiškinį paaiškinti? O gal iš tiesų kartais susidaro tokios psicho-

loginės sąlygos, kur blogis natūraliai maskaraduoja kaip gėris? Kitaip sakant, gal vienakryptė pseudomorfozė yra dėsningas dalykas?

Pažvelkime į keletą adaptacijos, maskaradavimo pavyzdžių, galų gale ieškodami atsakymo ir į ką tik minėtą klausimą, būtent, ar pseudomorfozė yra linkusi būti vienakryptė?

Keletas pavyzdžių iš krikščionybės istorijos. Pirmas pavyzdys: Aptardamas krikščionybės kilmę, jaunasis Hegelis argumentuoja, kad Jėzaus meilės etika buvusi esmiškai humanistinė arba, Kanto terminologijoje, autonominė. Tačiau, sako Hegelis, tokia etika būtų buvusi nesuprantama to meto žydų kultūroje, kuri moralės normas sėmėsi iš vadinamų dieviškų šaltinių. Todėl Jėzus, tradicinei teocentrinei žydų etikai priešpastatydamas savąją meilės etiką, ją miglotai pristatė irgi kaip esančią dieviškos kilmės. Taip humanistinė etika pasistūmėjo link jai netinkančių autoritarinių ir būtent teocentrinių rėmų, o tai parengė dirvą nesupratimui bei nesusipratimui. Apaštalai, būdami sąlygoti savo mąstysenos ir Jėzaus žodžius suprasdami paraidžiui, patys (klaidingai) suprato Jėzaus etiką kaip teocentrinę. — Komentaras: čia įvyksta pseudomorfozė ta prasme, kad etinė revoliucija išsigimsta ir įgyja kitokią, netinkamą formą, bet per nesusipratimą.

Antras pavyzdys: Ką besakytume apie jaunojo Hegelio aiškinimą, krikščionybė netrukus susidūrė su liberaliais klasikinės kultūros elementais. Ši konfrontacija baigėsi tuo, kad krikščionybė perėmė tą terminologiją, tą šnekėseną, kuri buvo būdinga graikų intelektualinei, filosofinei tradicijai. Ši adaptacija subręsta, kai susikuria vadinamoji krikščioniškoji filosofija. Krikščionybė, kaip ir graikai, pabrėžia „tiesos" sąvoką, „laisvės" sąvoką, tačiau šiems žodžiams suteikia kitokią prasmę. Graikų filosofinėje tradicijoje tiesa yra užduotis, „problema", kurią reikia išspręsti, arba paslėptas objektas, kurį reikia surasti. „Tiesa slepiasi giliame šulinyje," — sakė nebežinomas graikas. O krikščionybei tiesa yra jau duota, ir duota labai saugiai, net su

dieviška garantija. Vėlgi, graikams tiesa yra randama stebint ir analizuojant šį pasaulį. Tačiau krikščionybei tiesą apreiškia ne gamtiniai faktai, o ja apsireiškia viršgamtinė jėga. Abi šalys vartoja tą patį žodį „tiesa", bet jo reikšmė (turinys) yra radikaliai skirtinga.

Kodėl krikščionybė perima tą žodį, nors jam duoda kitokią prasmę? Todėl, kad žodis „tiesa" buvo tapęs vertybiniu terminu. Keletą šimtmečių trukusioje filosofinėje ir mokslinėje veikloje „tiesos" terminas buvo išsikristalizavęs kaip simbolis tiriančios, klausinėjančios, kritinės laikysenos, atsiribojusios nuo patiklaus dogmatizmo ir tiesiog prietarų, neretai būdingų primityviai galvosenai. Per filosofiją paplitusi kritinė, intelektualinė laikysena buvo tapusi pagarbos objektu, kažkas aukštesnio ir garbingesnio, nors filosofai, kaip asmenys, tarpusavyje ir nesutarė. Kad būtų priimta į šį aukštesnį lygį, krikščionybė perėmė to lygio terminiją — nors, žinoma, krikščionybės tėvai patys buvo įsitikinę savo minčių (tiesų) išskirtine svarba. Neperėmus terminijos, krikščionybė būtų turėjusi mažiau intelektualinio patrauklumo, nors, be abejo, ji buvo patraukli kitoje, būtent etinėje srityje.

Čia įvyksta solidesnė pseudomorfozė, nes krikščionybė sąmoningai naudojasi žodžiais, kurie turi kitokią prasmę. Be to, krikščionybės vykdoma pseudomorfozė jau tampa sistematiška ir, taip atspindi skirtingą charakterio struktūrą. Pavyzdžiui, keliolika šimtmečių vėliau Liuteris rašo traktatą apie „krikščionio laisvę", panašiai kaip ketvirtojoje evangelijoje kalbama apie „tiesą, kuri padarys jus laisvus". Bet šių žodžių prasmė radikaliai skiriasi nuo graikiškosios ir sekuliariosios apskritai, nes ketvirtojoje evangelijoje vartotų žodžių prasmė yra: „paklusnumas tam tikrai tiesai padarys jus laisvus". „Išsilaisvinimas" čia reiškia ne „išsilaisvinimą nuo paklusnumo", bet „išsilaisvinimą paklusnumui".

Istorija pateikia daug pseudomorfozės atvejų, tačiau galima sakyti, kad aukščiausio laipsnio pseudomorfozė įvyksta traktatuose, kur komunizmas apibūdina ir įvertina save patį. Faktai,

atrodo, yra gerai žinomi. Buvusios komunistinės šalys vadino save demokratijomis, ir net geresnėmis ar tikresnėmis demokratijomis negu vakarietiškos — ir vis dėlto joms trūko esminių demokratijos bruožų; agresija vadinama draugiškumu..., ir taip toliau. Komunistinė pseudomorfozė yra gilesnė už religinę todėl, kad religingas žmogus, su retomis išimtimis, savo teiginiais tiki, o komunistinės sistemos eksponentai, su retomis išimtimis, savo ideologiniais teiginiais netiki ar nelabai tiki (kaip tai parodė įvairūs pasisakymai perestroikos metu ir ypač postkomunistinėje epochoje).

Bet dabar kelkime svarbiausią klausimą. Kodėl komunizmas taip pabrėžtinai charakterizuoja save įvaizdžiais, kurie yra priešingi jo tikrovei? Raktą (žinoma, šitas raktas nėra vienintelis) suteikia ta įdomi prasmė, kurią komunistinė ideologija duoda savo tiesų vadinamam moksliškumui. Reikšminga tai, kad komunizmas savo moksliškumą supranta dogmatiškai. Įprastinėje mokslo tradicijoje mokslinės tiesos yra visada atviros klaidos galimybei ir todėl niekada nėra absoliučiai galutinės ar neginčytinos. O komunizmo atveju, komunistinės tiesos apie komunizmą yra galutinės ir virš klaidos galimybės.

Dogmatiškoji laikysena, savo ruožtu, suteikia tolimesnį raktą, nes, susiejant ją su kitais komunistinio elgesio ir mąstysenos bruožais, ji parodo, jog čia turima reikalo su tam tikru mentalitetu, kuris specifiškai vadinamas „autoritariniu". Kas tas autoritarinis mentalitetas (ar autoritarinis charakteris)? Tai emocinis sindromas, kuris dėl patirtų kliūčių ir frustracijų, pasaulį mato kaip priešišką, į kurį reikia žiūrėti su įtarimu, nes kiekvienas skirtumas, kitokumas slepia potencialų pavojų. Autoritarinės dinamikos variklis yra nesaugumo jausmas, kuris nuolat siekia jėgos (galinčios reikštis įvairiomis formomis), nes tik per galingumą yra įmanoma savigyna. Nesaugumas ir iš to kyląs galios kaupimas (ar per susiliejimą su galingais, ar per kitų inkorporavimą į save ir šitaip save darant galingą), sudaro autoritarinės

egzistencijos ašį. Reikia pabrėžti, kad autoritarinis mentalitetas turi vidinį nuoseklumą ir savo natūralią dinamiką.

(Reikia pridurti, kad tokios sąvokos, kaip „autoritarinis mentalitetas", „autoritaras", „egalitarinis mentalitetas", „egalitaras" yra metodologinės konstrukcijos arba, kaip Max Weber akcentavo, „idealūs tipai", be kurių mokslinė teorija negali apsieiti. Tikrovėje, žinoma, nėra nei idealių autoritarų, nei idealių egalitarų, nes psichologinė tikrove yra daug daugiau komplikuota. Vis dėlto minėtus „tipus" reikia suprasti kaip faktorius, kai bandoma analizuoti komplikuotą psichologinę situaciją. Šiuo atžvilgiu, idealūs tipai bei metodologinės konstrukcijos psichologijoje nė kiek nesiskiria nuo padėties fizikoje, kurios dėsniai ir sąvokos yra to paties idealumo ir kartu vis dėlto realumo pobūdžio).

Panaudojant tokias sąvokas, kaip autoritarinis mentalitetas ir egalitarinis mentalitetas, galima sakyti, jog aukščiausias pseudomorfozės laipsnis atsiranda tada, kai autoritarizmas imituoja egalitarizmą. Kadangi ir vienas, ir kitas turi savo natūralią dinamiką ir reiškiasi sistematiškai, pseudomorfozės apimtis tokioje padėtyje tampa pati plačiausia. Nenuostabu, kad tokios autoritarizmo formos, kaip komunizmas, skiriasi nuo egalitarinio demokratinio mentaliteto taip stipriai, kad šie tampa vienas kito inversija.

Įdomu, kad pseudomorfozė yra linkusi eiti viena kryptimi — ir tai grąžina mus prie anksčiau užsiminto klausimo. Tiesa, kad egalitaras, jei jį verčia sąlygos, šiek tiek prisitaikys prie priešingos padėties, bet šis prisitaikymas bus laikinas, nes spaudimui ir pavojui praėjus, egalitaras grįš prie savo įprastinės elgsenos. Vadinasi, egalitarui autoritarinis gyvenimo būdas nėra patraukłus. Tą, tarp kitko, patvirtina pasikartojantys faktai istorijoje, kai tironai — autoritarai — pretendavo, gyrėsi esą dori, teisingi, vadinasi, tarėsi esą priešingybė to, kas jie buvo tikrovėje, tačiau vadinamieji išminčiai (kiek juos galima atkurti iš

jų mintijimo, jie buvo egalitarinio tipo asmenys) apsimesti autoritarais nebandė.

Ar šis faktas yra paaiškinamas? Yra, jei priimame anksčiau minėtą distinkciją tarp mentalitetų. Pagrindinis autoritarinės elgsenos variklis yra nesaugumo jausmas. Bet nesaugumo jausmas nėra malonus, nėra patenkinantis. Todėl siekiama jį panaikinti, imituojant tą patenkintą žmogų be vidinio neramumo. Deja, tai nėra įmanoma, nes autoritaro nesaugumo jausmas yra per gilus, kompulsyvus ir todėl nepanaikinamas. Freudas jį vadina neurotiniu jausmu. Jei taip, tai pseudomorfozė, kaip ir charakterių struktūrų skirtumai, iš istorijos turbūt neišnyks niekada.

METMENIMS aukojo:

1,000 dol.

Lietuvių Fondas

200 dol.

V. P. Janušonis

100 dol.

R. Mieželis

50 dol.

Birutė Ciplijauskaitė

Eugenia Pakulis

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

ATSINAUJINIMO GALIMYBĖS LIETUVOS KULTŪROS ISTORIJOJE

Išgirstame nuomonių, kad iš visų Lietuvos istorijos šakų kultūros istorija sovietmečiu buvusi labiausiai apleista ir kad ir šiandien nėra gavusi tiek atsinaujinimo energijos kaip politinė ar socialinė istorija.

Kas artimiausioje praeityje — sakykime, per paskutinį dešimtmetį — yra atsiradę ar šiuo metu formuojasi nauja Lietuvos kultūros istorijoje: naujos problemos, netradicinės metodikos, šviežios tyrimų programos, darbo kryptys? Ar jaučiasi šiandieninių doktorantų / magistrantų tarpe domėjimosi naujomis sritimis, Lietuvoje dar neišnaudotomis teorinėmis perspektyvomis? Ar ateina į Lietuvos kultūros istoriją atnaujinančių impulsų iš kitų mokslo sričių?

Ko labiausiai trūksta, ko norėtųsi, kad atsirastų šiandieninėje Lietuvos kultūros istorijoje?

INGĖ LUKŠAITĖ:

Konstatuojamą nuomonę apie Lietuvos kultūros istoriją, kaip labiausiai apleistą sovietmečiu istorijos šaką ir paveldėjusią šį atsilikimą, derėtų aptarti keliais požiūriais. Atskirose kultūros istorijos srityse (kalbos istorijoje, dialektologijoje, muzikos, dailės, folkloro, filosofijos istorijos ir kt.) per tuos penkiasdešimt metų daug padaryta. Pasiekta tokių rezultatų, kurie sumažino atskirų sričių atotrūkį nuo tų sričių pažinimo lygio Vidurio Europoje. Tirti Lietuvos istoriją visuminiu požiūriu, rasti konceptus, apjungiančius atskiras sritis, sovietmečiu nebuvo įmanoma — pati kultūros istorija buvo laikoma dešimtos eilės dalyku, o marksistinėje istorijos teorijoje — tiesioginiu vediniu iš ekonomikos ir nuosavybės santykių.

Apžvelgus senojo Lietuvos istorijos laikotarpio įvairių istorijos sričių tyrinėjimus ir parašytus veikalus per penkeris nepriklausomybės metus, sunku įžvelgti „didesnę atsinaujinimo energiją" metodų, konceptų požiūriu visose istorijos srityse. Poslinkių yra visose istorijos srityse, bet jų mastą dar baugu didžiai sureikšminti. Dauguma politinės istorijos veikalų iš tiesų parašyti ir rašomi jau iš Lietuvos visuomenės ir valstybės

požiūrio taško (sovietmečiu tai pajėgė tik keli istorikai), bet kultūros istorijoje tai jau buvo daroma sovietmečio pabaigoje. Socialinė, ekonomikos istorija šiuo metu nėra aktyviai tiriama. Tad atsinaujinimo tebelaukia visos sritys.

Istorijos pažinimo metodų konservatyvumą Lietuvoje sąlygoja daugelis veiksnių, bet pirmiausia — pasiektas pažinimo lygis. Nauji mokslo metodai neatsiranda tik kaip mąstymo originalumo išbandymo rezultatai. Jie subrandinami, pasiekus tam tikrą pažinimo lygį, iškilus visuomenėje naujiems klausimams, užaugus intelektualiai pajėgiems tyrėjams, įvaldžiusiems plačiame kultūriniame areale naudojamus tyrimo metodus ir suvokiantiems tais metodais pasiektų rezultatų reikšmę. Istoriografijos raidos tyrimai rodo, kad nė vienas atskirai paimtas veiksnys nepajėgus pakeisti senų ir pasiūlyti naujų — rezultatyvių metodų.

Paskutinį penkmetį, siekiantys į kultūros istoriją pažvelgti visuminiu požiūriu, daugiausia atsinaujinimo impulsų tikėjosi iš filosofijos — o ypač, iš kultūros filosofijos. Iš tiesų, drįsiu teigti, kad kultūros filosofijos Lietuvoje sovietmečiu nebuvo. Šį stygių jautė visi, o ypač filosofai, paskaitę kultūros istorikų darbus. Tad suprantama, kad ši sritis turėjo Lietuvoje atsirasti. Čia bandyta eiti dviem keliais: vieni pasuko minties modelių konstravimo keliu, o kiti bandė formuluoti problematiką, kuri atrodė aktualiausia, žvelgiant į gyvą kultūros procesą. Gaila, kad antroji kryptis šiuo metu yra prislopusi. Pirmos krypties mąstymo būdo vaisingų impulsų kultūros istorijos tyrimams dar tebelaukiame. Tačiau jau pasigirdo balsų, kad Lietuvos istorija „netinka" tokiai kultūros filosofijai.

Visuminis požiūris į kultūros raidą siūlytų eiti interdisciplinariniu pažinimo keliu. Tai sunkus kelias, ir tokio kelio ženklų tarp Lietuvoje rašančių filosofų šiuo metu nematyti. Ekskluzyvumo pajauta jų tarpe kuria situaciją, kai nauji impulsai Lietuvos kultūros istorijai iš šios srities tampa mažai tikėtini.

Jei nusiteiksime suvokimui, kad kultūros istorija yra istorija, kad ji siekia pažinti „gyvą kultūros medį" — nuolat kintančius kultūros procesų pluoštus, produktyvių impulsų daugiau galima tikėtis iš kultūros gyvybę tiriančių mokslų. Tokie šiuo metu, man regis, yra kultūros sociologija, etnologija, visuomenės psichologija. Kokio pobūdžio impulsams atsiranda parengtis, kokios srities metodus tyrėjas būtų linkęs rinktis, daug priklauso nuo to, kokius klausimus praeičiai tyrėjas laiko reikšmingais ir kaip vertina dabarties situaciją. Tad kultūros istorijos tyrimo metodai, konceptai, išeities taškai gali ir turėtų būti įvairūs. Ši nuostata galėtų tapti mūsų istoriografijos galia, o jei dar mokslo žmonių pasaulyje sutvirtėtų

silpni tolerancijos pradmenys kito mokslininko kitokiam požiūriui, galėtų ir daug nauja rastis.

Impulsai iš kultūros sociologijos per paskutiniuosius metus Lietuvoje buvo gyvai laukiami, verčiama iš užsienio kalbų, prof. V. Kavolio paskaitų auditorijos buvo pilnos, greta sėdėjo ir jauni, ir žili. Jau galima įžvelgti gautų impulsų XIX a. istorikų darbuose. Tačiau senosios Lietuvos kultūros istorijos pažinimui sociologijos metodais galima sėkmingai naudotis gana ribotai dėl daugelio priežasčių: dėl šaltinių stygiaus, o ypač dėl išlikusių pobūdžio, dėl dokumentikos išaiškinimo ir ištyrimo lygio.

Lietuvos kultūros raida yra labai sudėtinga: ją kūrė tauta susibūrusi į valstybę, bet joje nepakankamai sudariusi sąlygas savo egzistencijai, 143 m. gyvenusi okupuota, 22-iems metams atstačiusi valstybę kitais pagrindais ir vėl 51 metus — okupuota, t.y. gyvenusi ne savo autentiškos raidos suformuota socialine struktūra. Atsistatymo periodai kaitaliojasi su ilgais laikotarpiais, kada kultūrą tenka kurti labai stipraus centrinio valdymo, paremto represiniu aparatu, sąlygomis. Antra vertus, tauta, nuolat kovojanti dėl egzistencijos, demografiškai augo daug lėčiau, nei kaimyninės gausingosios tautos. Tad turime negausios tautos kultūros istoriją, kurios bendrieji Europos tautų raidos bruožai pinasi su jai vienai būdingais. Jau kelis šimtmečius mes, kaip etninis vienetas (žmonijos gyvybės rūšis), tebestovime ant išnykimo ribos. Tad kiekvienai kartai, jos atstovams, kurie sąmoningai suvokia procesų linkmes, kyla klausimas, kaip pasinaudoti sparčios visuomenės modernizacijos teikiamomis galimybėmis ir išlaikyti kultūros raidos integralumą, jos tęstinumą. Tad iš kultūros istorikų būtų galima laukti, kad šie padėtų pažinti kultūros procesų kryptis, patį kultūros funkcionavimo „mechanizmą", kultūros kuriamos, pasisavinamos dalies ir paveldo santykius. Ir daugelį kitų klausimų, kylančių nagrinėjant šias problemas. Tie, kuriems šiuo metu minėtos problemos yra reikšmingos, gali laukti impulsų iš etnologijos, įvairių jos mokyklų. Ko gero daugiausia iš Europos etnologijos, kadangi jos aprėpiami tyrimo objektai yra artimiausi mūsų gyvenimo sąlygoms.

ARTŪRAS TEREŠKINAS

Sovietmečiu Lietuvos istorijos mokslas krypo ekonomikos ir socialinių bei politinių santykių tyrinėjimo linkme. Mėgautasi ekonominiais išnaudotojų ir išnaudojamųjų santykių aprašinėjimais, eksploatavimo, gamybos vaisių pertekliaus pasisavinimo ir paskirstymo mechanizmų analize. Malantis marksistinėje ekonominės teorijos mašinoje, daugiausia jėgų buvo skirta gamybos būdo ir politinės jėgos struktūrų ryšiui studi-

juoti. Gamybos ryšiais buvo mėginta paaiškinti socialines ir politines institucijas bei jose dalyvaujančių vaidmenis. Dažnai visi visuomenės ir valstybės bruožai buvo suvedami į pačius paprasčiausius ekonominius santykius. Neproporcingai mažai dėmesio buvo skirta simbolinėms visuomenės struktūroms, kultūrinių vaizdinių ir energijų cirkuliavimui tarp tam tikroje ekonominėje formacijoje gyvenančių. Primirštas liko asmens vaidmuo kultūrinių simbolių ir vaizdinių kūryboje, nesigilinta į sudėtingą ryšį tarp to, kaip kultūriniai simboliai veikia asmens elgesį ir to, kaip asmuo kuria ir perkuria tuos simbolius.

Kultūros tyrinėjimai buvo apleisti, matyt, ir dėl kultūros istorijos kaip disciplinos neapčiuopiamumo, jos savotiško „subjektyvumo". Kultūrinės reikšmės ir kultūriniai ritualai slidžiai paslaptingi, sunkiau duodasi aprašyti ir interpretuoti nei ekonominiai visuomenės varikliai.

Šalia Jurginio ir Lukšaitės *Lietuvos kultūros istorijos bruožų* (Vilnius, 1981), arčiausiai prie konceptualios kultūros istorijos, manding, priartėta literatūros istorijos darbuose (pvz.: Vandos Zaborskaitės, *Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI-XVIII a. mokyklinis teatras* /Vilnius, 1981/ jos straipsnis „Renesanso kultūros apraiškos M. Stryjkovskio ‚Kronikoje' "). Kultūros istorijai įmanu priskirti nemažai specifiniams kultūros aspektams (pedagoginė mintis, tautos sampratos formos, kalbos vaidmuo religiniuose ir tautiniuose sąjūdžiuose, etc.) skirtų istorinių darbų (iš jų įsimintiniausia yra M. Lukšienės studija *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje* /Vilnius, 1985/). Deja, didžiuma tų darbų neklausia, nei kas kultūra yra, nei kokiais mechanizmais ir struktūromis ji operuoja. Dažniausiai pasitenkinta tik detalių aprašinėjimu bei katalogavimu; nepakankamai gilintasi į tai, ką aprašinėjami objektai reiškia ir kaip jie yra įsikūrę visos Lietuvos ar lietuvių kultūros sistemoje.

Esu tik fragmentiškai susipažinęs su tuo, kas per paskutiniuosius metus Lietuvoje yra atsiradę kultūros tyrinėjimuose. Rodos, kad atsinaujinimo skersvėjais labiausiai dvelkia iš literatūros istorijos studijų (pvz.: Dariaus Kuolio interpretuojamuose Lietuvos Renesanso ir Baroko reiškiniuose, kn. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje* /Vilnius, 1992/; Dainoros Pociūtės liuteroniškos kultūros analizėje, kn. *XVI-XVII a. protestantų bažnytinės giesmės* /Vilnius, 1995/). Apsiginti gal dar pora įdomių darbų iš XVI-XVII a. Lietuvos literatūros. Vertinga kultūros istorijos plėtotei yra Lietuvių literatūros instituto leidžiama serija *Senoji Lietuvos literatūra*. Naujumu skamba Ingės Lukšaitės parengtas straipsnių rinkinys *Lietuvos pedagoginės minties raida XVI-XVII a. kultūros veikėjų raštuose*

(Kaunas, 1991). Formuojasi stipri Lietuvos senosios kultūros ir literatūros tyrinėjimų bazė (kol kas šiek tiek vienakryptė).

XIX a. kultūros istorijai naujų įkvėpimų turėjo atnešti Egidijaus Aleksandravičiaus istorinių esė rinkinys *XIX amžiaus profiliai* (Vilnius, 1993). *Baltų lankų* vertimai ir straipsniai (čia išspausdinti vertingi Eliaso, Eisenstadto, Dumonto, Hayden White'o, Kavolio, Greimo, Donskio, Sverdiolo darbai; šviežia Foucaulto nubrėžtomis metodologinėmis koordinatėmis besiremianti Vlado Sirutavičiaus studija „Bausmės samprata XIX amžiaus Lietuvos visuomenėje" /*Baltos lankos*, nr. 5, 1995/) žada naujų požiūrių bei programų galimybes. *Baltos lankos* iki šiol matyt ir bus labiausiai skatinusios šviežių kultūros problemų tyrimą, brėžusios įdomių problematinių prospektų kultūros istorijai, literatūros mokslui, filosofijai, sociologijai (žurnale randi tekstų, skirtų civilizacinei analizei, istorijos naratyvumui, kasdienybės semiotikai, hermeneutikai, erotikai, etc.). Atrodo, kad *Baltose lankose* vyksta gan intensyvi intelektualinių energijų apykaita tarp skirtingų disciplinų žmonių (filosofų, literatūros teoretikų ir istorikų, sociologų, dailėtyrininkų). Naujas problemas, netradicines metodologijas turėtų skatinti bei provokuoti ir Atviros Lietuvos Fondo leidžiama *Atviros Lietuvos Knygos* serija.

Lietuvos kultūros istorikai turėtų dar sykį perskaityti Vytauto Kavolio knygas *Sąmoningumo trajektorijos* (Chicago, 1986), *Epochų signatūros* (Chicago, 1991) bei *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* (Vilnius, 1992), nes jose knibždėte knibžda mažai testudijuotų Lietuvos kultūros problemų bei būdų jas gvildenti.

Norėtųsi, kad šalia studijų, romantiškai teberestauruojančių praeities kultūros reiškinius, atsirastų didesnių darbų, keliančių nepatogius ir provokuojančius klausimus bei radikaliai perinterpretuojančių Lietuvos kultūros istorijos faktus ir reiškinius. Kratantis nusidėvėjusių tautinio ar sovietinio istorijos mokslo stereotipų, reikėtų praplėsti ribas to, apie ką galima galvoti, kitais žodžiais tariant, kas gali būti galvotina ir mąstytina apie Lietuvos kultūrą. Savo baimes tai daryti reikėtų mažiau teisinti tokiomis kategorijomis kaip *tradicija, dvasingumas, kultūros sakralumas*, etc. Iš nūdienio temų ir tyrimo objektų pasirinkimo akivaizdu, kad dauguma kultūros sričių vis dar yra nurašomos kaip neesmingos, bevertės, neaktualios, trivialios (pvz.: kūno, rūbų ir gestų kultūrinės istorijos, beprotybės apraiškos Lietuvos kultūroje, žaidimų ir laisvalaikių ritualai istorijoje, sapnų, maisto, skausmo kultūrinės reikšmės, kasdieninio gyvenimo įpročių kaita, sunkiai apčiuopiamos, daugiareikšmės sąsajos tarp individualaus gyvenimo banalumo ir tautinių sva-

jonių XIX-XX a., etc.). Rodos, kad dauguma temų ir kultūros objektų dar ilgą laiką gali likti tabu. Koncentruojantis ties „didelėmis" istorinėmis temomis, atsisakant praplėsti savo žiūros lauką, prarandamas kultūrinės istorijos tirštumas, daugiabalsiškumas. Prarandamas kultūros, įsikūnijusios įvairiausių elgsenų ir jausenų materialinėje tirštybėje, pojūtis, šiurkštus tos kultūros tekstualumas: gyvi, susipynę vienas su kitu naratyvai, santykiai ir potyriai. Sykiu atsisakoma anti-hegemoninių kultūros vizijų.

Norėtųsi stipresnės teorinės, metodologinės savimonės, skatinančios naujos analitinės ir aprašomosios kalbos kūrybą. Ar kas iš kultūros istorikų klausia apie tai, kas jiems teikia žodyną, kuriuo kalbama apie kultūros reiškinius (romantinė nostalgija, „mokslinis" objektyvumas, marksistinis determinizmas ar pozityvistinis empirizmas)? Ar kvestionuojama ir interpretuojama kalbos, kurią istorikas vartoja, reikšmė (kaip kalba veikia istoriko kūrybingumą ir vaizduotę; kokia vaizduotės vieta istorijos tyrinėjimuose; kaip vartojama kalba praskleidžia ar užskleidžia istoriko kūrybinės vaizduotės galias)? Neklausiant ir savikritiškai neanalizuojant savo diskurso stiliaus ir būdų, kuriais įvykiai ir faktai struktūruojami ir apibendrinami, dažniausiai sau tepasiliekama tik faktų perrašinėtojo funkcija (pastaroji, be abejo, taip pat labai reikalinga). Norėtųsi daugiau autoironijos.

Norėtųsi, kad Lietuvos kultūros analizėse būtų labiau kreipiamas dėmesys į abipusę daugiasluoksnę sąveiką tarp kultūros įvaizdžių bei simbolių ir jais gyvenančių bei juos kuriančių elgesio, tarp kolektyvinių idėjų bei kultūrinių energijų kaupimo(si) ir jų cirkuliavimo logikos kultūrinėse epochose bei kultūriniuose sąjūdžiuose, tarp privataus bei viešo gyvenimo konvencijų ir jų vizualinių bei verbalinių pavidalų kultūroje. Sykiu norėtųsi, kad būtų aiškiai suvokta: nėra vienos teisingos praeities interpretacijos ir nėra vieno teisingo būdo apie kultūrą kalbėti. Daug norų.

Tik ieškodama naujų kultūros objektų, temų ir praktikų savo tyrinėjimams, naujų identitetų sau kaip mokslo sričiai, atsisakydama lietuviško etnocentrizmo, t.y. atsiverdama kitų tautų kuriamoms kultūros teorijoms bei tyrimo metodologijoms, Lietuvos kultūros istorija gali išvengti klaidžiojimo nusidėvėjusiuose stereotipuose.

SAULIUS PIVORAS:

Per paskutinį dešimtmetį Lietuvos kultūros istorijoje revoliucinių pokyčių neįvyko. Ir šiandien ši Lietuvos istorijos šaka tebėra labiausiai apleista, jeigu turėsime galvoje konkrečius empirinius tyrimus, o ne įvairius teorinius pasvarstymus. Vis tik laipsniškas persiorientavimas į ne-

tradicines tyrimų kryptis vyksta. Bet jis iš esmės dar tik prasidėjo ir sunku kalbėti apie kokias nors programas. Kol kas naujos kryptys tebėra individualių mokslininkų dėmesio centre. Vis tik galima išskirti galbūt kiek ryškesnį susidomėjimą mentalitetų istorija ir istorine kultūros sociologija (čia aš kalbėčiau apie Vlado Sirutavičiaus, Egidijaus Aleksandravičiaus, Antano Kulakausko, Dariaus Kuolio, Eligijaus Railos darbus, kurių dalis dar laukia paskelbimo). Tikėtina, kad tas susidomėjimas plėsis ir gal tikrai virs kokia nors programa. Šiandieninių doktorantų ir magistrantų tarpe domėjimasis naujomis sritimis ir teorinėmis perspektyvomis jaučiasi gana smarkiai, bet ar jis bus kūrybiškai vaisingas, dar negalima spręsti. Iš kitų mokslų Lietuvoje kultūros istorija, mano manymu, impulsų negauna (na, nebent tik iš literatūros mokslo), galbūt čia reiktų kalbėti tik apie kitų mokslų Vakarų šalyse recepciją ir jos impulsus.

Šiandieninėje Lietuvos kultūros istorijoje labai trūksta ne tiek teorinės, kiek egzistencinės perspektyvos, t.y. tam tikrus gyvybinius XX a. pabaigos žmogaus dvasinius poreikius formuojančių ir juos atitinkančių temų suradimo bei nagrinėjimo. Tai sudėtingas metateorinis uždavinys, kurį paprastas susižavėjimas įvairiomis teorijomis maskuoja, bet toli gražu neatstoja. Yra ir paprastesnių dalykų, kurių norėtųsi sulaukti, o būtent logiškai ir metodologiškai griežtos, bet ir įvairiapusės, analizės įgūdžių susidarymo, energingesnės ir sistematiškesnės grynojo empirizmo kritikos.

DARIUS KUOLYS:

Kultūros istorijos raidą sovietmečiu gerokai trikdė marksizmo įtvirtintas ir oficialioje sąmonėje vyravęs supaprastintas kultūros vien kaip ūkinių santykių antstato, ideologijos dalies vaizdinys. Kultūros — reikšmių, vertybių, simbolinių formų ir praktikų, idėjų — galią ir santykinai savarankišką veikimą istorijoje vengta pripažinti, išsamiau nagrinėti. Sovietinių laikų istoriografijai galiojo sovietinės kasdienybės reikalavimai. Thomas Stearns Eliot yra taikliai pastebėjęs: Sovietų imperijoje okupuotų tautų kultūros tapo esmingai susiaurintos, iš jų palikta vien tai, „kas spalvinga, nekalta ir atskirta nuo politikos", kas stokoja visuomeninės reikšmės. Kultūros istorija daugel atvejų buvo įmanoma tik kaip įvykių istorija. Su šia bendra tendencija daugiau ar mažiau sėkmingai ginčijosi Ingės Lukšaitės, Vandos Zaborskaitės, Vytauto Merkio, Meilės Lukšienės, Juozo Tumelio, rankraščiuose likę Marcelino Ročkos, iš dalies — Juozo Jurginio bei kitų darbai. Jų šiandien nepastebėti būtų pernelyg arogantiška. Diskusinį santykį su šiais tekstais

yra išsaugojęs sovietijos saulėlydyje Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko įsuktas XIX amžiaus kultūros studijų sąjūdis — bene raiškiausias dabartinėje Lietuvos kultūros istoriografijoje.

Šiaip, net turėdami krašte savarankišką Kultūros institutą, kryptingesnių naujovių kultūros istorijos tyrimų srity pristingame. Vertingų pavienių postūmių šiai sričiai nūdien teikia kultūros filosofija, literatūros bei meno istorijos, religijotyra. Visa bėda, kad nėra kam šių impulsų priimti. Lietuvoje dar nėra kultūros istorijos kaip save reflektuojančios, savo problematiką apsibrėžiančios, savitą tyrimų instrumentarijų turinčios savarankiškos disciplinos. Kol kas esama tik pavienių kultūros istorikų ir į jų valdas retsykiais įsibraunančių ar netyčia užklystančių „svetimšalių". Kultūros istorijai rastis reikalingas į polilogą suėjusių, veiklia interpretacine bendruomene tapusių istorikų sambūris. Šiandien regimi vien tokio sambūrio apribai — kur kas blankesni nei diachronijos stokojančio „etninės kultūros" mėgėjų ir tyrėjų judėjimo.

Kokie poslinkiai, kokie šaltiniai galėtų skatinti kultūros istoriografijos plėtotę? Bene pradinė prielaida — akademinės istorijos savimonės pokytis. Regis, Lietuvos istoriografija, kaip pasakojimas apie praeitį, kaip *rerum gestarum*, šiandien išgyvena daugiau ar mažiau reflektuojamą tapatybės krizę. Skvarbesnė autorefleksija skatintų istoriografiją peržvelgti savo pozicijas „hermeneutiškai išprusintos sąmonės" žvilgsniu: pastebėti interpretacinį savo veiklos pobūdį, pripažinti reikšmių, ženklų, vertybių ir elgsenų rinkinius kaip svarbius istorinio tyrimo dalykus. Pagaliau, laikas kartu su Hansu Georgu Gadameriu nustebti: idėjos istorijoje turi galią. Šitoks hermeneutinis istorinės sąmonės poslinkis būtų rimta prielaida kultūros istorijai išaugti į savarankiškų tyrimų sritį.

Nemenkesnis rūpestis — objektą atitinkančių tyrimo būdų kryptinga paieška, kultūros interpretacijai reikalingų pozicijų, „elgsenų" pasirinkimas, deramo instrumentarijaus susikūrimas. Šiuo atveju įvairovė džiugintų. Metodų skolinimasis iš kultūrinės antropologijos, kultūros sociologijos, mentaliteto istorijos, semiotikos bei kitų sričių būtų pagrįstas.

Rimtų iššūkių Lietuvos kultūros istorija galėtų tikėtis ir iš pačios tyrimų problematikos, ir iš interpretuojamos tradicijos. Šioji patikrintų dalį dar XIX šimtmetyje įsigytų mūsų prietarų, matyt, padėtų įveikti Egidijaus Aleksandravičiaus įvardintą „kaimiškojo tautiškumo slenkstį". Sykiu reikėtų aiškintis ne tik vieno ar kito luomo kultūros dalykus, bet ir elitinės, miestų bei liaudies kultūrų santykius. Verta sutelktų istorikų pastangų būtų polilogiška Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinė praeitis: lietuviškoji, gudiškoji, lenkiškoji, vokiškoji, žydiškoji Lietuvos kultūros ir jų sąveikos. Gerokai plėstina ir Lietuvos kultūros istorijos geografija. Bendra kultūrinė

Lietuvos-Lenkijos valstybės erdvė verstų lietuvių istoriką domėtis ne tik Baltarusijoje, bet ir Ukrainoje bei Lenkijoje vykusiu kultūros gyvenimu. Kita vertus, Lietuvos kultūra nuosekliau interpretuotina Europos civilizacijos ir jos vidinių konfliktų kontekste, aiškintina kaip bendrų civilizacijos procesų dalyvė ir reiškėja.

Tai tik dalis rūpesčių, kurių galėtų imtis susiėjęs ambicingesnių kultūros istorikų sambūris.

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS:

Sovietinėje istoriografijoje istorija buvo daugiau suprantama kaip socialinių-ekonominių santykių istorija. *Kultūrai* teko vieta *istorijos* palaukėse arba marginese. Imta ieškoti kultūros istorijos šalia istorijos. Kultūros istorijos, suprastos kaip atskirų literatūros, dailės, teatro, muzikos istorijos tyrinėjimų aritmetinė suma, apžvalgos buvo dedamos bendrųjų istorijos kursų ir vadovėlių skyrių pabaigose, kaip kokie priedai prie visalemiančių social-ekonominių santykių raidos aprašymų. Metodologiškai bene rimčiausiai tą situaciją pradėta klibinti Sovietų Sąjungos istoriografijos oficioze *Istorija SSSR*.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje čia buvo publikuota plati ir gana drąsi diskusija kultūros istorijos objekto ir tyrimo metodų klausimais. Dabar tai jau sena ir net naivi istorija, bet aštuoniasdešimtųjų pradžioje Gurevičiaus ar Bargo metodologinės deklaracijos pagelbėjo formuluoti naujus kultūros istorijos tyrimo uždavinius, kurie, sakyčiau, vis dar yra aktualūs. Lietuvoje nesiryžtant garsiai teorizuoti, neretas metodologinės atsparos ieškantis tyrinėtojas galėjo daugiau ar mažiau sėkmingai pasinaudoti rusų oficiozų teiginiais. Štai M. Bargas, ieškodamas kultūros istoriją lemiančio prado, kaip jis išsireiškė, *nematomo savijudos principo*, pastebėjo, jog juo galime laikyti *žmogaus egzistencinės orientacijos tipą, kurio viename poliuje — makrokosmosas, kitame — mikrokosmosas. Jeigu į kultūrą žiūrėsime kaip į žmogaus veiklą, tai tiriančiajam visų pirma būtina atsakyti į klausimą: kaip vienos ar kitos epochos žmogaus požiūriu sudarytas pasaulis, kuriame jis gyvena ir kokia žmogaus vieta šitame pasaulyje.* Anot autoriaus, neatsakius į šį klausimą, negalima tikslinga žmonių veikla, o visuomenė negali normaliai funkcijonuoti. Todėl natūralu būtų laikyti minėtą *egzistencinės orientacijos tipą* lemiančiu kultūros elementu, o visas kitas dvasines veiklos formas — išvestinėmis.

Dabartiniame kultūros istorijos metodologiniame arsenale ši tezė nėra kuo nors ypatinga, bet prieš penkiolika metų ji leido pamažu grąžinti žmogų į dehumanizuotą istoriografiją, o žmogiškosios egzistencijos įvairialypius pėdsakus padaryti svarbiausiu istorinio susido-

mėjimo objektu. Po šiuo praktiniu motyvu slypėjo ir tikrasis metodologinis orientyras, kuris bent kiek atspindėjo Vakarų kultūrologijoje gyvavusias ir gyvuojančias tendencijas. Palaipsniui atsigavo suvokimas, kad kultūra yra istoriją persmelkiantis dalykas, kad istorija savo esme pirmiausia ir yra ne kas kita, o kultūros istorija.

Tam tikrą įtaką šie teoriniai ieškojimai padarė tradicinei biografistikai — žanrui, kuris ilgą laiką leido išsaugoti universalius kultūros istorijos principus. Juk biografija negalima be žmogaus. Bet visumoje šis tradicinis žanras liko konservatyvus. Nei psichoistorijos, nei mentaliteto istorijos naujovės kiek nors rimčiau nepaveikė.

Savo ruožtu atskirų kultūros sričių (dailės, architektūros, mokslo etc.) istoriniai tyrimai per paskutinius dešimtmečius stipriai išaugo kiekybiškai, nors žymiai lėčiau atsinaujino teoriškai. Matyt tai ir trukdo pakeisti jau seniai išaiškėjusią padėtį: nėra sintetinės Lietuvos kultūros istorijos bandymų. Ypač tai liečia moderniuosius laikus. Lietuvos kultūra iki XVIII a. pradžios yra susilaukusi specialios monografijos. Bet vėlesni laikai — tik laukia ko nors panašaus. Net nematyti ženklų, kad kas nors stengtųsi parašyti tarpukario Lietuvos kultūros ar net sovietmečio kultūros istorijos studijas, nors monografinių tyrinėjimų bei prieinamos medžiagos galima būtų surasti. Draudimų laikas baigėsi, o intelektualinės drąsos kaip ir nepadaugėjo.

Kultūros praeities tyrinėjimų lauke vis dar žymiai greičiau atsiranda kurio nors laikotarpio dailės ar literatūros istorijos monografija, negu, tarkim, *meilės* ar *laisvalaikio* istorija. Kita vertus, marginalinių visuomenės gyvenimo klausimų įsitvirtinimas istoriografijoje (neseniai publikuota V. Sirutavičiaus studija, baigiama R. Praspaliauskienės disertacija) rodo tam tikrą susidomėjimą naujomis problemomis.

Juntamas tam tikras kultūros istoriografijos modernėjimas ta prasme, kad jaunieji tyrinėtojai gręžiasi link mažiau sakralinių, pragmatinių ar patriotinių temų, o ieško įdomių ir menkai pažintų praeities dvasinio gyvenimo dalykų. A. Šapokos epochos orientacijai *ieškoti lietuvių (ir grynojo lietuviškumo) Lietuvos istorijoje* vis labiau priešpastatomas interesas tyrinėti bendražmogiškus, civilizacinius mūsų istorijos poslinkius. Kasdieninio gyvenimo slinktis, aukštutinių visuomenės sluoksnių *civilizacija* ir etiketo dalykai — visa tai darosi vis labiau vertinga jauniausiai istorikų generacijai.

Naujos literatūros srautas (nors ir gerokai prislopintas finansinių slenksčių), sugebėjimas naudotis daugiakalbe Vakarų istoriografija jaunąją tyrinėtojų kartą kreipia novacijų link ir — tikėtina — ateityje gali gilinti natūralų kartų konfliktą. Šioje srityje ypač geistinas jauniausios

profesūros kartos susiformavimas Lietuvos universitetuose. Kartos, kuri pajėgtų suderinti pozityvius sovietinės istoriografijos įgūdžius ir naujų neartų plėšinių artojų egzistencinius poreikius.

Kultūros istorikų arsenalas lėtai kinta, praturtėdamas sociologijos, literatūros mokslo, šiek tiek semiotikos tyrimų įrankiais. Kita vertus, itin deficitinis darosi istorinės psichologijos ar net istorinės psichoanalizės metodų taikymas, kuris gali praversti ne tik interpretuojant naujai į istoriografijos rinką įvedamus šaltinius, bet neretai ir reinterpretuojant senuosius, visiems žinomus istorinius tekstus.

Šia prasme ypač išsiskiria besistažuojančių Vakaruose mūsų tyrinėtojų darbai: naujų metodų įsisavinimas šiuo atveju dažniausiai pranoksta naujos medžiagos išaiškinimo galimybes. Bet ir tai bus neblogai, jei ateityje bus išvengta chroniško istoriografinio parazitavimo, t.y. pasitenkinimo tradiciškai dirbančių istorikų naujai publikuojamos medžiagos reinterpretavimu.

Tikras kultūros istorijos atsinaujinimo, išsiskleidimo ir spontaniškumo žingsnis bus padarytas tada, kai nauji metodologiniai horizontai padės atrasti gana vienpusiškai tyrinėtuose rankraštynuose bei archyvuose kitų nepaliestus šaltinius. Nauji metodai turi paskatinti ir naujų temų, ir naujų šaltinių paieškas.

ISTORINIAI KULTŪRINIAI LIETUVIŲ IR ČEKŲ SANTYKIAI*

Pradėkime himniškai: dvi tautos — čekų — buvusi centru ir pagrindu Šventojoje Romos imperijoje, o paskui Habsburgų valdose, kuriose, pasak amžininkų, niekada saulė nenusileisdavusi, ir lietuvių — anų, nuo Baltijos lig Juodųjų marių, o jeigu patikėtumėm Č. Gedgaudu (*Mūsų praeities beieškant*), tai beveik pasaulio civilizacijos šerdies. Taigi abiejų šių tautų istorijos turi daug bendra. Gal romantizuotose vaizduotėse ir ne viskas sudėliojama pagal sveiką logiką, tačiau bandysime parodyti, kad sveika logika yra šveikologija arba atvirkščiai, o šveikologiją kaip metodą pabandysime taikyti apžvelgdami kai kuriuos čekų-lietuvių santykių momentus.

Sakoma, šventieji jungia tautas. Taip Šv. Vaitiekus atkeliavo į baltų žemes ir buvo čia nužudytas. Lietuviai, nei kiti baltai nepasiuntė į Čekus

---

* Tekstas skaitytas 1995 m. spalį vykusiame lietuvių-čekų kolokviume.

jokio misionieriaus ir nebandė čekų atversti į pagonybę. Tiesa, XV amžiaus pradžioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lankėsi Jeronimas Pragiškis ir labiau domėjosi čia gyvenančiais stačiatikiais, religine tolerancija Lietuvos valdose, už ką katalikų buvo įtartas erezijomis, ir, jam atvykus į Konstancos susirinkimą ginti mistrą Janą Husą, irgi buvo sudegintas.

Čekai dalyvavo pirmuosiuose kryžiaus žygiuose prieš baltų gentis. Karalius Otokaras Pržemyslas II paėmė prūsų tvirtovę Tvanstį ir jos vietoje pastatė Karaliaučių, iš kurio kryžiuočiai ilgai siaubė Lietuvą. Bet štai klausimas šveikologams: jeigu ne Karaliaučius, kur būtų išspausdinta pirmoji lietuviška knyga, kur būtų studijavęs Donelaitis, ir ką jis būtų parašęs? Gal visai ne *Metus*, gal tik kokius „Mėnesius", arba dar blogiau, — „Valandas" ar tik „Akimirkas"? Lietuviai ne lietuviai būtų, jei už blogą geru neatsilygintų. Taigi už visas negandas mes čekams padovanojome vieną Gediminaičių dinastijos šaką, ne pačią geriausią, žinoma, ir jau Jogailaičiais vadinamą.

Mūsų tautų ryšiuose galime įžvelgti ir vadinamąją „čekų paradigmą". Pirmasis jos etapas — tautinio atgimimo laikai, kai gerokai anksčiau prasidėjęs tautinis čekų sąjūdis visa kuo buvo teikiamas pavyzdžiu Lietuvos kultūrininkams. Ne be reikšmės buvo tai, kad Jonas Basanavičius 1882-84 metus praleido Prahoje, kur paruošė keletą pirmųjų *Aušros* numerių.

Antrajame etape „čekų paradigma" tapo demokratinės valstybės pavyzdžiu. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje buvo išspausdinti T. G. Masaryko ir E. Benešo straipsniai apie demokratiją ir socialinių klausimų sprendimą. Pasirodė pirmieji tiesioginiai čekų literatūros vertimai (viršūne derėtų laikyti 1936 m. išleistąją šiuolaikinių apsakymų antologiją, kurią parengė Pr. Ramutis–Dovalga). Pasirodė pirmosios čekų literatūros istorijos apžvalgos (Maironis, B.Sruoga). Kino teatruose rodyti čekų filmai.

Okupuotoje Lietuvoje „čekų paradigma" grįžo su „Prahos pavasariu". Padidėjusį visuomenės dėmesį atitiko 1973 m. išleistas pirmas čekų kalbos vadovėlis (autorius — A. Piročkinas). „Vaga", daugiausia ten dirbusių vertėjų V.Visocko ir St. Sabonio dėka, išleido nemažai čekų (ir slovakų) literatūros vertimų. 1984 m. išėjo nauja čekų apsakymų antologija. Atrodo, potencialiai vertingą bohemistą praradome R. Samulevičiaus asmeny, turiu omeny ne tiek jo straipsnius apie čekų teatrą ir apskritai kultūrą, o apysaką „Susitikimas su Indžichu" (periodikoje — 1980, knygoje *Kanaleto pokštas* — 1987 m.). Literatūrologinei bohemistikai, manau, reikšmingiausia A. Landsbergio studija „Ekologinė estetika Rytų Europos raštijoje" (*Metmenys*, nr. 25, 1973).

Minėtoji čekų paradigma išsilaisvinusioje Lietuvoje tampa daugiau ar mažiau tikrovę atitinkančiu sėkmingos politinės ir ūkinės transformacijos pavyzdžiu. Bet ir dabar šveikologo dėmesį patrauktų ne viena analogija. Antai 1993 m. pradžioje, per prezidento rinkimų kampaniją, viena profesorė, matyt, sveika nuovoka vadovaudamasi, A. Brazauską lygino su A. Dubčeku, *atseit jis taip pat reformavęs komunistų partiją*[1]. Jeigu Brazauskas lygintinas su Dubčeku, tai Lietuvos seimo pirmininko pavaduotojas J. Bernatonis prilygsta Čekijos prezidentui V. Havelui, nes visada ryžtingai gina žmogaus teises (žr. interviu *Lietuvos aide* 1995.07.25). Su Dubčeku gal labiau lygintina atsigaunanti kompartija, dabar *besivadinanti socialistų partija ir jos atstovai seime* M. Stakvilevičius, A. Albertynas ir kiti, kurie skelbiasi patobulinsią marksizmą.

„Šventieji jungia tautas". Mūsų dienomis jas jungia ir aukštųjų partinių mokyklų auklėtiniai. Mūsuose tai bus jau minėtasis J. Bernatonis ir dabartinis *užsienio reikalų ministerijos* atstovas spaudai R. Miliauskas. Sveikiname su pripažintais mokslinio komunizmo diplomais, tačiau prieš giriantis Prahos aukštąja politine mokykla, kaip nurodytame interviu daro J. Bernatonis, reikėtų prisiminti, kad šioji rūpestingai atrinktų kadrų mokykla buvo pavojingoje kaimynystėje: greta, KGB globojami, „dirbti" su semtexu[2] mokėsi teroristai...

Šveikologai įžvelgia kuo gražiausias perspektyvas lietuvių-čekų santykiams vystytis. Tai buvęs Tvanstis – Kralovec – Königsberg – Kaliningrad. Būsimoje tarptautinėje taikos konferencijoje, spręsiančioje šio krašto likimą, reikėtų laikytis bendrai, o paskui čekai galėtų kartu su lietuviais naudotis neužšąlančiu uostu Baltijoje...

Almis Grybauskas

---

1 I. Kostkevičiūtė, „Jis turi daug ryškių, tvirtų pusiausvyros bruožų", *Lietuvos rytas*, 1993 vasario 6.

2 Semtex — tokia plastiška sprogstamoji medžiaga, labai vertinta arabų šalyse. Vertingas ČSSR įnašas į socialistinį internacionalizmą.

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Danas Lapkus

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Kęstutis Gudmantas, Eglė Ivinskienė, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1996, Nr.70